Ord.Prof. Yusuf Hikmet Bayur

Türkiye Devletinin Dış Siyasası

Bu eser Cumhuriyetin 50. yıl dönümü anısına adanmıştır.

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
XVI. Seri - Sa. 20

Ord. Profesör
YUSUF HİKMET BAYUR

TÜRKİYE DEVLETİNİN DIŞ SİYASASI

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ-ANKARA
1 9 7 3

ÖNSÖZ

Bu eser Türk Kurtuluş Savaşını yönetenlerce güdülmüş olan Dış siyasanın ana çizgilerini belirtmek amacıyle yazılmıştı. 1934 - 1942 yılları arasında Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde Türk İnkilâbı Tarihi üzerinde vermiş olduğum derslerin özünü kapsar. Son baskısı 1942'dedir. Bunu yeniden bastırmanın iki nedeni vardır.

Birincisi, Atatürk'le Mareşal Fevzi Çakmak'ın Eserle yakından ilgilenip irşat ve görüşlerini esirgemeyiş olmaları dolayısıyle onun bir "Tarihsel hatıra" niteliğinde olmasıdır.

İkincisi, Millî Mücadele tarihini yazan Türk ve yabancı tarihçi ve amatörlerin eserlerinde birtakım yanlışlıkların görülegelmesidir.

Bu vesile ile şu yönleri belirtmeyi gerekli bulurum.

Eserde anılan olayların hemen tümü – kısa bir ara ile– 1920 - 1925 yıllarında Dışişleri Bakanlığında Siyasal İşler Müdürü bulunduğum sırada geçmiş olup görevim gereğince onlarla yakından ilgilenmiştim. Aynı sıfatla müşavir olarak Lozan (Lausanne) Barış Konferansına da katılmıştım.

Daha sonra Atatürk'ün 1927'deki Büyük Nutku hazırlanırken her Bakanlıktan 1920 - 1926 yıllarındaki çalışmalarını özetleyen bir rapor istenilmişti. Dışişleri Bakanlığı raporunu hazırlamak görevi de bana verilmişti. Bu münasebetle o sırada üzerimde bulunan Belgrat Elçiliğinden izinli olarak ayrılıp Ankara'ya gelmiş ve dosyaları bir kez daha gözden geçirmiştim.

Bütün bu belgelere dayanarak 1934'te bu Eseri yazdıktan sonra onu Atatürk'e okumuş ve irşatlarından yararlanmıştım. Onun buyruğuyle Eseri bir de Mareşal Fevzi Çakmak'a okumuş ve onun da görüşlerini almıştım.

Eserin son baskısında görülen Boğazların düzeniyle ilgili Montrö (Montreux) Antlaşmasını anlatan kısmı yazarken bu işin müzakerelerini yapmış olan zamanın Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın

verdiği bilgiler sayesinde belgelerin ruhuna daha iyi nüfuz etmek olanağını elde etmiştim.

Dolayısıyle Eserde anılan Millî Mücadele sırasında ve daha sonra gelişmiş olan Dış siyasa ile ilgili olayların anlatılışında bir yanlışlık olmadığına –insan eserlerinin yanlıştan masun olabildikleri ölçüde– inanılabileceği gibi, en büyük sorumlu ve görevlilerin yukarıda anılan ilgilenişlerinden ötürü olayların muhakemesinin de Türk Hükümetinin görüşlerine uygun olduğuna inanılabilir.

HİKMET BAYUR

Bu kısım yazılırken istifade edilmiş olan mehazların başlıcaları şunlardır :

1. — Nutuk N. harfile gösterilmiştir.

2. — Sovyetler tarafından neşredilmiş olan «Anadolunun Taksimi» adlı eser, A. T. işaretile gösterilmiştir. Sahifeler Rahmi Beyin Türkçe tercümesine aittir.

3. — Mütareke devresine ait Bâbiâli dosyaları.

4. — Heyeti temsiliyenin haricî münasebata ait dosyaları.

5. — Hariciye vekâletinin dosyaları.

6. — Lozan konferansı zabıtları.

7. — Bu konferans hakkındaki İngiliz Mavi kitabı (1923).

8. — Musul meselesi hakkındaki Türk kırmızı kitabı (1923). « Kır » işaretile gösterilmiştir.

9. — Cemiyeti akvam neşriyatı ve ezcümle Türk - İrak hududu için teşkil edilen komisyon raporu (C. 400, M. 147, 1925, VII).

10. — Lâhey daimî divanı adaletinin aynı mesele kakkındaki risalesi. (Distre. 755).

11. — Sedad Paşanın Yıldırımın akibeti adlı eseri «Y. A.» işaretlerile gösterilmiştir.

12. — Amerikada Miamiy üniversitesi profesörlerinden M. Harry, N. Howard'ın «Partition of Turkey» yani Türkiyenin taksimi adlı eseri «P. T.» işaretile gösterilmiştir.

Bu eser Garp memleketlerinde bu işler hakkında yazılmış eserlerden gördüklerimizin hemen yegâne ciddî ve ilmî olanıdır.

13. — 1972 Yunan mağlûbiyeti mes'ullerini muhakeme için Atinada teşkil edilen Divanıharp huzurunda kıral Kostantine aleyhtar nazırlar tarafından vukubulan ifşaat (1922 sonları ve 1923 başlarındaki Yunan gazetelerinde neşredilmiştir.)

14. — Buna mukabil kıral Kostantine taraftar ricalin Paristeki «Lö Matcn» gazetesinin 1 - 12 - 1922 ila 11 - 12 - 1922 tarihli nüshalarında, harp ve mağlûbiyet mesuliyetini M. Venizelosa yükletmek için neşrettikleri resmî vesikalar.

DÜZETMELER

Bu eserin eski baskılarında Atatürk'ün Büyük Nutkundan yapılan nakiller Onun Arap harfleriyle olan metnine aitti. Bunlar aşağıda Nutkun Türk harfleriyle olan 3 ciltlik 1934 baskısına göre değiştirilmiştir.

Sahife	Yanlış	Doğru
44, not 2	S. 266	C. I, S. 300 vd.
44, not 3	S. 263	C. I, S. 298
67, not 1	S. 305	C. II, S. 33 vd.
68, not 1	S. 305	C. II, S. 40
68, not 2	S. 315	C. II, S. 53
72, not 1	S. 315	C. II S. 53
72, not 2	S. 317	C. II S. 55
77, not 1	S. 343	C. II S. 87
77, not 2	S. 344, 345	C. II S. 88 vd.
92, not 1	S. 384	C. II S. 135
102, not 1	S. 377	C. II S. 125
109, not 1	S. 398, 401	C. II S. 154 vd.
109, not 2	S. 399	C. II S. 155
133, not 1	S. 353	C. II S. 229 vd.
159, not 1	S. 410	C. II, S. 169

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KISIM

Sahife

Harpten evvelki vaziyet 3
Mondros mütarekesi ve onu takip eden devir 14
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kurulmasından sonraki vak'alar 47
Ankaradaki Millî Hükûmetin haricî siyaseti 63
Lozan konferansından evvel
A — Şarkta temaslar 63
B — Garba karşı vaziyet 72
C — Londra konferansı 78
Fransızlarla anlaşma 90
1921 senesinin diğer siyasî vak'aları 95
1922 senesinin siyasî vak'aları «Dumlupınar muzafferiyetine kadar» 105
Büyük zaferin arifesinde 112
Büyük zafer ve Mudanya mütarekesi 117

İKİNCİ KISIM

Lozan konferansı ve sulh 120
Hudutlar 136
Kürdistan 139
İktisadî menatıkı nüfuz 139
İstanbul 140
Tabiiyet 140
Adlî kapitülâsyonlar 141

	Sahife
Ekalliyetlerin himayesi	141
Ahkâmı askeriye	142
Ceza	144
Ahkâmı maliye	144
Ahkâmı iktisadiye	146
Boğazlar komisyonu	147

ÜÇÜNCÜ KISIM

Lozandan sonra	**150**
Musul meselesi	162
Yeni devir	174
Montröde 20 temmuz 1936 da imzalanan boğazlar rejimine ait mukavele	177

GİRİŞ

Bu siyaseti izah edebilmek için büyük harpten evvel Osmanlı İmparatorluğunun vaziyetini ve işbu harp esnasındaki diplomatik vak'aları hatırlamak lâzımdır.

A. HARPTEN EVVELKİ VAZİYET

Osmanlı İmparatorluğu, toprağının alt ve üstü zengin, ve dolayısile iştihayı calip birçok kısımları muhtevi, büyük araziye malik, Avrupa, Asya ve Afrika arasında en mühim münakale yollarının bazılarına filen ve bazılarına da hukukan sahip, Hilâfeti haiz bir devlet idi; umum nüfusunun yarısına varan ve Devletin hemen bütün yükünü omuzlarında taşıyan Türk unsuru ise emsalsiz mazisi ile sabit olduğu veçhile dünyanın en kabiliyetli milleti idi.

Bütün bunlara bakarak bu İmparatorluğun kuvvetli ve halkının müreffeh ve mes'ut olduğuna hükmetmek lâzım gelebilirse de vaziyet bunun büsbütün aksi idi. Zira :

İçtimaî, hukukî ve idarî bütün düsturlarını 1000 ve küsur senelik tahaccür etmiş esaslara uydurmak mecburiyeti dolayısile bu Devlet cihanın terakkiyatını ancak uzaktan takip edebiliyordu.

Bilhassa bu yüzden kapitülâsyon belâsını üzerinden atamıyordu; kapitülâsyonların iktisadî mahiyette olanları memlekette ziraatin bir kısmını ve hemen bütün sanayii öldürmüş idiler ve onların yeniden canlanmasına imkân bırakmıyorlardı. Bu sebeple memleket te Devlet te fakir kalmağa mahkûm idi, hiç bir işi kendi gücü ile yapmağa kadir olamıyordu, ya büsbütün iptidaî bir halde kalmağa, yahut tektük nafia ve imar işlerini ezici şartlarla tedarik edilen ecnebi parası ile yapmağa ve hattâ hemen daima bu gibi işleri ecnebilere yaptırmağa mecbur idi. Bu fakirlik ve mütemadî fakirleşme mutat veçhile ahlâkı bozmakta ve idare-

de süiistimallerin önüne geçmeğe mani olmamakta idi. Bundan maada ecnebilerin, yerlilerin verdikleri vergileri vermemeleri, hem yerli unsuru gittikçe eziyor ve iktisadî hayatta felce uğrayor, hem de işe aklı eren gayrı türklerin bir çoğunu ecnebi tabiiyetine geçmek çarelerini aramağa sevkediyordu. Kapitülâsyonların adlî mahiyette olanları ise, bir taraftan Devletin kendi tebaası nezdinde haysiyetini berbat ediyor, diğer taraftan da İmparatorluğun muhtelif kısımlarında lüzum görüldükçe isyan çıkarmakla meşgul olan ecnebi propagandacılarına karşı Devletin elini bağlıyordu. Memleketin en büyük kısmının dahilî münakale vasıtalarından mahrum olması dolayısile Devlet, bu gibi isyanlarla uğraşmakta son derece müşkülâta uğradığından o nispette ecnebi devletlerden yılgın bulunuyordu.

Osmanlı padişahlarının aynı zamanda Halife olmaları dahilde onları şeriatten ayrılmamağa ve halk arasında taassubu idameye çalışmağa mecbur etmekte ve dolayısile Devletin asrileşmesine ve Avrupanın 4-5 asır evel giriştiği dini, dünyadan ayırma yoluna girmesine engel olmakta idi; hariçte ise müslüman tebaası çok olan müstemleke sahibi devletleri, müsteb'at dahi olsa bir ihtimale karşı, Osmanlı İmparatorluğunun manen ve maddeten zayıf ve fakir olmasını istemeğe ve o yolda çalışmağa sevketmekte idi.

Mühim müstemlekesi olmıyan ve müstemleke sahiplerine müşkülât çıkarmak için Osmanlı Halifelerini kullanmak isteyen Almanya İmparatorluğu ise bu işte bütün kârı kendisine hasretmek ve bütün zararı Osmanlı İmparatorluğuna yükletmekte idi.

Müstemleke sahibi devletlerin müslüman tebaasına gelince : Bunların büyük bir kısmı esas itibarile yaradılıştan âciz olup geçirdikleri esaret hayatı dolayısile büsbütün mecalsiz olmuşlardı. Bu müstemlekelerdeki halk kütleleri müslümanlar arasında cari olması lâzım gelen kardeşlik hislerini yahâl meyâl duymakta ve hilâfet makamından bulundukları elîm vaziyetin ıslahını beklemekte ve bunun için kendilerinin de bir şey yapmaları lüzumunu anlamakta iseler de bu istek ve ümitleri hep içlerinde veya dillerinde kalmakta ve filiyat sahasında ancak bazı Osmanlı Hilâliahmerine iane vermek kademesinden ileri gidememekte idi. Buna mukabil, o yerlerdeki münevverlerin bir çoğu, ülemanın hemen hepsi ve

hükümdarların kâffesi kâh alenen, kâh sinsicesine halkı uyuşturmak ve esarete tahammül ettirmek için bütün akıl ve şeytanetlerini kullanıyor ve buna mukabil müstemleke sahibi devletlerden birçok mükâfatlara nail oluyorlardı.

Bu sebeple Osmanlı padişahlarının aynı zamanda Halife olmaları yüzünden Türklük dahil ve hariçte gördüğü zarara mukabil müstemlekelerdeki müslüman halka istinat edebilmek gibi zayıf ta olsa bir fayda temin edememekte idi.

Bütün bunlara taassup ve bir takım hükümdarların ve bilhassa ikinci Âbdülhamidin canîyane vehimleri yüzünden Türk unsurunun bir çok gayrı Türk unsurlara nisbeten Kültür ve Ökonomi sahalarında daha geri kalmış olması ilâve edilirse Osmanlı İmparatorluğunun harpten evvelki hali göz önüne gelir ve briçok tabakalarda mevcut olan ecnebilere karşı maduniyet ve istikbalden ümitsizlik hisleri anlaşılır.

İşbu imparatorluğa ve alelûmum hars, idare, iktisat ve askerlik hususunda geri kalmış memleketlere, yani Japonya müstesna, bütün Asya ve Afrika memleketlerine karşı Avrupa devletlerinin siyaset ve vaziyetleri ise şu suretle hülâsa olunabilir :

Avrupalılar bu memleketlerden henüz ele geçirip müstemleke, himaye altında ülke, ve sair namlarla kendilerine maletmemiş olduklarını dahi müstakbelde behemehal bu akibete maruz addetmekte ve onların paylaşılmasını kendilerine göre âdilâne bir şekilde tanzim ve birinin payının diğerininkinden fazla olmamasını temin için bir sürü müzakerelere girişmekte ve muahedeler aktetmekte idiler. Bu müzakere ve muahedelerle son derece hakir görülmekte olan alâkadar memleketler ehalisinin veya mensup oldukları devletin rey ve fikrini sormak kimsenin hatırına bile gelemiyordu.

Meselâ 1914 harbinin hakikî başlangıcı addolunmağa lâyık olan 1911-1912 Türk-İtalyan harbi bu kabil bir sürü müzakere ve muahedenin neticesinden çıkmıştır. Eski Fransız reisicumhuru M. Poinkare'nin «Au Service de la France» [1] adlı hatırat kitabının birinci cildinin 30, 31 ve 32 inci sahifelerinde bu hususdaki anlaşmaların mecmuu toplu olarak bulunmaktadır, bundan anlaşıldığı veçhile :

[1] Fransa hizmetinde.

1) 1886 da İngiltere, İtalya ve Avusturya arasında İngilterenin Mısır ve İtalyanın Trablusgarpteki mesaisini teshil ve takviye için bir mukavele imza edilmiştir.

2) 1871 ve 1902 de İTTİFAKİ MÜSELLES denilen Almanya, Avusturya ve İtalya arasındaki muahede imzalanırken İtalyanın Alman ve Avusturya siyasetlerine umumî müzahereti (bunda Borsa-Hersegin ilhakı veya Almanyanın meşhur şark siyaseti tabiî dahildir). İşbu devletin Trablusgarbı işgal hakkı diğer iki müttefikçe tanınmıştır.

3) 1900 ve 1901 mukavelelerile Fransa Trablusgarpta ve İtalya da Fas'ta bir gayesi olmadığını ifade etmişler ve bu suretle bu iki ülkeyi biri diğerine bahşetmiş bulunmuşlardı.

4) 1909 da İtalya Rusların Boğazlarda ve Rusya da İtalyanın Trablusgarptaki menfeatlerini hüsnü nazarla mütaleayı taahhüt etmişlerdir.

Daima sulhün ve «Statu-ku» nun, yani halihazırın idamesi, ve Osmanlı imparatorluğunun tamamiyeti mülkiyesinin muhafazası gibi riyakârane cümleleri ihtiva eden bu tarzda mukaveleler aktedilirken kimse Osmanlı hükûmetinin veya Bosna-Hersek, Mısır, Trablusgarp, Fas v.s. halk ve hükûmetlerinin fikrini sormayı aklından geçirmemekte idi.

Avrupa devletlerinin Osmanlı imparatorluğu ile münasebetlerinde zikre değer bir hususiyet te imtiyazlar meselesidir.

Ezcümle Fransa Suriye'de, ve İngiltere İrak'ta mümkün mertebe bütün nafia işlerini kendi tebaalarına hasretmeğe çalırlar ve oralarda başka devlet tebaasına imtiyaz verilmesine mühim bir siyasî mesele addederlerdi.

Avrupa büyük devletleri denilen altı devletin Osmanlı imparatorluğuna karşı siyasetlerinin ana hatları aranırsa şunlar görülür :
imparatorluğuna karşı siyasetlerinin ana hatları aranırsa şunlar görülür:

Bunların hepsi İmparatorluk dağılacak olursa azamî birer parça kapmağa hazırlanmakla beraber ayrıca şu gayeleri gütmekte idiler :

Rusya kendisine serbest denizlere mahreç temin etmek için İstanbula, Boğazlara ve mümkün olursa İskenderun-Yumurtalık mıntakasına kadar yayılmak ister ; bu yüzden imparatorluğun daima zayıf kalmasına çalışır ve şark vilâyetlerine demriyolu yapılmaması için bir çok tedbirler alırdı.

İngiltere Rusyanın bu gayesinin tahakkukundan korkmakla beraber Hilâfet meselesi dolayısile manevî nüfuzumuzu daima kırmağa çalışır, kuvvetlerimizden çekinir ve İrakla Arabistanda sonu gelmiyen entrikalarda bulunurdu.

Fransa, Rusya gayelerinin tahakkukundan aynı derecede korkar,

taksim vukuunda Suriyeyi gözler ve İmparatorluğu sermayesi için geniş bir istismar sahası addederdi.

İtalya Trablusgarbı ve biraz da İzmir-Antalya havalisini gözetlerdi. Avusturya kâh Selâniğe inmeği düşünür, kâh da zaafımızdan İslâvların fazla istifade etmelerinden korkarak vaziyetin muhafazasına taraftar olur ve Arnavutluk ve Makedonyada mütemadiyen entrikalarda bulunurdu.

Almanya Osmanlı imparatorluğunu sermayesi için bir istismar sahası ve İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı umumî siyasetinde bir koz gibi kullanırdı.

Maamafih 1914 harbinden evvelki senelerde Almanyanın askerî, bahrî ve iktisadî; sahalarda emsalsiz surette inkişafı ve Almanyaya müteveccih bazı Rus politikacılarının iktidar mevkiine gelmeleri ihtimali Fransız ve İngilizleri o derece telâşa düşürmüş idi ki bu iki devlet de çok kere şark işlerinde Rus siyasetine tâbi olmağa başlamışlardı.

1914 cihan harbi başlarken Türkiye hacilâne bir mağlûbiyete uğramış olduğu Balkan harbinden yeni çıkmış idi; memlekette her şeyi kurutmuş olan İkinci Abdülhamidin 30 ve küsur senelik istibdadı, meşrutiyetten sonra birçok siyasî ve idarî beceriksizlikler ve dahilî mücadeleler ve bilhassa ordunun mütemadiyen siyasetle uğraşmış olması bu mağlûbiyetin en mühim âmilleri idi.

Balkan harbinden sonra Avrupada hemen herkes Türk milletine tamamile tereddi etmiş ve Osmanlı imparatorluğuna kâmilen tefessüh etmşi nazarile bakıyor ve bu milletle bu devletin başka başka şeyler olduğunu farketmiyordu.

Ancak bu anlayış noksanı ve Balkan harbini takip eden Osmanlı siyasetidir ki, itilâf devletlerinin ve bilhassa İngiltere ve Fransanın Cihan harbi başladıktan sonra Osmanlı İmparatorluğuna karşı takındıkları tavrı izah edebilir.

Meselâ, Boğazların kapanmasından ve Kafkasyanın tehdit altına girmesinden korkan ve dolayısile Boğazlar ve saire hakkındaki gayelerinin tahakkukunu zaferden sonraya bırakmayı tercih eden Çar hükûmeti, Osmanlı imparatorluğunun bitaraflığını temin için onun tamamiyeti mülkiyesini tekeffül ve onu bazı iktisadî sahalarda tatmin etmek ve bir iki Akdeniz adasını ona iade etmek istemiş ise de daima İngiliz ve Fransızla-

rın muhalefetine maruz kalmıştır. Hâttâ Osmanlı İmparatorluğunun filen harbe girmesi demek olan 29 teşrinievel 1914 tarihli Karadeniz müsademesini İngiliz büyük elçisi «kâfi derecede bir meserretle» ve Fransız büyük elçisi de «kâfi derecede bir lâkaydi ile» karşılamışlardı [1].

Fakat İngiliz ve Fransız rical ve diplomatlarının bu anlayışsızlıkları işbu milletlere pek pahalıya mal olmuştu.

Türkiyenin büyük harbe girmesine garp devletleri aleyhine hasıl olan neticeleri şu suretle hülâsa edebiliriz :

1) 2 ilâ 3 milyon askerlerinin ve bir çok harp vasıtalarının Türkiye aleyhinde kullanılması ve Alman ve Avusturyanın yükünün o nisbette azalması.

2) Çanakkale boğazının kapalı durması yüzünden Rusyanın büyük mikyasta silâh ve cephanesiz kalması ve bu sayede harbin en aşağı iki sene uzaması. Bu uzama keyfiyeti ise muharipleri bitap düşürmekten maada son derece mühim üç netice doğurmuştur :

A) Silâh, cephane ve sınaî birçok levazımdan mahrum kalan ve mahsuriyeti yüzünden ticaretile hemen bütün iktisadî hayatı felce uğrayan Rusyada Çarlık hükûmeti devrilerek iktidar mevkiine bolşevikler geçmişlerdi. Bu suretle Osmanlı imparatorluğuna ait yerler müstesna 4 - 5 asırdan beri aynı harsa mensup hükûmetleri muhtevi olan Avrupa cesamet itibarile yekdiğerine müsavi ve hars, mefkûre, siyaset ve idarede, hulâsa her cephede birbirine tamamen zıt düstürlara istinat eden iki zümreye ayrılmıştır.

B) Harpten evel Almanya ve Belçika ile beraber dünyanın sınaî ihtiyaçlarının büyük bir kısmını temin etmekte olan İngiltere harbin temadisi dolayısile bir taraftan mecburî askerliği kabul ve diğer taraftan sanayiini yalnız harp ihtiyaçlarına tahsis ettikten sonra, 3 - 4 sene sınaî maddelerden mahrum yaşayamıyacak olan dünyanın birçok yerlerinde ve bilhassa Aemerika, Japonya, Avusturalyada sanayi emsalsiz surette inkişaf etmiş ve dünyanın birçok yerleri artık Avrupa sanayiinden müstağni kalmıştır.

[1] A. T. S. 81.

Avrupada 1929 - 30 iktisadî buhranı başlamadan evvel dahi İngiltere ve Almanyada milyonlarca işsiz amelenin bulunması bu yüzdendir.

C) Harp uzadıkça müstemleke halkının rahat durmasını ve oralardan askerî ve malî istifadelerin tezyidini temin için bu halka birçok vaitlerde bulunmak hattâ bazan filî müsaadat göstermek zarureti hasıl olmuş ve ihtiyaç dolayısile istenilmeyerek Avrupa cephelerine getirilip Avrupalılara karşı harbettirilen ve onlara karşı galebe çaldıran bazı müstemleke orduları ve ezcümle Hindistan ordusu efradında artık Avrupalıları fevkalbeşer insanlar addetmek hissi zail olmuştur. Bu hal harpten sonra bilhassa Hindistan millî hareketinin nisbetsiz bir surette büyümesini mücip olmuştur. Avrupanın yani müstemleke sahiplerinin ikiye ayrılmış olması da müstemlekelerdeki millî cereyanların inkişafı için ayrıca bir saik olmuştur.

Bütün bunlara binaen hiç tereddütsüz denilebilir ki dünyaya açılmış olan yeni devre, Çanakkalede Türklüğün göstermiş olduğu emsalsiz kahramanlığın neticesidir.

Ancak 1920 senesindedir ki Avrupa ricali bu cihetleri kısmen olsun takdir ve itiraf etmişlerdir. Osmanlı murahhaslarının Sevr muahedesi aleyhine serdetmiş oldukları itirazlara Fransız Başvekili Milran tarafından verilmiş olan cevapta bu cihete şu cümle ile temas edilmiştir :

«Devleti aliyenin mes'uliyeti o kadar vâsidir ki bu mes'uliyet müttefiklerin Osmanlı ordularına karşı ihraz ettikleri muvaffakiyetin mutazammın olduğu fedakârlıklarla ölçülemez. Büyük bir tariki ittisali bahriyi kapayarak bir taraftan Rusya ve Romanyanın ve diğer cihetten bunların garpteki müttefiklerinin muvasalasını katetmekle Türkiye harbin lâakal iki sene temadisine ve müttefiklerin milyonlara baliğ olan hayatı beşerle yüzlerce milyarlık zayiata uğramalarına sebep olmuştur.»

Fakat bu neticeleri daha o vakit yani 1914 senesinde görecek derecede durbin rical muhasım tarafların hiç birinde yok idi ve Almanya 2 ağustos 1914 te Türk-Alman ittifak muahedesini imza eder ve ona istinaden Türkiyeyi harbe sürüklemeğe çalışırken dahi sadece alelâde bir müttefik arıyor ve belki de en büyük ümitlerini 16 teşrinisani 1914 de ilân olunan cihadı ekbere bağlıyordu. Hâttâ 1 birinci teşrinde Osmanlı

hükûmeti kapitülâsyonları ilga ettiği vakit Alman ve Avusturya hükûmetleri protesto etmek hususunda diğerlerinden ayrılmamışlar ve meseleyi ileride o vakitki düşmanlarile birlikte mütaleayı ileri sürmüşlerdi.

Cihan harbi esnasında vuku bulup mütarekeden sonra cereyan edecek vekayi üzerinde az çok müessir olmuş bazı hâdiselerden kısaca bahisle iktifa edeceğiz :

Bu hâdiseler üç kısma ayrılabilir :

a) İtalya harbe iştirake karar vermeden evvelki (Birinci teşrin 1914 - nisan 1915).

b) İtalyanın harbe girmesile Rus ihtilâli arasında geçen (nisan 1935 - mart 1917).

c) Rus inkılâbından Mondros mütarekesine kadar geçen (mart 1917 - birinci teşrin 1918).

Zamanlara ait hâdiseler :

a) Birinci yani İtalyanın harbe girmesinden evvelki devrenin başlıca diplomatik hâdiseleri şunlardır :

Harbin başlangıcında memleketinin mühim kısımları istilâ altında kalmış olan ve bütün kuvvetlerini müstevlilere kullanmağa mecbur bulunan Fransız hükûmeti bilâhare kendi payı az olur korkusu ile müttefiklerinin dahi Türkiye aleyhinde mühim askerî harekât yapmalarını istemiyor ve taksim müzakerelerini geciktirmeğe çalışıyor [1].

İngiliz ve Ruslar ise tabiî böyle bir fikirde değildiler ve ezcümle Fransanın hoşnutsuzluğunu celbedecek surette daha 1915 senesinin ilk günlerinden itibaren Rumeli ve Anadoluda arazi vadile Yunanistanı bize karşı harbe sürüklemeğe çalışıyor ve İzmirin ona terkini dahi ileri sürüyorlar [2]. Bu suretle taksim keyfiyeti ilk safhaya geçmeğe başlıyor.

Keza işbu 1915 senesinin başlangıcında Ruslar Kafkas cephesindeki Türk tazyikatını hafifletmek için bahrî veya askerî bir nümayiş yapılmasını istiyor ve bu talep Çanakkale muharebelerinin başlama işareti oluyor [3].

19 şubat 1915 te Çanakkalenin müttefik gemileri tarafından topa tutulmasına başlanılıyor ve 4 mart 1915 te Rusya, zafer kazandığı takdirde Türkiyede Enez - Midye hattının cenubunun ve Anadoluda Sakarya nehrile İzmit körfezi üzerinde seçilecek bir nokta arasında kalan

[1] A. T. - Vesika, 1.

[2] A. T. - Vesika, 3, 4, 5, 9, 10.

[3] Churchil «La Crise Mondsale» (Cihan buhranı) C. II. S. 41. v.s.

bir mıntakanın ve Marmara adaları ile İmroz ve Tenedon adalarının kendisine verilmesini müttefiklerden istiyor [1].

İngilizler 12 martta muvafakat cevabı veriyorlar. İstanbulda transit için bir serbest liman tesisini, Anadoluda İngiliz ve Fransız menfaatlerinin dahi nazarı itibare alınmasını ve bu baptaki arzu ve emellerin ileride bildirileceğini söylüyor ve Hicazla Arabistanın müstakil bir müslüman devleti idaresinde kalmasını ve İrandaki bitaraf mıntakanın İngiltereye terkini istiyorlar [2].

Bundan maada 25 martta İngilizler Türk imparatorluğunun kalan kısmının malî kontrola tâbi tutulmasını, mıntakai nüfuzlara taksim edilmesini ve hilâfet meselesinin hallinin müslümanlara bırakılmasını istiyorlar [3].

(İngiltere en çok müslüman tebaaya malik olduğundan bu talep hilâfet işinin kendisine terkini istemekten başka birşey ifade etmez).

4 Mart 1912 tarihli Rus talebine Fransızlar 16 nisanda cevap veriyorlar ve harbe, muzafferiyetli bir nihayete isâl edilebilinceye kadar devam edildiği ve Fransa ve İngilterenin şarkta ve diğer mahallerdeki plânları mevkii fiile konulduğu takdirde muvafakat ediyorlar [4].

Bundan sonra bir sürü pazarlık başlar; bir zamanlar üç müttefik devletin himayesile bütün şark vilâyetlerini ihtiva eden ve ta Mersin, Yumurtalık ve İskenderun'a kadar yayılan bir Ermenistan tesisi düşünülür ve bu limanlar için oldukça kavga edilir [5].

Nihayet 26 nisan 9 mayıs ve 15 mayıs 1916 da teati edilen vesikalarla üç müttefik devlet bir taksim anlaşması vücude getirirler [6].

Bu taksime göre Rusyanın boğazlar mıntakasındaki hissesi yukarıda söylendiği şekildedir. Şarkta Trabzonun garbında tayin olunacak bir noktaya kadar giden mıntaka ile Van ve Bitlis'in cenubuna doğru Muş, Siirt, Fırat ve Cezirei-Ömer ve Amediyeye hâkim dağlara kadar uzanan yerler Rusyaya verilmiştir.

Fransaya Aladağ, Kayseri, Akdağ - Yıldızdağ, Zara, Ezin, Harput ile tahdit edilen arazi ile Kilikya, Suriye ve Musul verilmiştir.

İngiltereye Hayfa ve Akkâ limanları ile Irak ve umumiyetle Fransa mıntakasının cenubu verilmiştir.

[1] A. T. - Vesika, 10.

[2] A. T. - Vesika, 22 ve 23.

[3] A. T. - Vesika, 34.

[4] A. T. - Vesika, 37.

[5] A. T. - v. 40, ve 45.

[6] A. T. - v. 77 - 104 ve 166 - keza L'Asie Française mecmuası No. 176, ağustos teşrinisani 1919 S. 234 v.s.

Filistin beynelmilel bir idareye tâbi olacaktır. V.s, İngiliz ve Fransız mıntakalarındaki yerler hakkında muhtelif kayıtlar da vardır.

Bu mukavelelerde göze çarpan bazı cihetlere işaret etmek isteriz :

Evvelâ : Felâkete sürüklenmiş olan Ermenilere hiç bir şey verilmiyor ve birtakım vesikalar [1] Rusyanın bu fikre yanaşmak istememiş olduğuna delildir.

Saniyen : İngiltere Anadoluda Rusya ile müşterek hududa malik olmak istemediği için olacak Musul'u Fransızlara bırakıyor ve Fransız mıntakası İran'a kadar uzuyor.

Bu mukavelelerin imzalanmasile neticelenen müzakereler İtalyanın harbe girmesinden evvel başlamış ise de ancak bu devletin harbe iştirakinden sonra neticelenmiştir.

Fakat ilk üç müttefik bir müddet bu işi ondan gizli tutmuşlardır.

b) İkinci yani İtalyanın harbe girmesile Rusyanın ihtilâl yüzünden felce uğraması arasında geçen devrenin başlıca diplomatik hadiseleri şunlardır :

İtalyanın harbe iştiraki 26 nisan 1915 te bu devletin diğer üç büyük müttefikile imza etmiş olduğu Londra gizli muahedesinde kararlaştırılmıştır [2].

Bunun 8, 9 ve 10 uncu maddeleri Osmanlı imparatorluğuna aittir. 8 inci madde 12 adanın İtalyaya ait olacağından, 10 uncusu ise Trablusgarp ve Bingazide Sultana ait lâfzî bir kaç hakkın ilgasından bahseder. En mühim olan 9 uncu maddenin ruhu şudur :

Asya Türkiyesi taksim edildiği takdirde İtalyan payı İngiliz, Fransız ve Rus paylarından az olmayacaktır. Bu pay İtalyanın elyevm hukuk ve menafi iktisap eylemiş bulunduğu Antalya mıntakasının iltisak peyda eylediği mıntakalarda olacaktır.

İtalya ile bu gizli muahedeyi 26 nisan 1915 te imza etmiş olan ilk üç müttefik aralarındaki müzakereleri 20 mayıs 1915 de harbe girmiş olan bu yeni müttefikten bir seneden fazla gizli tutmuşlar ve ancak eylûl 1916 da aralarında imzalamış oldukları mukavelelerı İtalya Londrada İngiliz hariciye nazırı vasıtasile tevdie karar vermişlerdir [3].

Bunu müteakip karşılık ve acı bir münakaşa ve müzakere başlar; ilk üç müttefikin İtalyaya vermeğe razı oldukları yerler aşağı yukarı 1920

[1] Ezcümle A. T. - v. 140 ve 144.

[2] A. T. - Lâhika 2, S. 410 - 415 te Türkçe tercümesi vardır.

[3] A. T. - V. 176.

de Sevr muahedesini müteakip imzalanan «Accord tripartite» (üç taraflı anlaşma) le verilmek istenilen yerlerdir. İtalya ise işbu payı Fransızınkinden az bulur ve ortaya bir sürü itiraz atar ve İzmir veya Mersinin mıntakasına ilâve edilmesini ister. Rusya İzmire malik bir devletin Çanakkaleyi hem kara, hem denizden kolaylıkla tehdit edeceği için İzmirin Türklerde kalmasını ister, bahusus ki, kendisinin İstanbul ve boğazlarla karadan iltisakı olmayıp irtibatı sırf bahrî olacaktır. İngiltere de buna yakın sebeplerle İzmirin keza Türklerde kalmasını ister. Fakat mutadı veçhile bu hususta kendisi ortada görünmeyip Rus itirazlarını takviye ile iktifa eder.

Fransa ise Mersinden vazgeçmeğe ve onu İtalyaya vermeğe bir türlü razı olmaz ve müzakere ve münakaşalar uzayıp gider [1].

c) Üçüncü, yani 1917 martının ilk yarısından itibaren Rusların yavaş yavaş saf haricine çıkmasını intaç eden iltilâlden sonraki, devreye ait başlıca diplomatik hâdiseler şunlardır :

Yukarıda mevzuubahis münakaşalar oladursun Rusyada mart 1917 ihtilâli olur, Çarlık düşer ve ihtilâllerin sonu gelmez, Rus ordusu gittikçe felce uğrar ve Almanlar üzerindeki tesiri azalır. Bu seyir ileriledikçe İngiliz ve Fransızların İtalyaya olan ihtiyaçları artar ve bu devlette gittikçe daha ağır basar. İngiliz ve Fransızlar, Ruslar muvafakat etmedikçe kat'î bir şey yapmıyacaklarını yeni Rus hükûmetine vadetmekle beraber 1917 ilkbahar ve yazında Sen Jan de Morien konferansında ve onu müteakip aktedilen müteaddit konferanslarda nihayet İzmiri de İtalyan mıntakasına sokmağa razı oldular; bu müzakereler ağuştos 1917 de biter [2].

Anlaşmanın tam olması için Rusyanın tasvibi şart koşulmuş ise de teşrinisani 1917 de çıkan Bolşevik ihtilâli Rusya ile diğer müttefikleri arasında her türlü münasebeti kesmiş olduğu için İtalyanların bu şartı kendiliğinden hükümüsüz kalmış, ve 3 mart 1918 de Rusya düşmanları ile Brest Litvosk muahedesini imzalamakla bu keyfiyeti tamamlamış addetmişlerdir.

İşbu Brest Litvosk muahedesile Osmanlı imparatorluğunun 1293 (1877 - 1878) seferi neticesinde kaybetmiş olduğu Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını geri almış olduğu malûmdur.

[1] A. T. - V. 207, 208, 254, 259, 265, 266, 267, 268, 274 okunursa bu münakaşaların mahiyetleri görülür.

[2] A. T. - V. 284, 286, 287, 290, 295, 300, 331.

B. MONDROS MÜTAREKESİ
ve
ONU TAKİBEDEN DEVİR

Şark memleketlerinde Türkleri küçük düşürmek için yapılan bir propaganda vardır, gûya Türk mağlûbiyeti üzerine ve Türkler mütarekeye talip oldukları için Almanya da mütarekeye talip olmuş ve mağlûbiyeti kabul etmiş imiş. Bu sual bilhassa Hindistanda hemen herkes tarafından Türklere sorulur. Halbuki hakikat tamamile aksinedir. Fransız cephesinde «Foş muharebesi» adile maruf Fransız, İngiliz mukabil taarrzu 18 temmuz 1918 de başlamış ve ondan sonra artık Alman orduları mütarekeye kadar daima tedafiî vaziyette veya mağlûben ricat halinde bulunmuşlardır. Bulgar cephesinin yarılmasını intaç eden «Dobropolya» muharebesi 12 eylûldedir. Suriyede Türk mağlûbiyeti ise 19 eylûldedir. Binaenaleyh tarihen en geç yenilen Türkiyedir [1]; bundan maada, Alman mağlûbiyeti, düşmanları Almanyanın en mühim maden ve sanayi merkezlerini ihtiva eden Ren havzasının ta yanına getirmiş; Bulgar mağlûbiyeti düşmanlara payitaht yolunu açmış iken Suriye'deki Türk mağlûbiyeti Osmanlı imparatorluğunun hayatî hiçbir noktasını tehdit altına sokmamış idi.

Mütarekeye yani mağlûbiyetin kabul ve itirafı keyfiyetine geçersek şunları görürüz: Bulgar cepheleri yarıldıktan biraz sonra mütarekeyi talep ve onu 29 eylûlde imzalamışlardır.

Almanlar mütarekeye 4 teşrinievelde talip olmuşlar ve iş ancak Amerika Reisicümhuru Vilson'un birçok nazarî mahiyette sual ve ce-

[1] Avusturya imparatorluğu esasen birkaç aydır dağılma raddelerine girmiş olduğu için ondan ayrıca bahsedilmemiştir.

vapları yüzünden 11 teşrinisaniye kadar uzamıştır. Türkiye ise Bulgar inkılâbından ve Almanların da mütarekeye talip olmalarından sonra Rumelideki düşman ordusunun tehdidine maruz kalmış ve ancak 20 teşrinievvelde yani Almanlardan 16 gün sonra esir bulunan İngiliz generali Tavsendi Moudros'a göndererek mütareke istemiştir.

* * *

Mütareke anında Osmanlı imparatorluğunun halini ve o vakitki düşmanlarının ona karşı besledikleri düşünceleri gözden geçirelim :

Bu devlet tabiî maddeten takatsiz idi. Maamafih en büyük felâket orada olmayıp manevî vaziyette idi ; ezcümle :

a) Çanakkalede gösterdiği kahramanlıkla ecdadının bihakkın evlâdı olduğunu ispat etmiş bulunan milet ve gençlik harbin bir iki istisna ile son derece fena idare edildiğini, Sarıkamış ve ona mümasil bazı vak'alarda askerin kanının delicesine ve maksatsız surette israf edildiğini görmüş olmakla hükûmete ve büyük kumanda heyetine karşı itimadlarını kaybetmişlerdi.

b) Büyük harp esnasında halkın iaşesine ait maddeler üzerinde belki hiçbir memlekette ve hiçbir zaman görülmemiş ve işidilmemiş bir surette ihtikâr yapılmış ve ehalinin sıkıntı ve açlığı teşdit edilerek birçok rical zenginleşmiş ve maiyetlerini zenginleştirmiş idiler.,

Bu iki sebep Anadolu'da millî bir hareket uyandırdığı vakit dahilî ve haricî düşmanlarımızın ve bilhassa birincilerin elinde bu hareketi idare edenlere karşı en kuvvetli silâhlardan biri olacak ve maksadın aynı şeyleri tekrardan ibaret olduğu propapgandası uzun zaman bir çok dimağları zehirliyecektir.

c) Ermeni tehciri meselesi aynı rolü dışarıda oynıyacaktır: Milletlerini, ona hiçbir hakikî menfaat temin etmeden itilâf devletlerine satmış olan bir takım komiteciler kuru vaitle aldattıkları milletdaşlarını Kafkas cephesinde vuruşan Türk orduları arkasında ve daha gerilerde isyan ettirmiş, Osmanlı ordusundan firar eden müsellâh Ermeni askerleri ve teşkil ettikleri çetelerle Şark vilâyetlerindeki Türklüğü imhaya kalkışmışlardır.

Bu vaziyette alınması zarurî olan tedbirleri Osmanlı ricali almış idi.

Fakat kendi günahlarını hiç kale almayan o vakitki düşmanlarımız aralarında aktettikleri gizli muahedelerle Ermeniliği siyaseten boğmağa hazırlanırken sahte bir Ermeni hâmiliği takınmış bize karşı müthiş bir propagandaya başlamış ve mukabeledeki aciz ve zaafımız dolayısile bütün dünya efkârı umumiyesini zehirlemişlerdi.

Bu üçüncü sebep dolayısile Anadoludaki millî harekete karşı cihan efkârı umumiyesini tahrik etmek veya müttefiklerin Türk milletine reva gördükleri zulmü mazur göstermek o vakitki düşmanlarımız için nisbeten kolay olmuştur.

d) Haricî düşmanlar karşısında hem tahtını, hem memleketini kurtarabileceğinde en ufak bir tereddüde düşünce bir hükümdar hemen daima tahtını kurtarmağa can atar ve memleketini düşmana peşkeş çekip onun himayesi altına girer ve muti bir hizmetkâr gibi memleketin fetih, istilâ ve idaresini işbu düşmana kolaylaştırmak için bütün nüfuzunu sarfeder. Atlas Okyanusundan Büyük Okyanusa kadar uzanan bir sürü memlekette bunun düzinelerle nümunesini görmekteyiz.

Şayet müstesna olarak ta hâttâ bunu yapmıyacak bir hükümdar bulunursa müstevli bu işi görebilecek birini ekseriya gene onunu hanedanı arasında bulur ve o zatı tahta çıkartıp muradına erer.

Mütareke anında tesadüf, Osmanlı tahtında bu yaradılışta olanlardan en kötüsünü bulundurmuş idi; bu hal her taraftan ecnebi istilâsına uğrayan Türkiyede korkunç bir dahilî harbin tohum ve sebebi olacaktır.

Türk milletini maddî ve manevî, dahilî ve haricî bu kadar kötü bir vaziyette yakalamış olan düşmanların tasavvur ve arzularını tetkik edersek şunları görürüz :

a) Müstemlekeci devletler :

Bunların başında İngiltere ve Fransa gelir. Bunlar bütün Asya ve Afrika milletlerini kendilerine tâbi olmak veya kendilerince istismar edilmek üzere yaratılmış ad ve Japonyayı bir istisna telâkki ettiklerini evvelce söylemiştik. Binaenaleyh zaten kaptitülâsyonlar sayesinde bir iki asırdır istismar edegeldikleri Türkleri tâbiler zümresine sokmayı tarihin seyri icabından zannederlerdi. Bundan maada işbu nevi milletler arasında, kapitülâsyonlar müstesna, istiklâlini ve topraklarının masuniyetini muhafaza eden yegâne millet Osmanlı imparatorluğunun hâ-

kim unsurunu teşkil eden Türk milleti idi ve Hilâfet makamı da onun elinde idi. Müstakil kalmak suretile diğer Asya ve Afrika milletlerine suimisâl olan ve onların da akıllarına istiklâl düşüncelerini getiren bu milletin sadece diğerlerinden daha çok fena bir hale sokulması ile iktifa edilmeyip millet olarak imhası onlarca lâzımdı.

Bu esas düşüncelerde o zamanlar hemfikir olan bu iki devletin Türk milletinin imhasını tasmim etmeleri ve bunu tahakkuk ettirmek için şark işlerindeki meşhur rekabetlerine rağmen mahut Sevr muahede projesini hazırlamaları tabiî idi. Fakat bu imha işi tahminden fazla uzayınca ve hatıra gelmeyen şiddetli mukavemet meydana çıkınca bazı zıt âmillerin tesirile bunlar zaten vaziyetlerindeki esassız farkların sevkile birbirinden ayrılmaya başladılar ve ayrılış bazı vakitler mühim gerginlik şeklini aldı, şöyle ki :

İngiltere, Alman donanmasını imha ettikten sonra kendini o zaman için ana vatanda emin görmeğe başladı ve istiklâl için de en büyük tehdidin muzaffer ve Avrupa kıt'asına tahakküm eden Fransadan gelebileceğine hükmetti. Bu sebeple devlete karşı Almanyayı bir müvazene kuvveti olarak korumağa başladı.

Fransa ise : büyük harp başladığı vakit henüz yarım asırlık o da natamam olmak üzere müttehit bir hayata malik olan Alman dünyasını dağıtabileceği ümidine kapılmıştı.

Kânunusani 1917 de Rus payitahtına gelmiş olan Fransız heyeti murahhasası raisi ve Müstemlekât nazırı Dümerg (Bilâhare reisicumhur olmuştur) Çarı ve Rus hükûmetini Ren nehrinin garbindeki arazinin kâmilen Almanyadan ayrılmasına ve sulh anında Alman imparatorluk hanedanının Hohenzolern hânedanı) bütün Almanya namına söz söylemesinin kabul edilmemesine yani Almanyanın müteaddit devletlerinin (Prusya, Bavyera, Saksonya v. s.) müstakil telâkki edilmesine ve hepsi ile ayrı ayrı sulh aktedilmesine ikna etmişti [1].

Fakat Fransa muzafferiyetten sonra, Bolşevikleşmiş bir Rusya ile, Almanyanın parçalanmasını kabul etmiyen bir Amerika ve İngiltere karşısında kaldığı için bu maksadını tahakkuk ettirememişti. Halbuki iş derin düşünülürse görülür ki Fransanın ana vatanda emniyeti ancak

[1] Maurice Paleologue. La Russie des Tsars. C. III. S. 182 - 184.

bu sayede temin edilebilirdi. Türk meselesi sarpa sarınca ve İngiltere için tehlikeli mahiyet alıp ayrıca da bir izzeti nefis meselesi olunca Fransanın İngiliz gailelerinin artmasını istemesi ve o aralık Almanyayı parçalamağa çalışması tabiî idi, nasıl ki de bunu yaptı.

Ana vatanda vaziyet böyle iken müstemlekelerdeki vaziyet dahi bu iki devleti biribirinden ayıracak mahiyette idi. İngiliz imparatorluğunun belkemiğini Hindistanla oraya giden yollar ve ezcümle Süveyş Kanalı dolayısile Mısır teşkil eder. Tarihî, siyasî ve iktisadî birçok sebepler dolayısile İngiltere bu yerlerde asrî tahsilin yerleşmesine ve garp lisanlarının öğrenilmesine mani olamamış ve hattâ bazan bunu kendisi teşvik etmişti. Bu hal o milletlere esaretin acılarını daha kuvvetle hissettirdiği için oralarda mütarekeden sonra memnuniyetsizlik ve isyan müzmin bir hale gelmişti. Halbuki Fransız imparatorluğunun belkemiğini teşkil eden şimalî Afrikada halk çok cahil ve geri kalmış olup dolayısile esarete daha kolaylıkla boyun eğmekte idi. Binaenaleyh Fransa Türk «sui misalini» ortadan kaldırmak için İngiltere derecesinde telâşta değildi ve bilâkis Türk gailesinin devamını kendisinin Avrupadaki ihtiraslarının tatmini için bir kolaylık addediyordu ve Millî Mücadelenin ortasında ezilmemizin güçlüğünü anlayınca Kilikyadaki harpten kendini sıyırmayı cana minnet bildi.

Bu vaziyette bulunan bir İngiltereden Türk mukavemetini bizzat kırması beklenilebilir idise de birçok sebepler buna mâni olmuştur, şöyle ki:

İngiltere, maddî, manevî vaziyetini yukarıda anlattığımız Türkiyeyi, düştüğü bu pek tehlikeli vaziyetinde kendisinden yardım gören Yunanistanın yenebileceğini zannetmiştir. Yani Türklüğün muazzam tarihinden ve son Çanakkaledeki harikasından ibret almamıştır.

İş sarpa sardığı vakit İngiltere ordularını hemen kâmilen terhis etmiş bulunuyordu. İngiliz lirasının düşmesini durdurmak için de sıkı bir iktisada riayete mecbur idi : ve o zaman, henüz yeni muzaffer olduğu için, efkârı umumiyesine paranın sukutunu yani iktisadî sahada mağlûbiyeti kabul ettiremez idi ; aynı zamanda halkı ve ordusu dört senelik çarpışmadan takatsiz kaldığı için yeniden harbe atılmaktan müctenip idi. Müstemleke ordusunun en büyük kısmını teşkil eden Hindistan ordusu dahi aynı derecede ve belki de daha ziyade bitab ve harpten bezgin idi ; ve hem Hindistandaki vaziyet, hem Efgan harp ve gergin-

liği, hem masraf, hem de bizzat ordunun maneviyeti dolayısile Anadolu içerlerine saldırmazdı. Zira Hindistanın inkılâpçı reisleri daima mevcud olagelen Hindu ve müslüman düşmanlığını bertaraf etmek ve bu iki unsuru Hindistanın istiklâli üzerinde müştereken çalıştırmak için Hilâfet meselesine ve müslüman kardeşliği hislerine sarılmışlardı.

Bolşevik propagandası ve Rusyanın bir muamma mahiyetini almış olması da vaziyete ayrıca tesir ediyordu. Bütün bu âmillerin tesiri altında İngiltere Türkiyeye karşı ancak İstanbulda bulundurduğu, mikdarı değişen fakat bir kolorduyu pek aşmıyan askerden fazlasını kullanamadı.

Fransız ve İngiliz siyasetlerinin Türk meselesindeki bu esaslı farkı daha Sevr muahedesinden evvel de kendini hafif ve biraz da müstereddit bir şekilde göstermiş idi. İngilizler tarafından zaptedilmiş olan Suriyenin kendisine teslimini tacil ve Almanlarla imzalanan Versay muahedesinin müzakeresi esnasında İngiltereyi kendi noktai nazarlarını kabule imale etmek için Fransız hükûmeti bir takım rical, muharrir ve gazetecilerinin Türk hâmiliği ve lehtarlığı rolünü takınmağa ve bu yolda propaganda yapmağa sevketmiş ve yahut bu rolü yapmağa zaten hahişker olanları serbest bırakmış idi; bu tarzı hareketle istihdaf ettiği gayeleri elde ettikçe Türk lehtarlığı yapanlar bir müddet için susturulur ve lüzum oldukça yeniden ortaya çıkartılırdı.

b) İtalya : Bu devlet te müstemlekeci bir devlet olmakla beraber müstemlekelerinin ehemmiyetsizliği dolaytsile onun Türkiye ile asıl alâkası oradan âzamî miktarda büyük bir parça koparmaktan ibaret idi. Fakat Faşistliğin galebesine kadar (1922 sonbaharı) dahilî sarsıntıları dolayısile hariçte fazla müessir olacak bir halde değildi. İzmire Yunanlılar çıktıktan sonra ise buna kızan İtalya müttefiklerine karşı daha ziyade muğber bir tavır takınmıştı.

c) Rusya : Bolşevik olmakla büsbütün başka bir âlem teşkil etmiş idi. Komünistlik orada yetişir ve muvaffak olursa her tarafa sirayet eder ve Avrupa amelesini de baştan çıkarır korkusile bilhassa İngiliz ve Fransızlar mütarekeyi müteakip Rusyanın cenubuna ve Kafkasyaya ordularını sevk ve Rus mürtecilerinden de ayrıca ordular teşkil ile Bolşeviklere saldırmış iseler de muvaffak olamamışlardı.

Bu hâdiseler ameleye suimisâl addolunan Bolşeviklerle Asya ve

Afrika milletlerine suimisâl addolunan Türklerin müşterek mütaarrızlar karşısında tesanüdünü ve birbirine dayanmasını mucip olmuştur.

d) Almanya : Pek ağır ve haysiyetşiken sulh şartlarını boynu bükük surette kabul edecek derecede maddeten ve manen ezilmişti. Türk mukavemetini gıpta ile karışık bir hayretle seyrederken düşmanlarının müşkülâta uğramalarına memnun oluyordu. Fakat bu müşkülâtın bilhassa kendi yeni hâmisi İngiltere için varid olduğunu anlayınca işten memnun olmamaya başlamıştı.

e) Yunanistan : Büyük harp esnasında kendisine, daha evvel anlatıldığı gibi, düşmanlarımız tarafından bizim hesabımıza bir çok yerler vadedilmiş, hattâ Çanakkalede vaziyetleri sıkışmış olan İngilizler 21 birinci teşrin 1915 te ona 40 seneye yakın bir zamandır ellerinde bulunan Kıbrıs'ı vermeyi teklif etmişlerdi. Fakat Almanyanın galebesine inanan kral Konstantin ile, itilâf devletlerinin galebesine inanan başvekil M. Venizelos'un ihtilâfı ve Rusyanın Yunan askerlerini İstanbulda görmek istememesinin husule getirdiği inkisar yüzünden işbu memleket harbe ancak 1917 sonlarında o da pek nakıs surette iştirâk etmişti ; bu sayededir ki mütareke imzalandığı vakit zinde ve yorulmamış bir orduya malik yegâne devlet Yunanistan idi. Binaenaleyh Türklüğün imhasını umumî siyasetleri dolayısile isteyen büyük devletler için Türk topraklarına bir çok ihtirasları olan Yunanlıları tatmin ederek mezkûr orduyu bu uğurda kullanmak en tabiî bir düşünce olmuştur.

f) Ermeniler : Bu millet müttefiklere satılmış reisleri elinde her hangi bir maceraya atılmağa hazır ve mahvolmağa mahkûm idi. İşbu reisleri bu hususta pervasızlığı o derece ileri götürmşülerdi ki 1919 ilkbaharında Rusyanın mürteci generallerinden «Denikin» in ordusu cenubi Rusyanın büyük bir kısmına hâkim olduğu, fakat Kafkasyaya henüz ayak bile basmamış bulunduğu bir zamanda Taşnaklar itilâf devletlerine yaranmak için onların himaye ettikleri Denikin'in Ermenistan üzerindeki hâkimiyetini tanımış ve Ermeni ordusunu onun bir kolordusu diye ilân etmişlerdi. Bu suretle daha hiç bir zaruret yok iken onlar nazarında vatan ve istiklâl mefhumlarının lâftan ibaret olduğu görülmüştü. Buna nazaran bir sene kadar sonra Ermenistanın zayıf bir Türk fırkasının ileri hareketi üzerine sukutunu tabiî görmek lâzımdır.

g) Amerika : O sıralarda şark işlerini pek anlayamıyordu. Fakat hıristiyanlık hisleri ve Ermeni muhabbeti dolayısile bize karşı yapılacak her türlü harekete göz yumacak bir hâleti ruhiyede idi.

h) Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan o zamanlarda bir mevcudiyet gösterecek halde değillerdi.

* * *

Mütareke akteden ve ondan sonra Osmnalı mukadderatını idare eden ricalin, yukarıda zikrettiğimiz bütün bu halleri ve o vakitki düşmanlarımızın başında bulunan İngiltere ve Fransanın tasmimatını bilmeleri lâzımdı. Bahusus ki Bolşevikler daha 24 ikinci teşrin 1917 de Osmanlı imparatorluğunun taksimine dair olan gizli muahedeleri red ve bunların metinlerini neşretmişlerdi ve bu neşriyat İstanbul gazetelerine bile aksetmişti. Fakat her nedense kısmen idrâksizlikten, kısmen acizden, kısmen hiyanetten ve kısmen de padişaha yaranmak arzusundan dolayı işbu Osmanlı ricali bu hususta hiç bir şey bilmiyormuş gibi davrandılar, ve aralarında aktettikleri gizli muahedelerle milletimiz için idam hükmünü vermiş oldukları gazetelere kadar düşmüş olan o zamandaki düşmanlarımıza güvenmek, yaranmak ve dayanmaktan ve dolayısile onlara âlet olmaktan kendilerini alamadılar.

Bizimle mütareke aktedenler ise yalnız ve yalnız bizi mahvetmek azmile hareket ediyorlardı, mütareke onlar için bizi silâhsız, teşkilâtsız ve başsız bırakıp daha az zahmetle gayelerine ermek için bir vasıtadan ibaretti, bu sayede imha harbine onlar silâhlı ve teşkilâtlı; biz ise silâhsız ve teşkilâtsız olarak devam edecektik. Ve düşmanlarımız bu mütareke ile bize boğazları açtırmak, memleketimizde mevcut silâh ve cephaneleri almak, sevkulceyşe mühim addettikleri her yeri işgal etmek için sarfetmek mecburiyetinde bulundukları zahmet ve parayı ve kaybedecekleri zamanı kazanmış oluyorlardı ve bu meselede yegâne düşünceleri müstakbel hareketlerile de sabit olduğu veçhile bundan ibaretti.

Esasen daha resmî harp devam ederken bizi uyuşturmak için elden gelen her şeyi yapmışlardı.

Ezcümle 7 Birinci kânun 1917 de, yeni Rus Bolşevik hükûmeti Rusya ve şarktaki müslüman işçilerine hitaben neşrettiği bir beyannamede

İstanbulu almıyacağına, İran ve Türkiyenin taksimi hakkında Çarlık hükûmeti tarafından akt ve onu takip eden Sosyalist Kerenski tarafından tasdik edilen gizli muahedeleri keenlemyekün addettiğine dair bir beyanname neşretmesi üzerine İngilizler telâşa düşmüşlerdi. Hem Türkiyede artık harbin gayesiz olduğuna hükmederek bir anlaşmağa temayül edenlerin bu taksim tasavvurlarını duyunca taze bir gyaretle harp taraftarı olmalarına mâni olmak, hem de Bolşeviklerin müstemlekelerdeki propagandalarına mukabele etmek üzere İngiliz başvekili Loit Corç aradan bir ay geçmeden 5 İkinci kânun 1918 de bir nutukla İngilizlerin Türkiyeyi Türkle meskûn Trakya ve Asyadaki yerlerinden ve İstanbuldan mahrum etmek için harp etmediğini ilân etmişti. Yani, şayet bu sözlerin bir manası var idise, o dahi, gizli taksim muahedelerinden vazgeçmiş görünmek istemesi idi.

Amerika Reisicumhuru Vilsonun 14 noktası (madde) meşhurdur [1]. Türkiyeye ait olan 12 nci noktada Osmanlı imparatorluğunun Türk olan kısımlarına tam bir hâkimiyet verilmesi müsarrahtır. Almanya 4 Birinci teşrin 1918 de sulh ve mütarekeye talip olduğu vakit Amerika Reisicumhurunun sulh işini ele almasını, bütün muharipleri keyfiyetten haberdar etmesini ve meşhur 14 noktadaki esaslar üzerine onu kurmasını istemiş ve bir kaç nota teatisinden sonra 5 İkinci teşrin 1918 de Amerika Hariciye nazırı müttefiklerin Almanya ile işbu esaslar dairesinde sulhe razı olduklarını, fakat denizlerin serbestisine ait ikinci nokta hakkında kaydi ihtirazî dermeyan ettiklerini ilâve etmişti [2].

Acaba Osmanlı ricali teslimiyeti tazammun eden mütarekeyi imza ederken ve ondan sonra müttefiklerin her emrini körükörüne tatbik ederken bu kabil vaitlere mi güveniyorlardı? Buna inanmak pek kabil değildir. Zira evel beevvel Vilsonun 14 noktasının kabulüne ait vesika Almanyaya ait idi ve bu nota bizim mütarekenin aktinden 6 gün sonra Almanyaya tebliğ edilmişti. Saniyen mütarekeden sonraki ahval Osmanlı ricalinin gözünü açmalı idi. Halbuki onlar alabildiklerine gözlerini

[1] Ezcümle (Desire Rustan) ın President W. Wilson, (Messages, Discours et documents diplomatiques relatifs à la guerre mondiale) yani Reis V. Vilson. (cihan harbine ait mektup, nutuk ve diplomatik vesikalar) adlı eserinin C. I. S. 237 - 240 na bakmalı.

[2] Aynı eser, C. II. - S. 314 ve 330.

yumdular ve bu bapta yükselen tek ses Yıldırım ordular denilen grupuna yeni kumandan olmuş olan Mustafa Kemal Paşanın sesi oldu.

* * *

Türkiye ile müttefikler arasında Mondros'ta 30 Birinci teşrin 1918 de imzalanan mütarekenin başlıca maddelerindeki mühim ve mevzuumuzu alâkadar edecek ahkâm şunlardır :

Madde 1) Boğazların açılması ve Karadenize geçişin temini; Çanakkale ve Boğaziçi istihkâmlarının müttefikler tarafından işgali.

Madde 2 ve 3) Boğaz ve denizlerde bulunan bütün torpil ve sairenin yerlerinin bildirilmesi ve toplanılmalarına yardım edilmes.

Madde 5) Türk ordusunun derhal terhisi ve kalacak miktarın müttefiklerce tesbiti.

Madde 7) Emniyetlerini tehdit edecek bir vaziyet husulünde müttefiklerin her hangi sevkulceyşî noktayı işgale hakları olması.

Madde 10) Toros tünel manzumesinin müttefikler tarafından işgali.

Madde 11) İran ve Kafkasyanın Türklerce tahliyesi.

Madde 12) Hükûmet muhaberatı müstesna telsiz telgraf ve kabloların müttefikler tarafından mürakabesi.

Madde 15) Bütün şimendiferlerin müttefiklerce mürakabesi.

Madde 16) Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Mezopotamyadaki bütün garnizonların müttefiklere teslim olması; Kilikyadaki kıt'aların geri alınması. (Asayiş için müttefiklerin kalmasına lüzum görecekleri miktar müstesnadır).

Madde 20) Türk ordusunun terhis olunacak kısmına ait teçhizat, silâh, cephane ve nakliye vasıtaları hakkında müttefiklerce verilecek emirlere itaat edilmesi.

Madde 24) Altı Ermeni vilâyetinde karışıklık olduğu takdirde müttefiklerin oraların her hangi bir parçasını işgale hakları olması.

Bu mütareke tam ve mutlak bir teslimiyeti mutazammin idi; fakat onun izmasından sonra Osmanlı hükûmetinin zihniyet, haleti ruhiye ve hareket tarzı bu kötü mukaveleyi mümkün olduğu kadar daha kötü kılmış ve her şeyi kaybettirmiştir. Mütareke metninde, o an için mühim 3 nevi ahkâm zümresi vardı :

a) Boğazlar ve İstanbula ait ahkâm.

b) Hudutlara yani Kafkas, Irak ve Suriye cephelerine müteallik ahkâm.

c) Silâhlara ve orduya müteallik ahkâm.

O vakitki düşmanlarımız kâh iğfal, kâh tehdit ve kâh zorla bu üç sahada azamî menfaat koparmağa çalışmış ve o zamanki ricalin gaflet ve aczi sayesinde hemen daima muvaffak olmuşlardı.

Müttefikler ilk hamlelerini İrak ve Suriyede göstermişler ve mütarekenin 7 inci maddesine dayanarak onun mer'iyete girmesinden bir gün sonra yani 1 İkinci teşrin 1918 de Musulun işgaline kalkışmışlardı [1]. Ondan iki gün sonra 3 ikinci teşrinde İskenderun için aynı talepte bulunmuşlardır [2].

Müttefiklerin bu talebi karşısında İstanbul derhal serfuruya hazır olduğunu göstermiş, Sadrıâzam ve başkumandanlık erkânıharbiye reisi olan zat ordu ve grup kumandalarına o yolda emirler vermiştir [3].

Bunu takiben bir ikinci hamle ile İngilizler Iraktaki 6 ıncı ordu ile Suriyedeki Yıldırım orduları grupunu esir etmeğe çalışmışlar ve 2 ve 3 ikinci teşrinde 6 ıncı ve biraz sonra da Yıldırım ordularının mütarekenin 16 ıncı maddesine istinaden kâmilen kendilerine teslim olmalarını istemişlerdir [4].

Pek aykırı olan ve daha doğrusu sırf Osmanlı hükûmetinin fartı aciz ve zilletine güvenilerek ileri sürülen bu talep neticesiz kalmıştır.

İngilizlerin böyle bir tasavvuru olduğu daha 3 ikinci teşrinde hissolunabilirdi, zira işbu tarihte Musul'a gelmiş olan İngiliz generali Kassel, 6 ıncı ordu kumandanından Diclenin şarkındaki kıtaatın yerlerinden oynatılmamalarını talep etmiş ve bu bapta ondan vait almıştı [5].

İkinci hamlenin neticesiz kalması üzerine İngilizler üçüncü bir hamle ile mütarekenin 5 inci maddesine dayanarak Irak ve Suriyedeki ordularımızın silâhlarını ele geçirmeğe çalışmışlardı. Bu talep Irak ordusu için 7 ve Yıldırım orduları için 12 ikinci teşrinde ileri sürülmüştür [6]. İngilizler bu işte Irakta nisbeten daha ziyade muvaffak olmuşlardır [7]. Suriyede ise ordular grup kumandanı Mustafa Kemal Paşanın işi daha

---

[1] Kır - vesika, 6

[2] Y. A. - S. 300 - 301.

[3] Kır - vesika, S. 8 ve 10 Y. A. S. 302.

[4] Kır - vesika, 8 ve Y. A. S. 302.

[5] Kır - vesika, 8.

[6] Kır - vesika, 21 ve 22 ve Y. A. S. 307.

[7] Kır - vesika, 31.

ilk günden kavranması sayesinde büyük mikyasta silâh, cephane ve levazım kurtulmuştur. Zira o bunları mütareke akabinde derhal Toros şimaline taşıtmağa başlamıştı [1].

Irak ve Suriyede müttefikler, esasen kendilerine sonsuz haklar veren mütarekenin maddelerini te'vil ve zoraki surette tefsir ederek Osmanlı ordularını bu tarzda sıkıştırır ve imhamızı çabuklaştırmak için her saat yeni bir şey icat ederken, başlıca gayesi Boğazları açtırmak ve istihkâmlarını ele almak olan Mondrostaki donanma kumandanı amiral Galtrop Osmanlı hükûmeti bir canlılık eseri gösterip mütarekenin Irak ve Suriyede bu kadar suiniyetle tatbikinden kuşkulanır ve işin nereye varacağını anlayarak Boğazların açılması ve teslimi ameliyesini durdurur korkusile Babıâliyi iğfal ve oyalamağa koyulmuştur. Aşağıdaki vesait bunun bir makesidir [2].

Harbiye
5-11-1334

Altıncı Ordu Kumandanlığına

Mütarekename mucibince İngiliz İrak ordusu kumandanlığının ne Musulu işgale, ne mütarekenameyi istediği gibi tefsire salâhiyettar olmadığı, İskenderunun İngilizler tarafından işgaline dair metni mütarekede bir kayıt bulunmadığı Mondrostaki visamiral Galtropa yazılmıştı. Müşarünileyhin ifadatına atfen mevcut cevapta Musul ve diğer mevaki hakkında bir daha böyle suitefehhümü mucip harekâtta bulunulmaması için İngiliz ordular kumandanlarına emir verilmesini hemen Londraya bildirdiği iş'ar olunuyor. Binaenaleyh keyfiyetin sureti nazikânede İngiliz ordu kumandanlarına tebliğle Londradan verilecek emre intizar eylemeleri hususunun temini mütemennadır.

Sadrıâzam ve Başkumandanlık
Erkânıharbiye Reisi
Ahmed İzzet

Meselâ İngilizlerin Musulun bizim tarafımızdan kâmilen tahliyesinin 15 İkinci teşrine kadar gecikmesine razı olmaları ve ondan evvel işbu şehri orada kalan levazım ve saire ile beraber kat'î surette ele geçirmemeleri ancak Boğazlardaki ameliyenin sonunu beklemek arzusile izah olunabilir. Boğazlar açılıp 13 ikinci teşrinde müttefikler donanması

[1] Y. A. - S. 300. madde. 5.
[2] Y. A. S. 305.

İstanbula geldikten ve bütün Boğazlar istihkâmları onların eline geçtikten sonra artık Babıâlinin memleketin atisini koruyacak bir vaziyet almasından endişeye bir mahal kalmadığına hükmolunmuş ve Irak ve Suriye cephelerinde amansız davranılmıştır.

Kafkas cephesi mıntakasında ise müttefiklerin orada hazır ve kuvvetli orduları bulunmaması, bizim mütareke anında orada vaziyete hâkim bulunmamız ve havalinin Türkle meskûn olması gibi âmiller orada vaziyetin yavaş inkişafını mucip olmuştur, mütareke mucibince eski hudutlarımız gerisine çekilen ordularımız, bir çok yerlerde ve ezcümle Kars ve Ardahan'da, mahallî millî hükûmetler bırakıp çekilmişler ve bu teşekküller ora Türklerini Ermeni mezaliminden bir müddet korumağa muvaffak olmuşlardır. Fakat bilâhara İngiliz kıt'alarının ve bazan da İngiliz üniforması giyen ve bir kaç İngiliz zabiti ile gelen Ermeni kıt'alarının vürudu ve bir çok iğfalkârane vait ve teminat bu hükûmetlerin cebrî sukutunu intaç etmiş ve ora halkını Ermenilerin sonsuz zulûm ve itisaflarına maruz bırakmıştır.

Müttefiklerin diğer bir gayesi de mütareke metnine koydukları Irak, Mezopotamya, Suriye ve Kilikya gibi eski coğrafya tabirlerinin müphemiyetinden istifade ederek bunların şimal hududunu mütemadiyen şimale doğru götürmek ve meselâ Mezopotamyayı Siirde, Suriye ve Kilikyayı Maraş hizasına kadar çıkarmak olmuştur ki bundan daha sonraları bahsedilecektir.

Burada iki sual varit olmaktadır :

a) Mütarekeyi takip eden günlerde daima insaniyet ve milletlerin haklarından bahseden ve Vilson prensiplerini ileri süren o vakitki düşmanlarımızın bunca asırlık parlak bir mazisi olan Türk milletini imhayı tasavvur ettiklerini hatıra getirmek kabil mi ?

b) Bu hatıra getirilebilse dahi o vakitki zaafımızla bir şey yapmak kabil mi idi ?

Birinci sualin cevabını Bolşeviklerin mütarekeden bir sene evvel neşrettikleri gizli muahedeler zaten vermiş ve mütarekenin imzasından 48 saat geçmeden müttefiklerin bize karşı tuttukları siyaset bunu teyit etmişti.

İkinci sualin cevabını hâdisat vermiştir : Bütün kuvvetleri dağıtıl-

dıktan sonra mütareke anında memlekette mevcut müdafaa vasıtalarının en aşağı yüzde 90 nı düşmanlara teslim edildikten sonra dahi Türk milleti iradesini cihan galiplerine kabul ettirmiştir. Fakat, bunu emsâlsiz cetalar çektikten ve tehlikelere maruz kaldıktan sonra başarmıştır. Binaenaleyh hiç tereddütsüz denilebilir ki bu müdafaa vâsıtaları elde bulundurulsaydı aynı gayeye daha çok çabuk, çok kolay ererdi. Teessüf olunacak cihet şudur ki o tarihî anlarda Türklüğün neye kadir olabileceğini takdir edebilen ve bu kanaat ile ortaya atılan ancak bir tek şahsiyetin zuhur etmiş olmasıdır : Yıldırım Orduları Grupu Kumandanı Miriliva Mustafa Kemal Paşa. Fakat o anda onun mevkii kendisine düşüncelerini tatbik etmek imkânını vermiyordu.

Bu kitap bilhassa gençlik tarafından okunulmak üzere yazılmış olduğundan dünya ikiye bölünüp bizim dahil olduğumuz zümre çöktükten sonra dahi Türklük için cihan harbi galiplerine mukavemet etmenin mümkün olduğunu daha o günlerde görmüş ve aksinin felâket olacağını bağırmış olan bir Türkün şu yazılarının naklini lâzım addettik. Bu vesikalar Yıldırımın Akıbeti adlı eserden alınmıştır. (S. 301 - 308).

Yıldırım Orduları Grupu kumandanlığı mütarekenamenin tatbikinde esas olmak üzere şu emri vermişti :

(Tebliğ olunan mütareke şeraitine göre mahallî olarak ittihaz olunacak kararlar için itilâfcılarla müzakereye mecbur olacak madun kumandanlar ne kadar azimkâr olarak ve muhiti görerek müzakereyi idare ederlerse o şeraitin ağırlığı o nisbette tahaffüf eder. Eğer bu müzakerat hüsnü idare olunmazsa şerait bizim için daha ağır şekle girer, içinden çıkılmaz mugalâtalara sebep olur. Şimdiden her türlü müzakereyi hazırlamış bulunmaklığımız iktiza eder. Bunun için berveçhiati hususta dikkat buyurulmasını rica ederim).

Yıldırım Orduları Grup
Kumandanı
Mustafa Kemal

Adana
5-11-1334

Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığından
Başkumandanlığa

1) Toros tünelleri kuvvei işgaliyesinin miktarı İngiliz kumandanlığı tarafından bildirilir buyuruluyor. Bu kuvvet meselâ : icabında bütün Anadoluyu tahtı hükmüne geçirecek derecede dahi olursa müsaade edilecek midir ?

2) Suriyedeki garnizonların teslimi maddesi ihtiyaten yazılmış bir maddedir buyuruluyor ve müteakip cümlelerle cephede bulunan kıtaatın bu hususta alâkası olmadığı izah ediliyor. Acizlerinin telâkkiyatına göre maddei mezkûrenin İngilizler tarafından bizi iğfal için yazdırılmış olduğuna ve Hükûmeti Seniye murahhaslarının imzalarını vazettikleri mütareke şeraitinin tarafeynce başka başka telâkki edildiğine şüphe kalmamıştır, çünkü yine ayni maddede cephede bulunan kıtaatın Suriyede bulunmadığı telâkkisine karşı İngilizler bu geceki (5-6-16-334) raporla tafsilâtı arzedileceği veçhile Suriye kıt'asında bulunuyor diye 7 inci ordunun teslimini teklif eylemişlerdir.

İcap ederse bildirileceği irade buyurulan Kilikya hududunu sormaktan maksadı âcizanem bu tarihî ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden Hükûmeti seniyyemizin bu mıntakayı irae eden İngilizce atlastan Kilikya mıntakasının şarkında «Suriye» şimal hududunu Maraş şimalinden geçtiğini nazarı dikkate alıp almadığını anlamak idi. Çünkü âcizlerince Adana ismi yerine Kilikya ismi tarihisini koyan İngiltere hükûmetinin Suriye hududunu da Kilikya şimal hududunun şarkına temdidinden ibaret kabul ettiğinde şüphe yoktur.

Bu zan Irak hududunun İngiliz kumandanı tarafından 6 ıncı ordu kumandanına gönderilen haritada Siirt'ten geçtiğinin irae edilmiş olmasile de teeyyüt ediyor.

İngilizlerin birkaç gündenberi İskenderuna asker çıkarmaları ve Halepte milyonlarca erzak mevcut iken oradaki kuvvetlerini iaşe için erzak iddiharından bahsetmeleri de İskenderunun Kilikya mıntakasını gösteren haritada Suriye ve Kilikya üzerinde bulunmuşlardır.

Pek ciddî ve samimî olarak arzederim ki mütareke şeraiti meyanında suitelâkkiyatı da izale edecek tedabir ittihaz edilmedikçe orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak İngilizlerin ihtirasatının önüne geçmek için imkân kalmıyacaktır.

MUSTAFA KEMAL

Adana
6-11-1334

Yıldırım Orduları Grupu Kumandanlığından Başkumandanlığa

«6 saat fasıla ile alınan bir açık ve diğeri şifreli 5-11-1334 tarihli iki kıt'a telgrafnamei sami muhteviyatının ve şifreli olanını da münderecatını tatbik için TEVAKKUF VE TEEMMÜLE LÜZUM GÖRDÜĞÜMÜ İTİRAF EDERİM.

İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderundan istifade etmek istemeleri muhik değildir. Çünkü İngilizlerin eline geçmiş bulunan Halep

vilâyetinde ve nefsi Halep şehrinde milyonlarca erzak olduktan başka mütareke şartnamesinin 21 inci maddesine nazaran filhakika Halepteki İngiliz ordusuna iaşece muavenet etmek lâzımgelirse pek çok erzaka malik bulunan Kilis, Ayintap havalisinden tertibat ve tedabiri mahsusa ile erzak satılabilir. Zatı samilerini temin ederim ki maksat Halepteki İngiliz ordusunun iaşe etmek olmayıp İskenderunu işgal (İskenderun - Kırıkhan - Katma) yoluyla hareket ederek (Antakya - Dircemal - Ahterin) hattında bulunan 7 inci ordunun hattı ricatini kesmek ve bu orduyu 6 ıncı orduya musulda yaptığı gibi teslimden içtinap edilmiyecek bir vaziyete sokmaktır. İngilizlerin Ermeni çetelerini bugün İslâhiyede faaliyete geçirmiş olmaları da bu zanna kuvvet verecek mahiyettedir.

İngiliz murahhasının centilmenliğini ve buna mukabil bu tarzda cemile ibrazını idrak ve takdir nezaketinden muarra bulunduğunu arzederim.

Yunanistanın sahai faaliyete çıkarılmasını temin ile İngilizlerin İskenderun ve (İskenderun - Halep) yolu üzerinde yerleşmelerindeki münasebeti mantıkıyeyi anlıyamadığım gibi bu hususta müsamahayı da bilâkis pek mahzurlu görüyorum.

Binaenaleyh keyfiyetin tarafı devletlerinden İngiliz Suriye ordusu kumandanına tebliğine delâlette mazurum. İskenderuna her ne sebep ve bahane ile asker ihracına teşebbüs edecek İngilizlere ateşle mukabele edilmesini ve 7 inci orduya elyevm bulunulan hatta gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak kısmı küllisini (Katma - Islahiye) istikametinden bittahrik Kilikya hududu içerisine geçirmesini emrettim. İngilizlerin iğfalkâr muamele, teklif ve hareketlerini İngilizlerden ziyade muhik ve nazik gösterecek ve buna mukabil cemile ibrazını mutazammın olacak evamiri hüsnü tatbike yaradılışım müsait olmadığından ve halbuki başkumandanlık erkânı harbiye riyaseti celilesinin içtihadına tatbiki hareket tabiî bulunduğundan kumandayı hemen teslim etmek üzere yerime tayin buyuracağınız zatin sürati emir ve tebliğini hassatan istirham eylerim.

MUSTAFA KEMAL

12-11-1334

Yıldırım Orduları Grupu Kumandanlığından Başkumandanlığa

«İtilâfiyunun vukubulan ilk müracaatlarına tarafımızdan sert ve barit cevap verilmiş olduğu hakkındaki zehabın sebebi tevellüdü anlaşılmamıştır.

Vaki olan müracaatlara pek nazikâne ve mütareke şartnamesine ve evamiri samiyeye tamamen mutabık cevaplar verildiği grupça vesaika müsteniden iddia olu-

nur. Bu bapta sert ve barit cevap alındığı Britanya hükûmetinin murahhasları tarafından dahi söylenilmiş olduğuna dair bir kayit ve işaret yoktur. Binaenaleyh İngilizlerin dehşetli bulduğunuz en son cevapların esbabını başka yerde aramak lâzımdır. Bittedriç bütün memleketimizi istilâya kadar varacak olan böyle dehşetli cevap veya tekliflerin tekerrürüne şüphe olmadığından arzettiğim esbabın derin düşüncelerle nazarı muhakemeye alınması lüzumunun arzını vazife addederim.

Halepte bulunan İngiliz kumandanı istifade etmeyi talep eylediği (İskenderun-Halep) şosesini tahti emniyette bulundurabilmek için kıtaatımızın (Kilis-Payas) hattının şimaline alınmasını İngiliz başkumandanlığının İstanbula teklif ettiğini ve vaktin ziyaına mahal kalmamak üzere (Halep-İskenderun) şosesinin şimdiden keşfine müsaade olunması lüzumunu bildirmiştir.

6 ıncı ordu kumandanlığının raporu da bittabi manzuru devletleri buyurulmuştur. Bu rapor muhteviyatına nazaran İngilizlerin (Nusaybin - Cerablus - Halep) demiryolunu işgale işaret olan ve İngiliz ordusu başkumandanının Musulun derakap terki ve aksi takdirde cebren geçeceği hakkındaki teklifi ne suretle tefsir olunacaktır.

Görülüyor ki meseleyi tarafımızdan İngiliz murahhaslarına karşı vukubulduğu zannolunan bürudete hamle mahal yoktur. Mütaleatı meşrudeden maksadı âcizanem şudur ki her ne sebeble binaen olursa olsun İngilizlerle aktolunan mütarekenin imza tahtına giren şekli mazbutu Devleti Aliyyei Osmaniyenin hayat ve selâmetini kâfil mana ve mahiyette değildir. Mevadı mezkûrenin mühim ve şamil medlûllerinin bir an evvel tespiti lâzımdır. Yoksa İngilizlerin tekâlifine bu güne kadar olduğu tarzda mukabelede devam edildiği takdirde bugün (Payas - Kilis) hattına kadar olan mıntakayı isteyen İngilizlerin teklifini yarın «Toros» a kadar «Kilikya» mıntakası ve daha sonra (Konya - İzmir) hattının lüzumu işgali tekâlifinin yekdiğerini velyedeceğine ve binnetice ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idaresi, hattâ Heyeti Vükelâyı Osmaniyenin Britanya hükûmeti tarafından lüzumu intihabı gibi tekâlifi karşısında da kalmak müstebad değildir. Aciz ve zaafımız derecesini pek iyi bilirim. Bununla beraber devletin yapmağa mecbur olduğu fedakârlığın derecesini de tayin ve tahdit etmek lâzım geleceği kanaatini muhafaza ederim. Yoksa Almanya ile müttefikan sonuna kadar harbe devam etmek suretile büsbütün münhezim olduktan sonra İngilizlerin istihsal eyleyebilecekleri neticeyi onlara kendi muavenetimizle bahşetmek tarihte Osmanlılık için ve bilhassa hükûmeti hazıramız için pek kara bir sahife vücude getirir.

Şayet Hükûmeti Seniyece İngilizlerin ciddiyet ve samimiyetine iti-

mat olunabilecek bir ittifakı hafi yapılmış veya yapılması ihtimali kavi derecesinde bulunmuş ise bu hususun meçhulümüz kalması bittabi yanlış muhakemata sevkedebileceğinden mümkünse, bu bapta imâen olsun tenvir edilmekliğimi istirham ederim. Akibeti vatanla endişenâk olmaktan mütevellit ve samimî olduğuna şüphe edilmemek lâzım gelen işbu mütaleatımın münakaşa mahiyetinde telâkkisine temayül buyurulmamasını hassatan cira ederim. Bilhassa zati samilerince yakinen malûm bulunmuştur ki âcizleri her ne hal ve vaziyette bulunursam bulunayım doğru olduğuna kani bulunduğum ve icap edenlere arz ve iblâğını selâmeti memleket icabı kabul eylediğim içtihadatıma tebaiyetten men'i nefse kadir değilim.

MUSTAFA KEMAL

* * *

Mondros mütarekesinin imzasile (30 Birinci teşrin 1918) Yıldırım Orduları Grupu Kumandanı Mustafa Kemal Paşanın 3 üncü ordu müfettişi sıfatile Anadoluya ayak basması (19 Mayıs 1919) arasında yukarıda bahsettiklerimizden maada geçen başlıca vak'alar şunlardır :

13 İkinci teşrin 1910 da Boğazların temizleme ameliyyesi bitmiş olduğundan İtilâf donanmaları İstanbula gelmiş ve onu müteakip Boğaz istihkâmlarile, Türkiyenin hemen her mühim demiryolu istasyonu, telgraf merkezi ve silâh ve cephane depolarının itilâf zabitlerinin işgal veya mürakabesi altına konulmasına veya onlara teslimine başlanmıştır.

23 İkinci teşrinde şarkî Avrupadaki itilâf ordularının başkumandanı Fransız generali (bilâhara Mareşalı) Frenşe D'Espere mutantan bir alâyla İstanbula girmiştir. Bu giriş o vakitki payitahtı Türkler müstesna, diğer milletlere mensup bütün ahalisinin alkış ve nümayişleri içinde, Osmanlı devleti için pek haysiyetşiken bir şekilde ve sanki harben zaptedilmiş bir şehirde bulunuluyormuş gibi vukubulmuştur.

1919 senesi Türklük için pek elim şartlarla başlamıştır. İngilizler mütarekenin mahut 7 inci maddesi mucibince olsa gerek, Urfa, Ayintap, Maraş, Adana ve saireyi işgal etmişler ve onlara karşı yerli halk pek zayıf olmakla beraber cephe teşkiline başlamıştır. (İkinci kânun).

Büyük harpten sonra cihanın mukadderatını tayin için galip devletler zimamdarları tarafından yapılan içtimalar malûm olduğu veçhile 18

İkinci kânun 1919 dan itibaren Amerika Reisicümhuru ile İngiltere, Fransa ve İtalya başvekilleri arasında Pariste vukua gelmiştir.

Daha bu içtimalardan evvel ilk defa cenubî Afrika İngiliz Dominyon başvekili Smuts, 16 Birinci kânun 1918 de, ve ondan sonra Amerika Reisicümhuru Vilson 10 İkinci kânun 1919 da mağlûplardan alınacak yerlerin umumî surette, teşekkülü düşünülen Cemiyeti akvamın hakimiyet, himaye veya mandası altına konulmasını ve bunların galipler tarafından doğrudan doğruya ilhak olunmamasını ileri sürmüşlerdir. (Bazı istisnalar vardır).

İngiliz başvekil Loit Corç konferansın 20 İkinci kânun 1919 içtimaında bu prensibi esas itibarile kabul etmiştir.

Burada yeni mevzuubahs olan mandanın ne suretle ve ne gibi ihtiyaçlara tekabül etmek üzere ihdas edildiğini anlatmak isteriz.

Dünya harbi her türlü tahminlerin fevkinde uzayıp bütün beşeriyet için ezici ve mahvedici bir mahiyet aldıktan sonra her memlekette harp düşmanları hem çoğalmış, hem de seslerini yükseltmek cesaretini gittikçe mütezayit bir surette iktisap etmişlerdir; harp aleyhinde bulunmak tabiatile ayni zamanda harbi icap ettiren siyasetin de aleyhinde bulunmayı tazammun ettiğinden ve harbi doğuran başlıca siyaset müstemleke kapma ve paylaşma siyaseti olduğundan bunun aleyhinde de kuvvetli cereyanlar hasıl olmuştu. Bu cereyanların Avrupada Lenin ve Amerikada Wilson en şiddetli mürevviç ve hatipleri olmuşlar ve bu sonuncu zat, bir nutkunda «Milletlerin dama taşı gibi rey ve arzularına bakılmadan hakimiyetten hakimiyete geçirilmemeleri ve mübadele metaı addedilmemeleri lüzumu» hakkındaki meşhur sözlerini söylemişti.

Sulh masasına oturulduğu vakit bu kabil söz ve propagandaları tamamen keenlemyekün addetmek zahiren olsun imkânsız idi. diğer taraftan büyük harp galiplerinin benimsemedikleri şikârlardan vazgeçmeleri dahi aynı suretle ve belki daha ziyade imkânsız idi; manda tabir ve mefhumu bu iki zıt cereyanı telif için icat edilmiştir. Bunda da vazolunan prensiplere riayet lüzumu nadiren hissedilmiştir. Meselâ Cemiyeti Akvam misakının 22 inci maddesinin 4 üncü fıkrasında Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp manda altına alınması lâzım addedilen yerler için mandayı deruhte edecek devletin tayininde evvelâ alâkadar

ehalinin reyi alınması zarureti musarrah iken buna Suriye ve Filistinde hiç dikkat edilmemiş ve İrakta ise şu suretle hareket edilmiştir :

Müstemleke tarzında idare edilmeğe başlanılan bu memlekette 1920 de büyük bir isyan çıkmış ve İngiliz ve Hint ordularından 100 bine yakın asker sevki sayesinde pek kanlı hareket ve çarpışmalardan sonra nisbî bir asayiş iade edilebilmiştir; bunun üzerine orada idarî bir değişiklik yapmak lüzumuna kail olan İngilizler Suriyeden Fransızlar tarafından çıkarılmış olan Emir Faysalın Irak kırallığına namzetliğini vazedip onu halka kıral ilân ettirmişler ve bu yolda yapılan intihabın halk tarafından İngiliz mandasının kabulünü mutazammın olduğunu işae etmişlerdir.

Keza mandaların Cemiyeti Akvam tarafından verileceği sözü dahi söz mahiyetinde kalmıştır, zira 23 birinci kânun 1920 de San Remo'da toplanan müttefik devletler murahhasları aralarında mandaları paylaşmış ve bu paylaşışı Cemiyeti Akvama aynen tasdik ettirmişlerdir.

Irak ve Suriye idarelerile meselâ Hindistan ve Cezayir idareleri arasındaki farklara gelince; bu sırf işbu ilk iki memleket ahalisinin nisbeten daha uyanık ve azimkâr davranmaları neticesidir. Zira, başlangıçta manda sahibi devletler oralarda tıpkı müstemleke imiş gibi harekete kalkışmışlar ve bir sürü ihtilâl ve kanlı hâdiseler üzerine yerli halka bazı haklar vermek zaruretinde kalmışlardır.

Burada diğer milletleri yetiştirmek ve halka şuur ve hak mefhumu telkin etmek hususunda bir mukayesede bulunmayı faydalı addettik.

1830, 1882 ve 1918 tarihlerinde Türk idaresinden ayrılan Cezayir, Tunus ve Suriyede Fransız idaresinin halka veya bir kısım yerlilere tanımakta olduğu siyasî hukuk ve oralar ahalisinin istiklâl uğrunda gösterdiği azim ve gayret ve hattâ halk tabakalarının refahı mukayese edilirse görülür ki Türklük camiasından en sonra ayrılanlar diğerlerine nisbeten çok üstündürler ve Türk idaresinin millet yetiştirmekteki tefevvuku derhal göze çarpar. Ayni mukayese Hindistan (Türk idaresinden filen 18 inci asrın ilk yarısında ve resmen 1857 de çıkmıştır). Mısır (Türk idaresinden 1882 de çıkmıştır) ve Irak (aynı idareden 1918 de çıkmıştır) hakkında da yapılabilir [1]. Burada sırf millî şuur ve halk refahından bahsediyoruz ve maddî terakki yani memlekette mevcut is-

[1] Bu cihetleri Hint inkılâpçıları muteriftir.

tihsal vasıtalarını kastetmiyoruz. Zira bu cihetten kapitülâsyon ve birçok orta kurum bağlarile bağlı bulunan muhtelif Türk idareleri öz Türk ülkelerinde bile tabiatile geri kalmışlardı. Hindi ve Cezayiri bilenler maddî terakki(demiryolu, ebniye ve saire)ile halk refahı arasında hiçbir münasebet olmamasının imkânını kolaylıkla kabul ve takdir ederler.

Bu uzun istiıahattan sonra Paristeki sulh konferansının müzakerelerine avdet edelim. Konferans 30 ikinci kânun 1919 da şu kararı vermiştir:

«Müttefik ve müşterek devletler Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan Türk İmparatorluğundan kâmilen ayrılmasında mutabık kalmışlardır. Bu husus Türk İmparatorluğunun diğer kısımları hakkında verilecek kararlardan hariçtir.» [1].

3 ve 4 şubatta Yunan başvekili M. Venizelos konferans huzurunda taleplerini izah etmiştir. Bunların bize ait olanları bütün Trakyayı ve Anadoluda Meis adasından itibaren şimale, Marmara denizine doğru çıkan bir hattın (Boğazlar mıntakası hariç) garbındaki araziyi istemiştir. Venizelosun bu talebini tetkike memur komisyon bir aydan fazla bir vakti münakaşa ile geçirmiştir. İtalyanlar bu havalinin çoğunun evvelce Londra ve Sen Jan de Moriyen gizli mukavelelerile kendilerine vadedilmiş olduğu iddiasını ileri sürmeleri üzerine İngilizler birinci mukavele ile yalnız Antalyanın vadedilmiş olduğunu ve ikincisinin Rus tasvibinin fıkdanı dolayısile muteber olmadığını söylemişlerdi. Bu münakaşalar İngilizlerin Yunanlıları İtalyanlara karşı tuttuklarını sarahaten göstermiştir. Nihayet Mart başlarında Fransız ve İngiliz murahhasları Amerika murahhasının temayül ve hattâ muvafakati ve İtalyan murahhasının muhalefetile şu kararı ittihaz etmişlerdir: Şayet Yunanistana Anadolunun garbinde yer verilecek ise Ayvalık, Soma, Kırkağaç, Alaşehir ve Kuşadası bu mıntakaya dahil olacaktır; şayet Yunanistana Anadoluda yer verilmiyecek ve Anadolu bir büyük devletin himayesi altına konacaksa mezkûr mıntaka aynı büyük devletin himayesine konulmıyacaktır [2].

26 şubat 1919 da Ermeni murahhasları yani Ermenistan reisicum-

[1] P. T. - S. 221.
[2] P. T. - S. 223.

huru Aharonian ve mahut Bogos Nubar paşa konferansa Ermeni metalibini izah etmişlerdir. Bunlara göre :

Eski Rus arazisinden Erivan, Tiflis'in cenubu, Kars ve Gence'nin cenubu garbisi, ve Türkiyeden Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbekir, Harput, Sivas vilâyetlerile Trabzon vilâyetinin bir kısmı ve Kilikya yani Maraş, Cebelibereket, Adana ve İskenderun Ermenistana verilmeli imiş. Bu yerler Türklerin elinden kurtarıldıktan sonra büyük devletlerin müşterek himayeleri altında 20 sene için manda şeklile idare edilmeli imiş.

Türklüğü alâkadar etmeyen veya çok az alâkadar eden Arap ve Yahudi metalibinden ve gâh «liberal Türkler» gâh Kürtler namına muhtıralar vermiş olan mahut Şerif Paşanın istediklerinden ayrıca bahsetmiyeceğiz.

Arap meselelerine ait münakaşalar esnasındadır ki Fransızlar Suriyede daha serbest hareket edebilmek ve petrolda hisseleri olmak mukabilinde harp esnasındaki gizli muahedelerle kendi paylarına sokmuş oldukları Musulu İngilizlere terketmişlerdir.

Esasen İngilizlerin harp esnasında Musulu Fransızlara bırakmaktan maksatları Ruslar ile hemhudut olmamak arzusu idi. 1919 da Rusyanın perişan vaziyeti ve büyükçe bir Ermenistanın teşekkülü hakkında mevcut karar ve kanaatler İngilterede Musulu almak arzusunu uyandırmış ve onlara bu arzunun tatmini yolunu da buldurmuştur.

Paristeki sulh konferansı mart ve nisan 1919 da uzun uzadıya İstanbul ve Boğazlar meselesile uğraşmıştır. Daha konferans toplanmadan evel, Birinci kânun 1918 ve İkinci kânun 1919 da İngilizler İstanbul ve Boğazlar mandasının Ermenistan mandasile Birlikte Amerika tarafından kabulünü teklif etmişlerdi. Bunda İngilizlerin üç maksadı olmuş olabilir. Evvelâ Amerika âyanının Avrupa ve Asyada taahhüdata girişmekten içtinap edeceğini o vakitten keşfeden İngiliz başvekili Loit Corcun, Amerikalılara bir cemile gösterip diğer meselelerde Vilson'un müzaheretini temin etmek; saniyen, şayet hilâfı memul, Amerikalılar bunu kabul edecek olurlarsa Irak ve Akdenizdeki İngiliz mevzilerini, ileride yeniden canlanabilecek bir Rus tehdidine karşı, bir Amerika siperile sigorta etmiş bulunmak.

Esasen İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki istirkap dolayısile, bu

üç devletin Boğazları Amerikaya vermeği tercih etmeleri veya bu tesviye tarzını ehveni şer addetmeleri tabiî idi; bundan maada işbu devlete iktisadî hiç bir fayda vermeyecek olan Ermenistan mandasını kuru kuruya teklif etmek az çok istihzayı tazammun edeceğinden Boğazlar teklifinin buna ilâvesi münasip addedilmiş olabilir. Mamafih neticede Amerika âyanı Avrupa ve Asya ile maddî surette yakından alâkadar olmayı kabul etmediği için bu kabil tekliflerin amelî bir neticesi çıkmamıştır.

24 Nisan 1919 da, Adriyatik meselelerinin istediği şekilde halledilmemesine kızan İtalya, konferansı terketmiş ve murahhasları ancak 5 mayısta Parise avdet etmişlerdir; bu fasıla esnasında Konyada bulunan İtalyan taburuna ilâveten bir İtalyan harp gemisinin İzmire gitmesi ve Antalya ile Marmarisin mezkûr devletçe işgali, itilâf ve bilhassa İngiliz ricalini İzmirin dahi İtalyanlar tarafından işgal edilmesi endişesine düşürmüş ve onları Yunanlıları alelâcele İzmire göndermeğe sevketmiştir. Bu karar mucibince Yunanlılar 15 mayısta İzmiri işgal etmişler ve iki gün sonra da İtalyanlar Kuşadasına asker çıkarmışlardır.

1919 senesinin mayıs ve haziran ayları Türk millî kuvvetleri ve Türk kıtaatile Yunanlılar arasında bir sürü müsademelerle geçmiştir, o devirde memleketimizin her tarafında reddi ilhak cemiyetleri teşekküle başlamış ve Yunanlılar ahaliye karşı çok şiddetli muamelede bulunmuşlardır.

Izmirin Yunanlılarca işgali İngiltere için büyük bir muvaffakiyet idi, zira Boğazlara en yakın olan büyük bir liman ve Boğazlar mıntakasını en kolaylıkta tehdit edebilecek havali küçük ve ülkesinin iki yarısı birbirinden denizle ayrılmış bir devletin eline geçmişti ve bu vaziyette bulunan bir devletin Akdenizde en kuvvetli donanmaya malik olan devlete yani İngiltereye daima muti kalması tabiî id. Bu kârı temin eder etmez İngiltere buna mukabil zuhur edebilmesi melhuz zararları önlemeğe ve Türk müstemleke halklarının gönüllerini almağa var kuvvetile çalışmıştır. İtalyanların Kuşadasına asker çıkarmalarını protesto etmiş, Anadolunun taksimi aleyhinde İngiliz ricalinden Balfur'un muhtırasını Loit Corç. konferans âzalarına dağıtmış ve padişah hukukunun mahfuz kalması lüzumu üzerine propagandaya başlamıştır. 21 Mayısta Loit Corç konferansa Ermenistan ve Yunan işgali altındaki yerler müstesna Ana-

dolunun diğer kısımlarının artık parçalanmaması ve müstakil kalması ve yahut bir Amerika mandası altına konulmasını teklif etmiş, biraz sonra Osmanlı sadrâzamı Damat Feridi Parise konferansa davet etmişti... Bütün bunlar Türk ve bir kısım islâm âlemi düşmanlığının İngiltere üzerinde tekâsüf etmesine mâni olmak için yapılan ağız kalabalıkları ve el çabukluklarından başka bir şey değildi.

Paris konferansına giden Damat Ferit ise kısmen belâhati ve kısmen ihaneti yüzünden irtikâp etmedik hata bırakmamıştır. Orada 17 haziranda Ermeni tehcirinden bahsederken harp esnasında isyan çıkarmak, Türk ordusunun gerilerini tehdit etmek ve bir sürü mezalimde bulunmak suretile işe evvelâ Ermenilerin başladıklarını ve irtikâp etmedik cinayet bırakmadıklarını zikre lüzum görmiyerek tehciri sırf o vakitki Osmanlı Hükûmetinin bir eseri vahşeti diye tasvir etmiş, Osmanlı imparatorluğunun harpten evvelki cesamette kalmasını istemiş ve bunun için Hilâfeti ve islâmî hisleri ileri sürmüştür.

Damat Ferit aynı günde konferansa tevdi ettiği muhtırada Cengiz ve Timur devletlerini birer kasırga ve beşerî felâket gibi tarif ettikten sonra Edirne vilâyetinin şimalinde Bulgar topraklarını, garbî Trakyayı ve Adaları geri istemiş, Erivan Ermeni cumhuriyeti ile Osmanlı hududu işini münakaşa edeceğini söylemekle şark vilâyetlerimizin bir kısmını Ermenilere vermeğe razı olduğunu ifade etmiş ve Asir ve Yemen dahil bütün ülkelerinin Hicazın Emaret ve diğerlerinin nihayet muhtar vilâyet şeklinde Osmanlı imparatorluğuna dahil kalmalarını istemiştir. Yani halis Türk topraklarını Ermenilere verirken Arap vilâyetlerini muhafaza etmeyi düşünmüştür. Dünyayı ve zamanı bu derece anlamamazlık gösteren Osmanlı murahhasları 30 Haziranda konferansa verdikleri bir takrir ile Almanyaya iltica etmiş olan İttihat-Terakki hükûmeti ricalinin de muhakeme ve tecziye edilmek üzere müttefikler tarafından oradan aldırılmasını istemişlerdir.

Damat Ferit bütün bu hareketlerile hem Türklüğün lânetini üzerine celbetmiş, hem de Fransız başvekili Klemanso imzasile 25 Haziranda aldığı cevapta tahammül edilmez surette hakarete düçar olmuştur ve Fransız başvekili Damadın tehcir hakkındaki sözlerini senet ittihaz ederek Türklük aleyhinde en ağır isnadlarda bulunmuştur.

Garbî Anadolu, İstanbul ve Pariste bu vak'alar cereyan ederken

şarkî ve merkezî Anadoluda büsbütün başka mahiyette ve çok ümit verici vak'alar cereyan etmekte idi.

İstilânın acısını, daha büyük harpte duymuş olan şark vilâyetleri, 1919 senesinin başlarında «Vilâyatı şarkiye müdafayi hukuku milliye cemiyeti» ni kurmuşlardı. Maksat memleketin o kısmının bir kere daha Ermenilerin eline geçmesine mâni olmak idi; evvelâ İstanbulda kurulan bu cemiyet 3 Mart 1919 da Erzurum şubesini açmış ve teşkilâtını her tarafa yaymak için faaliyete girmiş idi.

Türkiyenin umumî vaziyeti bu merkezde iken hâdisatın müstakbel seyri üzerine kat'î tesir icra edecek ve hattâ Türk tarihinde büsbütün yeni bir çığır açacak olan hâdiseler silsilesinin ilk kademesi atılmıştır. O da Yıldırım Orduları Gurubu sabık kumandanı Mustafa Kemal Paşanın (3 üncü Ordu) müfettişi sıfatile Samsuna çıkmasıdır (19 Mayıs 1919).

Bu vak'anın o an için, haricî siyasete taalluk eden ciheti müstevlilere karşı vatan müdafaası meselesinin merkezleştirilmesi ve teşkilâtlandırılması, hülâsa bir başa tâbi kılınmasıdır. Ayni zamanda o vakte kadar müstevlilere muti olan veya bitaraf duran ve hiç olmazsa öyle görünmek suretile halkın maneviyatını kıran devlet teşkilâtı ondan sonra millete alenen yardım etmeye başlamıştır. Maamafih, pek tabiî addedilmesi lâzımgelen bu tarzı hareketi temin için, uzun ve şedit mücadelede bulunmak icap etmiş ve yeni ordu müfettişi bu yolda mülkî ve askerî memurlar nezdinde şahsiyet ve makamının bütün nüfuzunu kullanmaya mecbur kalmıştır.

Meselâ basit gibi görünen silâh ve cephanelerin düşmalnara teslim edilmesi ve sahilde bulunanlarının dahile nakli gibi bir mesele müfettiş paşanın kat'î emirlerine rağmen birçok maiyeti kumandanları tarafından tatbik edilmemiş ve bazı yerlerde ancak kendisinin bizzat gelmesile tatbike başlanmıştır.

Ezcümle o zaman şark mıntakasındaki silâhları toplamaya memur olan İngiliz kaymakamı Ravlinson 1919 haziranının ikinci yarısında Erzurumdan büyük miktarda top kaması ve makineli tüfek ve tüfek kapak takımlarını paket yapıp vapurlara yükletmek üzere develerle Trabzona gönderildiğini yazar [1].

[1] A. Ravlison, «Adventures in the Near East, 1918-1922» (Yakın şarkta maceralar 1918-1922) S. 188.

Ayni zat yeni müfettişin Erzuruma gelmesini takip eden zaman için silâhları alma işinden gittikçe daha az memnun olduğunu yazıyor [1].

Mustafa Kemal Paşanın Erzurum ve Sıvas kongrelerindeki mesaisi dahilî siyaset kısmında zikredilmiştir. Bunların harice taallûk eden cihetleri Erzurum kongresinin beyannamesinin 1, 5 ve 6 ncı maddeleridir ki biri «Millî hudut dahilinde vatan bir küldür, onun muhtelif kısımları birbirinden ayrılamaz», diğeri «Hıristiyan unsurlara siyasî hakimiyetimizi ve içtimaî müvazenemizi ihlâl edici imtiyazlar verilmez» sonuncusu da «Manda ve himaye kabul olunmaz» hükümlerile Misakı Millinin en mühim kısımlarını ihtiva etmektedirler.

6 Ağustos 1919 da kabul edilmiş olan bu beyannameyi o gün artık silâh toplayıp sevketmediği için Erzurumu terkeden kaymakam Ravlinson İstanbul ve Londraya götürüp o vakitki düşmanlarımızın ittilâına vazetmiştir [2].

Eylülün iki yarısında toplanan Sıvas kongresine karşı Ali Galip tarafından tertip edilen suikasta İngiliz binbaşısı «Novil» in ne tarzda iştirak etmiş olduğu malûmdur.

Mamafih bu sıralarda ve 1919 senesinin sonlarına kadar İzmiri Yunanlılara temin eden İngilizlerin zahirî gayretleri yukarıda söylenilen düşünceler dolayısile bize karşı teveccühkâr görünmeye çalışmak olmuştur.

Haziran sonlarında ve temmuz başlarında Paristeki sulh konferansı İtalya ve Yunanlıların Anadoluda ilerlememeleri için onları gûya tazyik etmiştir. Bu müşterek tazyik üzerine bu iki devlet 29 temmuz 1919 mukavelesini aktetmişlerdir. Bunun Anadoluya taallûk eden kısmı Menderesin aralarında hudut olarak kabulüne ait olanıdır. O sıralarda İngiltere Türklere karşı takınmak istediği teveccühkâr tavrın Anadoluca da malûm olmasını istemiştir .Bu arzuyu doğuran amiller arasında Ali Galip işini unutturmak ve o vesile ile İngiliz zabit ve heyetlerinin Anadoludan kovulmaları tehlikesini bertaraf etmek emeli de olabilir.

Erzurum kongresindenberi mevcut olan heyeti temsiliyenin evrakı meyanında haricî meseleler dosyasında bulunan şu iki vesika İngilizlerin o andaki siyasetlerini aydınlatmaya yarar.

[1] Ayni eserler, S. 190.

[2] Ayni eser, S. 231 ve saire.

Elâzizde 11 inci kolordu ahziasker reisi miralay Vehbi Bey imzasile Heyeti Temsiliye Riyasetine gönderilen 20 eylül 1919 tarihli bir tahriratta oradaki İngiliz miralayı «Papel» in umumî surette Türk taleplerinin muhik ve kürtçülük cereyanının manasız olduğunu ve mahut Novili Halebe iade ettiğini kendisine söylediğini yazar.

Keza 5 teşrinievelde Sinoba gelen Samsun İngiliz mümessil vekili Molter mutasarrıf vekili İhsan Beye şu tarzda beyanatta bulunmuştur : [1].

«İngiltere; Hindistan, Arabistan, Acemistan ve Mısır elinde oldukça devleti aliyenin eski kuvvet ve şevketile bekasının taraftarı olup yalnız yine Hükûmet ve umuru idare Türklerde olmak ve bir kontrol bulunmak lâzımgeldiğini Molter söyledi.

Biz Türklerle biran evel sulh olmasını istiyoruz. Lâkin siz hem memleket parçalanmasın diyorsunuz, hem de Hükûmetinizi parçalıyorsunuz. Bak bir hükûmet Sivasta (Heyeti temsiliye kastedilmiştir) bir de, İstanbulda var, biz bunların hangis ile sulh yapacağız, bari Sivas hükûmetine iyice kuvvet verilse de İstanbul ile alâkamızı keserek onları tanısak.»

Diğer taraftan İngilizlerin Vahdettin ile 12 eylûl 1919 tarihinde aktettikleri kuvvetle söylenilen gizli muahedeye göre :

İngiltere Türkiyenin tamamiyeti mülkiyesin tekeffül edecek (bize kalan kısımları olacak).

İstanbul hilâfet merkezi kalacak. Fakat Boğazlar İngiliz mürakabesi altına girecek.

Türkler müstakil bir Kürdistan teşekkülüne muhalefet etmiyecektir.

Halifenin manevî nüfuzu Suriye, Irak ve sâire gibi yerlerde İngilterenin lehinde kullanılacak. İngiltere de Türkiyede çıkacak isyanları bastıracak... v. s.

İngiltere 9 ağustos 1919 muahedesile İranı da himayesi altına almıştı.

Bütün bu hâdiseler 3 Teşrinievel 1919 da Yunan işgal ordusu ile Türk millî kuvvetleri arasında «Mil [2] hattı» denilen hattın çizilmesi ve İzmire giden müttefikler tahkik heyetinin müttehiden Osmanlı noktai nazarı lehine bir rapor vermesi (11 Teşrinievvel 1919) keyfiyetide ilâve edilirse işbu senenin başlıca haricî siyasete ait vak'aları gözden geçirilmiş olur.

Bu suretle İngiltere hem himaye ettiği Yunanlılara İzmir mıntakasını filen temin, hem sultanı ele almış, hem milliyetçi Türkleri okşamış ve hem de İslâm âlemini tatmin etmiş bulunuyor veya öyle zannediyordu.

Burada islâm âlemi denilince bilhassa Hindistan anlaşılmalıdır. Orada millî hukuku arttırmak için islâhat talebinde bulunan inkılâpçıların

[1] İhsan Beyin (Heyeti Temsiliye) ye çektiği aynı tarihli telgraftan alınmıştır.
[2] İstanbuldaki İngiliz Ordusu kumandanı.

ve onların başında bulunan meşhur «Gandi» nin propağanda tarzını gösteren şu misal zikre değer. Hindularca peygamberler sırasında zikrolunan ve her işte Hindu mukaddes kitapları olan Veda'ları işhat eden bu zat kendisile hiç alâkası olmayan Hilâfet cereyanının başına geçmiş idi ve o vasıta ile müslümanları da inkılâp yolunda sürüklemeye çalışıyordu.

12 Mart 1920 de neşrettiği bir beyannamede şu cümleler vardır :

«Eminim ki Hindular Hilâfet meselesinin ıslâhat (Yani Hindistana yeni bir takım hukuk vermek) meselesini ve diğer bütün meseleleri gölgede bıraktığını takdir ederler. Müslüman yazıları (yani mukaddes kitapları) bertaraf şayet müslüman talebi haksız olsaydı ona sadece bu yazılar dolayısile taraftar olmak tereddüt edilebilirdi. Fakat haklı bir talep ayni zamanda yazılara istinat ederse ona mukavemet imkânsız olur. [1].

Bu beyanname, Türk davasının Hint millî rüesası tarafından kendi gayeleri uğrunda taraftar kazanmak için nasıl bir vasıta olarak kullanıldığını göstermek itibarile dikkate şayandır.

İngiltere padişahla yukarıda zikredilen mefruz muahedeyi imzaladığı vakit, artık Amerikanın, ora âyanının ittihaz ettiği hareket tarzı dolayısile İstanbul, Ermenistan ve Anadoluda manda alması ihtimali kalmamıştı; dolayısile İngiltere Boğazlar hâkimiyeti için diğer Avrupalı müttefikler ile mücadele etmek zamanı gelmişti. Bu vaziyet ve Vahiddettinin malûm olan haleti ruhiyesi işbu muahedenin akdedilmiş olması ihtimalini kuvvetlendirir. Amerika âyanının düşünceleri 1919 yazında Anadoluyu dolaşmış olan Amerikalı heyetleri tetkikatını da lüzumsuz bırakmış ve Türkiyedeki Amerika mandası propagandacılarının zahmet ve ümitleri boşa çıkmıştır. Son Amerika murahhasları Parisi 1919 sonlarında terketmişler ve ondan sonra Amerika, Avrupa ve yakın Şark meselelerinin hallinde daha ziyade seyirci vaziyeti almıştır.

1920 senesinin başlangıcında İstanbulun işgali tarihi olan 6 Marta kadar geçen müddet zarfında haricî siyaseti alâkadar eden başlıca vak'alar şunlardır :

28 Kânunusani 1920 de esasları Erzurum, Sivas ve Ankarada vazolunmuş olan Misakı millî, İstanbulda toplanan son Meclisi Mebusan tarafından kabul edilmiştir.

[1] Sir V. Lovette, A. History of the İndian Nationalist Movement (Hint millî hareketinin bir tarihi), S. 273.

Kilikyada yalnız askerî bir işgalle iktifa eden İngiliz kıt'aları yerine idareye filen karışan Fransızların gelmesi ve oraya yerleşecek gibi davranmaları ve bir çok mezalimin icrası halkı ayaklandırmış, Maraş ve Urfa karşılarında millî cepheler teessüs etmiş ve daha sonra Fransızlar müteaddit yerlerde mağlûbiyet ve ağır zayiata uğratılmıştır.

İtilâf devletleri Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olan Cemal Paşa ile Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşaları çekilmeye icbar etmişlerdir. (20 - 22 Kânunusani).

1920 İlkbaharında mütarekeden bir buçuk sene geçtiği ve Alınmaya Avusturya, Macaristan ve Bulgaristanla aylardanberi sulh aktedilmiş olduğu halde Türkiye sulhünün esasları henüz kararlaştırılmamıştı. Bunda başlıca âmiller o vakitki düşmanlarımız arasındaki istirkaplar, Amerikanın manda almak hakkındaki tereddüt ve nazları ve diğer mağlûplar derhal ve filen silâhlarını bırakmış oldukları halde Anadolu ve hattâ Rumelide el'an silâhlı bir mukavemetin mevcut olması idi.

Bu hal daha uzun zaman böylece devam edemiyeceğinden işbu 1920 İlkbaharında meselenin halline doğru bir sürü hareketler görülmeğe başlar.

16 Mart 1920 de müttefikler fakat bilhassa İngilizler zaten işgal etmekte oldukları İstanbulu kanlı ve lüzumsuz bazı tecavüzlerden sonra daha sıkı surette işgalleri altına aldılar. Yani birçok resmî binaları zapt ve resmî daireleri filî mürakabeleri altına soktular, o vakte kadar az çok tesirleri altında kalmaktan kurtulmayan Osmanlı Hükûmetini büsbütün ellerine ve emirleri altına aldılar, birçok Türk rical ve mümevverlerini ondan evvelki aylarda takip ettikleri aldatıcı mücamelekâr muamele ile Anadoludan İstanbula celbe muvaffak olduktan sonra orada toplatıp Malta adasına sürdüler v.s. Bu suretle zanlarına göre Türkleri hem zayıflatmış, hem de yıldırmşı ve en ağır sulh şartlarını kabul etmeye hazırlamış oluyorlardı.

İşgali müteakip düşmanlarımız, neşrettikleri bir beyanname ile kuvayi milliyenin bir takım ittihatçı ve soyguncu olduklarını söyledikten sonra [1] şu cümlelerle sözlerini bitirmekte idiler :

1 — İşgal muvakkattır. 2 — Düveli İtilâfiyenin niyeti, makamı saltanatın nüfuzunu kırmak değil, bilâkis, idarei Osmaniyede kalacak memalikte o nüfuzu takviye

[1] N. - S. 261-262.

ve tahkim etmektir. 3 — Düveli İtilâfiyenin niyeti, yine Türkleri Dersaadetten mahrum etmemektir. Fakat, maazallahü tealâ taşrada iğtişaşı umumî veya katliâm gibi vukuat zuhûr ederse bu kararın tadili muhtemeldir. 4 — Bu nazik zamanda müslim olsun, gayrimüslim olsun, herkesin vazifesi, kendi işine, gücüne bakmak, asayişin teminine hizmet etmek, Devleti Osmaniyenin enkazından yeni bir Türkiyenin ihdası için son bir ümidi cinnetlerile mahvetmek istiyenlerin iğfalâtına kapılmamak ve halen makarrı Saltanat olan İstanbuldan ita olunacak evamire itaat etmektir.

Balâda zikrolunan teşvikâta iştirak eden eşhasın bazıları, Dersaadette derdest olunanlar tabiî kendi ef'alinden ve bilâhara o ef'alin neticesi olarak vukuu melhuz ahvalden mesul tutulacaktır.

Bu beyannamenin manası pek sarih idi, o vakitki düşmanlarımız yarı vait yarı tehdit ile bizi padişaha yani kendi âlet ve bendeleri olmuş birine muti kılmaya, Anadoluda vücut bulan teşkilâtı dağıtmaya ve ondan sonra emirlerini kabul etmeye çalışıyorlardı.

Mütareke ile İstanbulun son işgali arasında geçen hâdiseleri ve düşmanların muzmerratını ihtiva ve bunları anlayışlı ve mücmel surette hülâsa etmek itibarile aşağıdaki beyanname buraya dercolunmuştur [1].

BEYANNAME

Bilûmum Kumandanlara, Vali ve Mutasarrıflara ve Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Riyasetlerine, Matbuat Cemiyetine

İtilâf Devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için tevessül ettikleri muhtelif tedabir malûmdur. Evelâ; Ferit Paşa ile bilitilâf milleti müdafaasız bir halde ecnebi idaresine esir etmek ve memleketin muhtelif aksamı mühimmesini galip devletler müstemlekâtına ilâve eylemek düşünülmüştür. Kuvayi milliyenin, müzahereti umumiyei milliye ile müdafaai istiklâl hususunda gösterdiği azmü metanet, bu tasavvuru altüst etti. Saniyen; kuvayı milliyeyi iğfal ve onun müsaadesile şarkta bir rüçhan siyaseti takip etmek için Heyeti Temsiliyeye müracaat edildi. Heyet, milletin istiklâlini ve mülkün tamamiyetini temin etmedikçe ve hususile işgal sahalarının tahliyesine teşebbüs olunmadıkça hiçbir nevi müzakereye yanaşmadı. Salisen ; Kuvayı milliye ile tevhidi harekât eden hükûmetlerin icraatına müdahale etmek suretile vahdeti milliyeyi sarsmak ve hainane muhalefetleri teşvik ve tezyidi cürete sevkeylemek tariki takip olundu. Vahdeti milliyenin teşkil ettiği metanet ve tesanüt karşısında bu savletler de eridi. Rabian ; mukadderatı memleket hakkında endişeaver kararlar verildiğinden bahsolunmak suretile efkârı umumiyenin tazyikine başlandı. Müdafaai namus ve memleket uğrunda her fedakârlığı göze aldırmış olan milleti Osmaniyenin azmü idaresi önünde, bu tehdidat dahi fayda ver-

[1] N. - S. 265.

medi. Nihayet bugün İstanbulu cebren işgal etmek suretile Devleti Osmaniyenin yedi yüz senelik hayat ve hakimiyetine hitam verildi. Yani, bugün Türk milleti kabiliyeti medeniyesinin, hakkı hayat ve istiklâlini ve bütün istikbalinin müdafaasına davet edildi. Cihanı insaniyetin enzarı istihsanı ve âlemi islâmın ameli istihlâsı, Makamı Hilâfetin teşirat ecnebiyeden tahlisine ve istiklâli millinin mazii şevketimize lâyık bir iman ile müdafaa ve teminine mütevakkıftır. Giriştiğimiz istiklâl ve vatan mücahedesinde Cenabı Hakkın avnu inayeti bizimledir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi
namına [1]
MUSTAFA KEMAL

İşbu işgal vak'ası üzerine Ankarada Heyeti temsiliyece alınmış olan tedbirler arasında Eskişehir ve Afyonkarahisarındaki ecnebi kıtaatının silâhtan tecridi veya teb'idi ve Geyve, Ulukışla civarında demiryollarının tahribi, Anadoluda bulunan ecnebi zabitlerinin tevkifi [2], işgal keyfiyetini ve bilhassa millî hakimiyetin tecelligâhı olan Meclisi Mebusan basılmasını bütün medeniyet âlemi, hükûmetler ve parlâmentolar nezdinde protestosu ve saire gibileri bilhassa zikre değer [3].

İstanbulun işgali ve Sevr muahedesinin hazırlanması hâdiselerinin içyüzünü kısmen olsun sezmeye yarıyacakları için aşağıda bazı vesikaları dercedeceğiz. Bunlar 1922 deki büyük Yunan mağlûbiyetini müteakip felâket mes'uliyetini M. Venizelos üzerine atmak istiyen kıral Konstantin nazırları ve adamları tarafından Pariste çıkan «Matin» gazetesinde neşredilmiştir.

Başvekil M. Venizelos 16 şubat 1920 tarihinde Paristen Atinaya şunları yazmaktadır. [4].

«Vaki olan davet üzerine bugün Meclisi Âlinin içtimaında hazır bulundum. Celseden sonra İngiliz başvekili ve kâtibi ve bizim general konsolosumuz birlikte yemek yedik. Yunanistan lehine olarak İzmir meselesini hallettiğinden dolayı memnun

[1] Heyeti Temsiliyeyi vücuda getiren aza Ankarada toplu bir halde bulunamamıştır. Bunlardan bir ikisi mebus olarak İstanbulda idi. (Meselâ : Rauf, Bekir Sami, v. s. Beyler). Bir kısmı da zaten Ankaraya gelmemişlerdir. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa davayı şahsî telâkkiden kurtarmak için imzasını daima Heyeti Temsiliye namına kullanmakta siyasî fayda görüyordu.

[2] N. - S. 266.

[3] N. - S. 263.

[4] «Le Matin» 5-12-1922.

olduğunu İngiliz başvekili bana söyledi ve bize yalnız iktisadî bir mıntaka verilmesine taraftar olan Fransız meclisi vükelâsı reisinden başka İngiliz hariciye nazırı ile de büyük mücadelelere mecbur olduğunu ilâve etti.

İngiliz başvekili noktai nazarımızı iyice müdafaa için Trakya ve İzmiri alâkadar eden hususatta benden birçok malûmat aldı.»

Venizelos

Bundan 6 gün sonra M. Venizelos İngiliz başvekilinin teşvikile Fransız başvekilini aynı yola imale için görür. Bu mükâlemeyi Atina Hariciye Nezaretine 25 şubat 1920 tarih ve 11453 numara ve mahrem işaretile şu suretle bildirmiştir.

«Bugün Fransa meclisi vükelâ reisini gördüm ve onu esassız delilleri ileri sürer vaziyette ve yola getirilmiyecek bir halde buldum. Bu delillerin başlıcaları dermeyan edilecek şartların (sulh şartları) Türkiyenin kabul edebileceği tarzda olmaları lâzımgeldiği keyfiyetidir. Çünkü Fransa Türkiyeye karşı bu sebep dolayısile yeni bir harbe girmeye mütemayil değilmiş.

Bu nevi bir yardım istemeyi hiçbir vakit tahayyül etmediğimi söyledim, Küçük Asyadaki ordusu sayesinde Yunanistan, yalnız Yunan metalibatının değil sulh şartlarının heyeti umumiyesinin Türkiyeye kabul ettirilmesi için en mühim âmil olduğunu tebarüz ettirdim.»

Venizelos

Yunan başvekili bu tarzdaki mesaisine mütemadiyen devam eder. Umumî surette onun fikri Yunanistana tahsis edilen yerlerin işgal ve muhafazası için kimsenin yardımına muhtaç olmadığı merkezindedir.

M. Venizelosun Atina hariciyesine İstanbulun işgalinden az sonra Londradan gönderdiği aşağıdaki 19 mart 1920 tarih ve 11650 numaralı mahrem vesika bunu gösterir [1].

«Erkânıharbiye reisi mareşal de hazır olduğu halde harbiye nazırı tarafından davet edildim. Harbiye nazırı bana şunları söyledi : Eğer Türkiye sulh şartlarını kabul etmiyecek olursa Trakya ve Küçük Asyanın bizi alâkadar eden kısımlarında bu şeraiti askerî kuvvetlerle tatbik etmeye hazır olup olmadığınızı anlamak için, sizi görmeğe, başvekil tarafından memur edildim. Başvekil şunu da bilmenizi istiyor: Birçok mecburiyetler dolayısile İngilterenin vaziyeti, Trakyaya ve size verilen Küçük Asya aksamına hiçbir askerî kuvvet göndermeğe müsait değildir. Binaenaleyh bizi alâkadar eden arazide İngiltere tarafından insanca hiçbir yardım beklememeliyiz. İngiltere İstanbul ve Boğazlarla bize ilâve edilen araziden hariç kalan kısımlarda

[1] «Le Matin» 1-12-1922.

halin icap ettirdiği ihtiyaçlar için asker bulunduracaktır. Harbiye nazırı kuvvetlerimizi aşacak bir vazife yüklenmemek için onları yeniden tartmamı tavsiye etti. Bundan başka harbiye nazırı Trakyayı alâkadar eden meselelerde Bulgar çetelerine karşı yapacağımız işleri de nazara almak mecburiyetini ilâve etti. Bununla beraber şunu da söyledi ki Bulgaristan tarafından resmî bir müdahale varit değildir. Bulgaristan Cemiyeti Akvamı teşkil eden devletlere karşı bir muharebeyi tahayyül edemez. Nazır Fransa ve İtalyanın müşareketine güvenilmiyeceğini de anlattı. Bize verilmiş kısımlarda sulh muahedesi şeraitini cebren tatbik etmeyi bizzat yüklendiğimiz cevabını verdim.»

Venizelos

O günlerdeki Fransa vaziyetini Paristeki Yunan elçisi M. Romanosun başvekil M. Venizelosa 25 mart 1920 tarihile gönderdiği şu vesika gösterir. [1].

«Öğleden sonra Milran tarafından kabul edildim. İstanbuldaki müttefikin fevkalâde komiserleri tarafından gelen raporlara ittila hâsıl ettikten sonra alınan kararları gözden geçirmeyi filhakika Mösyö Milran kabul etmiştir. İngiliz, Fransız, İtalyan fevkalâde komiserleri Anadoluya İngiliz ve Fransızlardan mürekkep bir kuvvet gönderilmeden ve yeni bir harp yapılmadan Türkiyeye sulh şartlarını kabul ettirmek imkânsızlığından bahsediyorlar. İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleri bu fikirlerinde tamamile kat'idirler. İki komiser Türklerin mühim kuvvetlere malik olduklarına kanidirler. Bu kuvvetler M. Milranla konuştuğum zaman iddia ettiğim gibi 65.000 kişiden ibaret değildirler. Fevkalâde komiserler Türklerin katliâm yapacaklarına ve eğer 100.000 kişilik bir kuvvet gönderilmezse Fransa menafiinin tehlikeye düşeceğine kanidirler.

Yunanistanla olan dostluğu için Fransa menafiinin tehlikeye sürüklenmesine kadar gidemiyeceğini Mösyö Milran bana beyan etti.

Romanos

Bu sözlere rağmen Fransa Sevr muahedesine razı olmuştur.

---

[1] «Le Matin» 2-12-1922.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÛMETİNİN KURULMASINDAN SONRAKİ VAKALAR

16 Mart hâdisesi, samimî düşünmekle beraber, hakikati henüz kavramamış olanlara, Mustafa Kemal yolunun en doğru hattâ yegâne doğru yol olduğunu göstermiştir; bundan sonra her samimî vatandaş memleketin âmir dimağının düşman işgali haricinde ve onun tesirinden uzak olan bir yerde bulunması lüzumunu takdir etmiş ve düşmanlarımıza hoş görünmeğe çalışmakla sulh şartlarının lehimize tadilini beklemenin manasızlığını anlamış ve bu neticenin ancak kuvvetle istihsal edilebileceğini idrak etmiştir.

İstanbulun o cebrî işgali olmasaydı belki bu neticeler daha çok geç istihsal olunabilir ve Ankarada Büyük Millet Meclisinin toplanması ve bir hükûmetin kurulması daha güç ve geç olurdu.

İşbu işgali müteakip bir taraftan Türk milleti Anadolu ortasında millî bir hükûmet kurmakla meşgul iken diğer taraftan müttefikler yıldırmış olduklarını zannettikleri Türklere yükliyecekleri muahede şartlarını tesbite koyulmuşlardır. Muahedenin ana hatları 24 nisan 1920 de San Remo konferansında kararlaştırılmış ve nisanda Loit Corç tarafından İngiliz mebusanında şu suretle izah edilmiştir :

«Boğazları biz muhafaza edeceğiz, bu bizim uhdemize düştü. Filistin ve Musul dahil olmak üzere Irak için de hal böyledir ; Fransızlar Kilikyayı ve İtalyanlar Antalyayı himaye edeceklerdir».

Ermenistan mandasına gelince Vilson bunun kabulünü Amerika ayanına teklif etmiş ise de onun tarafından redde maruz kalmıştır (1 haziran 1920).

Sevr meselesinden biraz ötede tafsilâtla meşgul olacağız, ondan evvel 23 nisanda Ankarada toplanan Büyük Millet Meclisi ve onun 3 mayısta intihap ettiği ilk Heyeti Vekilenin haricî siyaset sahasındaki faaliyetini tetkik edelim :

Heyeti Vekile ilk toplantısını 5 mayısta yapmıştır; bu yeni heyetin acele halline mecbur olduğu meselelerden biri de bize karşı ittifak etmiş bulunan hemen bütün Garp âlemine karşı durmaya karar vermiş olan Türk milletinin bu mücadelede büsbütün yalnız kalmamasını temin idi.

Bu yolda ilk atılacak adım ise aynı düşmanlarla uğraşmakta olan Bolşevik Rusya ile temasa gelmekten ibarettir.

Bu maksatla bir Türk heyeti murahhasası 11 mayısta (Babıâli murahhaslarına Sevr muahedesinin tevdi edildiği gün) Moskovaya hareket etti. Reisi Hariciye Vekili Bekir Sami ve başlıca azası İktisat Vekili Yusuf Kemal Beylerdi.

Sevr muahedesine avdet etmeden evvel Fransız cephesindeki vak'aları zikretmek lâzımdır. Fransızlar Maraş ve Urfayı mağlûben terke mecbur olduktan sonra 20 mayısta Pozanti civarında bir tabur kadar esir vermişlerdi.

İki gün sonra 30 mayısta onlarla imza olunan mütareke ve bunun neticesi nutuktan aynen alınarak aşağıya dercolunmuştur: (S. 285).

«Efendiler ; bu vaziyet üzerine Fransızlar, mayıs 1336 iptidalarından itibaren bizimle temas ve müzakere aradılar. Evvelâ ; Ankaraya İstanbuldan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bu zevat İstanbuldan evvelâ Beruta gitmişler ; sabık Van Mebusu Haydar Bey bunlara delâlet ediyordu. Bu mülâkat ve mükâlematımızdan esaslı bir netice çıkmadı. Fakat, mayıs nihayetlerine doğru Suriye Fevkalâde Komiseri namına hareket eden Mösyö Düke namında bir zatın riyasetinde, bir Fransız heyeti Ankaraya geldi. Bu heyetle 20 günlük bir mütareke yaptık. Bu muvakkat tatili muhasemat ile, biz, Adana mıntakasının tahliyesine bir mukaddeme ihzarını istihdaf ediyorduk.

Efendiler; bu Fransız heyeti ile yaptığım 20 günlük mütareke, Büyük Millet Meclisinde bazılarının itirazatına uğradı. Halbuki, benim, bu mütarekeyi kabul etmekle temin etmek istediğim noktalar şunlardır : Evvelâ ; Adana mıntaka ve cephelerinde bulunan ve kısmen askerle de takviye olunan millî kuvvetleri sükûnetle tanzim ve tensik etmek istiyordum. Millî kuvvetlerin bu fasılai müsadematta dağılmaları ihtimalini de nazarı dikkate alarak terki muhasemat tebliğini de, bazı tedabirle beraber emrettim. Bundan başka, efendiler; mühim addettiğim siyasî bir fayda yı da istihsal etmek istiyordum. Büyük Millet Meclisi ve hükûmeti, henüz İtilâf Devletlerince bittabi tasdik edilmemişti. Bilâkis, memleket ve milletin mukadderatına müteallik mesailde, İstanbulda Ferit Paşa hükûmetile münasebet ve muamelede bulunmakta idiler. Bu itibarla, Fransızların İstanbul hükûmetini bir tarafa bırakıp Ankarada bizimle müzakerede bulunmaları ve herhangi bir meselede itilâf eylemeleri, o gün için temini mühim siyasî bir nokta idi. Bu mütareke müzakeresinde, hududu millimiz dahilinde olup Fransızlar tarafından tahtı işgalde bulunan menatıkın, kâmilen tahliyesini vazih ve kat'î olarak dermeyan ettim. Fransız murahhasları, bu hususta salâhiyet almak üzere Parise gitmek mecburiyetini ileri sürdüler. Yirmi günlük mütareke, devama daha esaslı bir itilâf yapmak için salâhiyet istihsaline zaman bı-

rakmak gibi telâkki edildi. Efendiler ; bu müzakere ve mükâlemelerimizden bende hasıl olan intiba Fransızların Adana ve havalisini tahliye edecekleri merkezinde idi. Bu mütalea ve kanaatımı, Meclise ifade etmiştim. Gerçi Fransızlar mütareke müddeti hitam bulmadan Zonguldağı işgal etmek suretile itilâfın yalnız Adana mıntakasına ait olduğunu göstermek istemişlerse de, biz, bu hareketi mütarekenin feshini mucip addettik. Fransızlarla anlaşmamız bir müddet teahhur etti.

* * *

Bahsi dağıtmamak için yukarıda söylenildiği gibi Sevr muahedesinden ve ona müteallik hâdiselerden aşağıda toplu olarak bahsedeceğiz.

Sevr muahedesi ve onun mütemmimi olan (accord tripartite) yani üç taraflı anlaşma bir milleti kısa bir zamanda yok etmek ve Türklüğü orta kurundaki Yahudiliğin vaziyetine düşürmek, için ittihaz edilmiş çok mükemmel bir tedbirler manzumesidir. Bu muahedenin hemen bir kısmı yalnız başına Türklüğü yokedecek mahiyette idi ve mecmuu tabiatile bu neticeyi behemehal husule getirecek idi. Bu iki mukaveleyi tetkik edelim:

Sevr muahedesi adını taşıyan Osmanlı muahedesi Babıâli murahhaslarına 11 mayıs 1920 de tebliğ ve pek az değişiklikle onlar tarafından 10 ağustosta imza edilmşitir.

Bu iki tarih arasında 22 haziran 1920 de bazı cüz'î İngiliz kuvvetlerininde iştirakile umumî bir Yunan taarruzu vukua geldi. Balıkesir ve Bursa ve biraz sonra Uşak tarafımızdan kaybedildi.

Bu taarruzun sebebi 1-12-1922 tarihli «Le Matin [1] de çıkan bir vesikadan annlaşılmıştır. Sulh muahedesini kendi takdirlerince bizim tarafımızdan kabul edilebilecek bir şekle ifraz etmek yani aleyhimizdeki hükümlerini biraz hafifletmek istiyen Fransız ve İtalyanların teşebbüslerine mâni olmak için vaki mesaisini anlatan M. Venizelos der ki :

« Bütün avakıbını iyice tetkik ettikten sonra milli tarihimizin bu mühim anında Loit Corca beyan ettim ki, İzmitteki İngiliz kuvvetlerine yardım için yalnız bir fırka göndermekle iktifa edecek, cephemiz önünde bulunan Kemal ordusunu, ordumuzla ezecek ve Kemal akınlarına karşı Marmarayı temin edeceğim. Muvaffakıyetlerimizden sonra Kemalin prestiji azalacak ve sulh muahedesinin imza ve tatbiki muhakkak olmasa bile kuvvetle ihtimal dahiline girecektir. Yunanistanın bu iş için müttefiklerden hiçbir yardım istemediğini söyledim.

[1] Evvelce bahsolunan Kıral Kostantin taraflarının mağlûbiyetten sonraki neşrivatları cümlesindendir.

İlâve ettim ki bu hareketle sulh muahedesinin imza ve tatbikini temin edemezsem Yunan kuvvetlerinin miktarını tezyit etmeyi üzerime alacağım. öyle ki ; halen Türkiyede bulunan İngiliz kuvvetlerile birlikte arzularımızı askerce tatbik etmek mümkün olsun, bu takdirde gerek paraca ve gerek teçhizatça İngilterenin yardımına muhtaç olacağım ve bu ehemmiyetli kuvveti Yunan milletinden istiyebilmem için Türkiyenin taksimine karar verilmeli ve Türkler Anadolu yaylasına atılmalıdır. Tekliflerimi Loit Corca kabul ettirmeye muvaffak oldum ve onun sayesinde Bolonyada bize verilen müsaadeyi istihsal ettik.» [1].

İşbu 22 haziran taarruzu emrini vermeden evvel M. Venizelosun 15 haziran 1920 tarihile Atinaya çekmiş olduğu şu telgrafta dikkate şayandır [2].

Tamamile gizli ve şahsî şifre, bizzat Nazır tarafından halledilecektir.

Dün akşam Londraya geldim. Davet üzerine İngiliz Başvekilinin yanına gittim. Sulh muahedesinin imzası Türkiye tarafından reddedildiği veya muahedenin tatbikinde imkânsızlık zuhur ettiği takdirde müracaat edilecek vesaiti zamanında tetkik etmek için şimdiden geldiğimden dolayı Başvekil memnun oldu. İtalyaya güvenilmemesini, muahedenin tatbikine iştirak etmiyeceğini hatta ademi tatbikinden memnun olacağını ve kendisini mes'ul ettirmiyecek bir surette Türkleri muahedeyi redde teşvik edeceğini söyledi.

Mösyö Milran samimidir. Fakat Fransız efkârı umumiyesi sulh şartlarının tatbiki için Türkiyeye yeni bir ordu gönderilmesini zor kabul edecektir. İngiliz Başvekilinin kendisi dahi İngiliz Hariciye Nezaretile İngiliz askerî mahafili tarafından ihdas edilen müşküller karşısındadır. Bu makamlar bundan elli sene evvel Dizraeli tarafından Türkiyeye izhar edilmiş olan dostane fikirlerle mütehallidirler. Binaenaleyh Başvekil Yunanistanın sulh şeraitini Türkiyeye tatbik için icap eden askerî tazyiki yapmak arzusunda olup olmadığını ve kâfi askerî kuvvete malik bulunup bulunmadığı hakkındaki kanaatlarımı sordu. Türkiye kuvvetlerinin mühim olmaması dolayısiyle hiç tereddütsüz cevap verdim. Yunanistan icap eden kuvvetlere maliktir. İki garp devletile veya hiç olmazsa İngiltere ile teşriki mesai edebildikçe lâzımgelen gayreti sarfetmek hususundaki azmini isbat edecektir. Başvekil İngiliz erkânıharbiyesinin Türk mukavematını hakikatin fevkinde görmekte olduğuna kendisini ikna için İngiliz Hariciye Nazırı ile aynı tarzda konuşmamı rica etti.

Bu sefer Yunanistandan maneviyatım mütezelzil bir halde ayrıldığımı biliyorsunuz. Bilhassa muhaliflerimizin aldıkları vaziyet sebebile ordu vahdetini takviye ve itmam için ihtiyat efradı şimdiden silâh altına çağırmaya cesaret edemiyoruz. Bu şerait dahilinde muahedenin imzasını teshil yolunda İngilterenin metalibatımızı tadil için tavsiyede bulunması muhtemeldir. Fakat İngiliz Başvekili Yunanistan müşareketile Türkiyede sulhun tamamii tatbikına hazır bulunduğundan meseleyi bütün açıklığile Yunan milletine açabileceğimi zannediyorum. Yunan milleti millî metalibatımızın tamamile hakikate isali için icap eden kuvveti vermeyi kabul edecektir. Şurası iyice anlaşılmıştır ki, eğer Türkiye imzayı reddeder ve biz de sulhu tatbik için

[1] 22 haziran 1922 de başlıyan taarruz müsademesi.

[2] «Le Matin» 1-12-1922.

kuvvet sarfedersek bir taraftan Pontüs ve Ermenistanı ihtiva eden bir devleti müttehidenin teşkili, diğer taraftan belki Türklerin İstanbuldan uzaklaştırılması ve Yunanistanın Edremit sahillerine kadar yayılması şeklinde şeraitin lehimize tadil edileceğini zannederim. Her halde Türkiyede büyük devletlerinkine muadil bir kıt'a işgal edeceğimi ve Boğazların nezaretini istihsal edeceğimi ümit ediyorum. Şurası aşikârdır ki 1917 dekine muadil mali bir muavenetle masarifi harbiyenin Türkiyeye yükletilmesini istiyeceğim.

Bu meseleler hakkında mutabık iseniz fikirlerinizi ve mevcut boşlukları doldurmak için üç veya dört sınıfın çağırılması ve en aşağı iki fırkanın silâh altına alınmasının mümkün olup olmadığını bildirmenizi rica ederim.»

Venizelos

Bu vesika aynı zamanda M. Venizelosun fevkalâde olan zekâsı sayesinde İngiliz başvekiline ne derece hulûle muvaffak olduğunu ve onun tarafından İngiliz nazırlarile askerî ricalinin nasıl iknaa memur edildiğini ve bizim Sevri imza ve tatbik etmiyeceğimizi haklı olarak o vakitten takdir eden İngiliz ricalini, nasıl Türk muhipliği ile itham ettiğini göstermek itibarile dikkate şayandır. Şimdi Sevr muahede projesini tetkik edeceğiz.

Sevr Muahedesi

Muahedenin birinci kısmı Cemiyeti Akvam misakından ibarettir.

İkinci kısmı Türkiyenin hudutlarından bahsederler [1].

Rumeli hududumuz aşağı yukarı İstanbul vilâyetinin hudutlarıdır.

Anadoluda Yunanlılara verilen İzmir mıntakası Kırkağaç, Akhisar, Kasaba, Ödemiş, Tire ve Sökeyi ihtiva etmektedir. Cenupta Türk hududu Mardin, Urfa, Gaziantep, Amanos ve Osmaniyenin epey şimalinden geçmektedir. Şarkta Türk Ermeni hududunun tayini Amerika Reisicumhuru Vilsona bırakılmış ve bu zat Tirebolu. Gümüşhane, Erzincan, Muş, Bitlis ve Şitaki Ermenistanın oldukça içerilerinde bırakılacak surette bir hudut çizmiştir.

Bu hudutlar Türkiyenin lâfzî hudutlarıdır, zira bütün Rumeli ile, Anadoluda İzmit, Bursanın ta kenarı ve Edremit, Boğazlar mıntakasında (m. 179) Silifke, Ulukışla, Niğde, Aksaray, Ilgın ve Akşehirle Afyon ve Kütahyanın kenarları ve Tavşanlı ile Balıkesir İtalyan mıntakasına, Diyarbekir, Harput, Sivas ta Tokatın kenarına kadar Fransız mıntaka-

[1] Tarih IV. T. T. T. C., Harita No. 6 ya bakmalı.

sına dahildir. Ve «üç taraflı anlaşma» mucibince amelî surette İtalyan ve Fransız mıntakalarında her türlü imtiyazat ve iktisadî menafi bu devletlere münhasırdır. Binaenaleyh neticede Türklere Anadolunun dörtte biri ya kalıyor, ya kalmıyordu. (Aşağı yukarı eski Ankara ve Kastamonu vilâyetleri) o da hakimiyetlerini sıfıra indiren bir sürü bağ ve şartlarla.

Muahedenin üçüncü kısmı siyasî hükümleri muhtevidir. (Madde 36 - 139).

Bunların başında (madde 36) İstanbulun ne şartla Türkiyeye bırakıldığı musarrahtır: Türkiye için Sevr muahedesine ve onun mütemmimi muahede veya mukavelelere ve ezcümle onların ekalliyetlere ait kısımlarına samimî surette mütavaat etmezse İstanbul Türklerden alınacaktır.

Bu saray ve konaklarında kalacak olan padişah ve Osmanlı ricaline: «Eğer bu yerlerde kalmak isterseniz her ne pahasına olursa olsun» Türkü Türke boğdurarak, Türk vatanını harabeye çevirerek gidin Anadoluda bize kafa tutanları ve Sevr muahedesini kabul etmiyenleri ezin ve milletinizi esaretimiz altına sokun» demekti. Padişah ve ricali bunu pekâlâ anladılar, ve kuvayı inzibatiyenin Anadoluya vahşicesine hücumları bu anlayışın neticesi addedilmelidir.

Bundan maada işbu maddede cemi sigasile «mütemmim muahede veya mukaveleler» den bahsolunması millî hareket ortadan kaldırılabilse idi daha bir çok yüklerin sırtımıza yüklenmesi tasavvurunun mevcudiyetini gösterir ve «üç taraflı anlaşma» bunların ancak biridir.

Boğazlar (madde 37-61 ve lâyiha) ayrıca bayrağı, bütçesi ve teşekkülü olan bir komisyonun idaresindedir ve bunun İstanbul ve Boğazlardaki hakimiyeti her halde padişah ve vükelâsınınkinden fazladır. Bulgaristanın bile Cemiyeti Akvama girdikten sonra orada bir azası olacakken Türkiyenin yoktur, ve Boğazlar mıntakasındaki Osmanlı jandarma kuvvetleri bu mıntakadaki müttefik işgal kuvvetlerine tabidir.

Sevr muahedesi tatbik mevkiine konulduktan bir sene sonra şarktaki Kürtler ekseriyetle ayrı bir devlet kurmayı isterlerse Türkiye buna razı olacaktır, bu takdirde Musul vilâyetinin Kürt kısımları da bu yerlere ilhak olunacaktır (madde 64).

Musul Vilâyetinin İngiliz mandasında oluşuna bakılırsa yeni teşekkül edecek Kürdistanın da İngiliz manda veya himayesi altına gireceğine bu kayıttan hükmolunabilir.

İzmir ve havalisi ismen Osmanlı hakimiyeti altında kalıyor ve bunun nişanesi olmak üzere Osmanlı bayrağı hariç kalelerin birinin üzerine çekiliyordu. Fakat Osmanlı Devleti oralardaki hakimiyetin icrasını Yunanistana terkediyor. (Madde 68 - 69).

Muahede mer'iyete girdikten 5 sene sonra mahallî parlâmento mıntakanın Yunanistana kat'î ilhakını reylerin ekseriyetile Cemiyeti Akvam meclisinden isteyebilecektir. İşbu meclis isterse bir plebisite karar verebilir. (M. 83).

İzmir ve havalisine ait maddeler gayet sinsicesine yazılmıştır. Gûya bunları okuyan Türkler ve ezcümle cepheleri tutan vatanperverler İzmirin Yunanistana henüz kat'î surette verilmemiş olduğuna kanacaklar. İzmirin kaybedilmediği propagandasına inanacaklar ve 5 senelik bir tedhiş idaresinden sonra bir serap mahiyetinde gösterilen plebisiti ciddiye alacaklardır.

128 inci madde mucibince herhangi bir Osmanlı tebaası hiç takayyüde tâbi olmadan müttefik devletlerin veya yeni teşekkül eden devletlerin meselâ (Ermenistanın) tabiiyetine geçebilir ve bunun için yalnız bu devletlerin kanunları muteber olup Osmanlı kanunları keenlemyekûndur. İleride göstereceğimiz veçhile bu madde Osmanlı Devletini büsbütün tebaasız bırakabilecek mahiyettedir.

136 ncı maddeye göre İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japonya âzalarından mürekkep bir komisyon adlî kapitülâsyonların yerine kaim olacak usulü tayin edecektir, bu usulü Osmanlı Hükûmeti kabul ve tatbik ile mükelleftir.

Dördüncü kısım (madde 140 - 151) ekalliyetlerin himayesinden bahistir ve bir kısım diğer mağlûplara veya küçük devletlere kabul ettirilen şartlardan daha çok ağırdır. Ezcümle 144 üncü madde mucibince teşekkül edecek olan hakem heyetleri taktil ve tehcirlere karışmış olanların memleketlerinden teb'idine karar verebilecekler, ve malları hakkında da istedikleri hükümleri tatbik edebileceklerdir.

Bu madde sayesinde her Türk için bir iftiraya uğratılıp yerinden ve malından edilmek çok kolay olacaktı.

147 nci madde mucibince kıymet ve mahiyeti ne olursa olsun tanınmış ecnebi mektep ve darülfünunlarından şehadetnamesi olan Türk veya müttefikler tebaasından herkesin icap eden san'atı icra etmesine Osmanlı Hükûmeti müsaade edecektir.

Bu madde bizde ciddî bir maarif teessüsünün imkânsız ve hattâ lüzumsuz kılan bir maddedir, zira herhangi bir ecnebi veya Osmanlı tebaası her ne mahiyette olursa olsun bir şehadetname ile gelip daha ileride göreceğimiz gibi vergilerden muaf olarak herhangi bir işi görebilir ve herhangi bir Türk te birçok Avrupa Darülfünun ve mekteplerinin sırf müşteri yani talebe kazanmak için gayet cömertçesine dağıttıkları şehadetnamelerden birini alıp Türkiyede iş görebilir.

148 inci madde mucibince ırk, din ve lisan ekalliyetleri Osmanlı hükûmetinin hiçbir müdahalesi olmadan her türlü ve her derecede (Darülfünun dahil) mektep veya içtimaî, dinî ve saire müessese vücude getirmekte serbesttirler.

149 uncu madde ile Osmanlı hükûmeti bilcümle ırkî ekalliyetlerin ruhbana ve mekteplere müteallik muhtariyetine riayeti taahhüt etmiştir.

151 inci madde mucibince muahedenin ekalliyetlere ait bu kısmının tatbikini temin için müttefik devletler her türlü tedbiri almakta serbesttirler.

Mondros mütarekesinin yedinci maddesi nasıl her istenilen yerin işgaline vesile teşkil etmiş ise muahedenin işbu 151 inci maddesi de müttefiklere de her türlü müdahale ve işgal için gayet geniş yeni bir ufuk açmakta idi.

Beşinci kısım (madde 152 - 207) askerî bahrî ve havaî hükümleri havidir.

Türkiye :

Padişahın muhafızı olarak azamî 700.

Jandarma olarak 35,000.

Jandarmayı takviye unsuru olarak 15,000 kişi bulundurmaya müsaade edilmiştir. (Madde 154 - 155 - 156).

Jandarmaların topu olmayıp yalnız mitralyözü vardır.

Jandarma kıtaatı (Legion) denilen taksimata ayrılmakta olup memlekette azamî dört lejiyon olacaktır, her (Lejiyon) muayyen bir mıntakada ifayi vazife edecektir. (Madde 156).

Müttefik veya bitaraf devletlere mensup zabitler Osmanlı hükûmetinin idaresi (direction) altında jandarmanın kumanda teşkil ve talimine iştirak edeceklerdir, bunların umum zabitlere nispeti yüzde on beşi geçmiyecektir. (Madde 159).

Her mıntakada, bütün ecnebi zabitler prensip itibarile aynı milletten olacaktırlar. (Madde 160).

İşbu 156, 159 ve 160 ıncı maddelerin manası şudur :

Mademki azamî 4 jandarma (Lejiyon) u olacak, her (Lejiyon) muayyen bir mıntakada bulunacak ve her mıntakada kumanda ve saireye iştirak edecek olan ecnebi zabitler aynı milletten olacak en tabiî olarak hatıra gelen şey Fransız mıntakasında Fransız ve İtalyan mıntakasında İtalyan ve Boğazlar mıntakasında İngiliz zabitlerinin kumandasında birer «Lejiyon» bulunmasıdır. Boğazlar mıntakasındaki ecnebi zabitlerin İngiliz olması ihtimalini Loit Corcun S. 45 te zikrettiğimiz sözleri kuvvetlendirir. Dördüncü «Lejiyon» için Türklere kalan mıntakanın tahsisi ve orada da daha sonra seçilecek bir millet (muvafakati halinde belki Amerika) zabitlerinin kumanda ettirilmesi mâkul olarak düşünülebilir. Metinde 4 mıntaka yerine azamî dört mıntaka tabiri kullanılmasından üç müttefikin Türklere kalacak mıntakayı da jandarmaya kumanda cihetinden aralarında paylaşmak ihtimalini muhafaza etmek istedikleri anlaşılır.

Jandarmayı takviye kıtaatının taksimatı ve silâhları şunlardan ibarettir.

Azamî miktar (zabit ve efrat dahil)

Erkânıharbiye	100	
Piyade	8200	225 mitralyöz
Topçu	2500	75 dağ topu
Süvari	700	
İstihkâm ve fennî kıtaat	2000	
Umumî ve fennî hizmetler	1500	
Mecmuu	15000	

Jandarma ve takviye kıtaatı hep ücretli gönüllüler olacak ve nefer ve küçük zabitler en aşağı 12 sene hizmet edeceklerdir. Her «lejiyon» un zabit, küçük zabit ve askerleri arasında müslüman ve gayri müslümanların nisbeti, imkân derecesinde mıntaka ahalisi arasında bu unsurların nisbeti dairesinde olacaktır. (M. 165 - 166).

Harp gemisi olarak yalnız 600 tonilâtodan aşağı yani aşağı yukarı bugünkü Boğaziçi küçük şirket vapurları gibi 13 gambot ve torpitoya müsaade (m. 181) ve her türlü askerî ve bahrî tayyare menedilmiştir. (M. 191).

170 inci madde mucibince her yerdeki gümrük kolcularıyle, polis, orman bekçileri ve sairenin miktarı 1913 senesindekini geçmiyecektir ve bunların teşkili ve aralarındaki ecnebi zabitlerin miktar ve mensubiyetleri jandarma için olduğu gibi olacaktır. Yani Fransız mıntakasında Fransız zabitleri olacak v. s.

Her türlü tahkimat yasaktır : (m.177).

200 üncü maddeye göre müttefiklerin askerî, bahrî ve havaî murakabe komisyonları olacaktır. Bu hususa ait maddelerin tatbik, murakabe ve icrası yani küçücük Türk müsellâh kuvvetlerinin hakikî emir ve kumandası bunlara aittir.

206 ıncı madde gayet sinsicesine harbi devam ettirmek, Osmanlı Devletini daima bir tehdit altında tutmak ve müttefiklerin her türlü keyfî müdahelesine gayet geniş bir kapı açmak için konulmuştur. Bu maddeye göre işbu muahedenin ahkâmına muğayir olmamak şartile Mondros mütarekesinin 7 inci (yani istenilen her yerin müttefiklerce işgali hakkı). 10 uncu (yani Toros Tüneller manzumesinin işgali) 12 inci (yani telsiz telgraf ve kablolarının mürakabesi). 13 üncü (yani askerî levazımın tahribinin men'i), 24 üncü (yani Ermeni vilâyeti denilen 6 vilâyette karışıklık çıkarsa müttefikler için oraları işgal hakkı) maddelerinin hükmü baki kalacaktır.

Muahedenin altıncı kısmı harp esirlerine ve mezarlara aittir. Üzerinde ısrar olunacak bir keyfiyet değildir.

Yedinci kısmı cezalardan bahseder. (Madde 226-230) bunlara göre Osmanlı Hükûmeti harp mücrimi addedilecek olanlarla kendilerine tehcir veya herhangi mezalime iştirak isnat olunan bilcümle Türkleri

muhakeme edilmek üzere müttefiklere (Ermenistan ve Yunanistan dahil) teslime mecburdur. Bu ne demektir, bunu herkes anlar.

8 inci kısım (madde 231 - 260 ve 2 lâhika) malî ahkâmı muhtevidir.

Müstehzi bir lisanla yazılmış olan 231 inci maddede Türkiyenin harbe girmekle müttefiklere ika etmiş olduğu zararlar zikr ve Türkiyenin fakrı dolayısile bunları ödemeden aczi kabul edildikten sonra müttefiklerin Türkiyeye yardım maksadile Fransız, İngiliz, İtalyan ve Osmanlı murahhaslarından mürekkep bir komisyon teşkil edecekleri ve Osmanlı murahhasının sadece reyi istişariyi haiz olacağı tasrih edilmektedir.

Müteakip maddelerde bu komisyonun vazife ve salâhiyetleri sayılmaktadır. Bunlara göre komisyon ;

Türkiyenin servetini idame ve tezyit için münasip göreceği tedbirleri alacak, Türkiye bütçesinin tanziminde yegâne salâhiyettar ve son sözü haiz makam olacak. (Yeni Maliye Vekili ve Millî Meclis onun rızası hilâfına bu hususta birşey yapmıyacaklardır). Keza kendisine tâbi Maliye Müfettişliği vasıtasile bütçenin ve malî bütün kanun ve nizamların tatbik ve icrasını mürakabe edecektir (madde 232).

Türkiyede tedavül edecek paranın cins, miktar ve sairesinin tanzim ve ıslahı, Düyunu Umumiye Meclisi ve Osmanlı Bankasile müştereken bu komisyona aittir (madde 233).

Bu komisyonun rızası olmadan Osmanlı hükûmeti dahilî ve haricî hiç bir istikrazda bulunmaz (madde 234).

Düyunu Umumiyeye tahsis edilmiş varidat müstesna Türkiyenin bütün servet ve varidatı işbu komisyonun emrindedir. Komisyon bunları şu suretle ve rüçhaniyet itibarile aşağıdaki sıraya riayet ederek istimal edecektir :

a) Komisyonun kendi masrafları.

b) Sulh muahedesi mevkii meriyete girdikten sonra dahi Türkiyede kalabilecek olan müttefik işgal kuvvetlerinin masrafı (madde 236).

c) Osmanlı kalacak yerlerde mütarekedenberi işgal kuvvetlerinin masraflarile Suriye gibi zapteden devletin elinde kalmayıp diğer bir müttefike devredilecek olan yerlerdeki işgal masrafları.

d) Harp esnasında zarar görmüş olan müttefik devletler tebaasının hakları olan tazminatı (madde 236).

e) Bu paralar çıktıktan sonra kalan paralarla Osmanlı bütçesinin tanzimi (yani para kalmazsa Osmanlı bütçesi ve Osmanlı idaresi kalmıyacak demektir).

Harp esnasında yapılmış istikrazı dahilî ve bütün istikrazlar için konulmuş karşılıklar keenlemyekûndur. (Madde 237).

Bu maddeden maksat Osmanlı Hükûmetini kendi tebaasına karşı küçük düşürmek ve Türkleri kendi hükûmetlerine itimat etmeyip yalnız ecnebilerin mürakabe ettikleri Düyunu Umumiye gibi müesseselere itimat etmeğe sevk için konulmuştur.

Her türlü imtiyaz itası salâhiyeti bu komisyona aittir. (Madde 239).

Düyunu Umumiyece bazı varidatı doğrudan doğruya cibayet usulü komisyonun tasvibi ile mümkün mertebe bütün varidata teşmil edilecektir, (Yani komisyon Maliye Vekâletinin varidat müdüriyeti umumiyesi yerine kaim olacaktır).

Gümrükler Müdiri Umumiyesi komisyon tarafından azil ve nasbolunacaktır. Gümrük tarifelerinin tanzim ve bu komisyonun tasvibi ile olabilecektir. (Madde 246).

Türkiyenin 1600 ton ve daha fazla hacimdeki bütün gemileri müttefiklere teslim edilecektir. (Madde 258).

Muahedenin işbu malî kısmı Osmanlı İmparatorluğunu Cezayir veya Kongo gibi alelâde müstemlekelerden çok aşağı bir vaziyete koymaktadır.

9 uncu kısım (M. 261 317) iktisadî hükümleri muhtevidir.

26 ıncı madde kapitülâsyonlardan istifade hakkını bütün müttefik devletler tebaasına teşmil etmektedir. (Ermenistan, Yunanistan, Hicaz dahil). Bu maddenin manası şudur ki İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Ermeni, Belçika, Yunan, Hicaz, Polonya, Portekiz, Romanya, Yugoslavya ve Çek tebaaları Türkiyede vergi vermiyecek ve Türk mahkemelerine tâbi olmıyacaktır. Aynı hakkın Amerika ve sair devlet tebaalarına teşmil edileceği tabiî olduğundan Osmanlı devletinde yalnız yerliler vergi verecek demekti. Binaenaleyh bunlar ne ticarî ne de diğer hiçbir sahada ecnebilerle rekabet imkânına malik olmıyacaklardı.

Bu madde daha yukarıda bahsettiğimiz 128 inci madde ile birlikte mütalea olunursa şu neticeye varılır: İşbu 128 inci madde mucibince

herhangi bir Türk tebaası müttefiklerden yani yukarıda ismi geçen 13 devletten birinin tabiiyetine girebilir ve onu müteakip mevzuubahis 261 inci madde mucibince derhal kapitülâsyonlardan istifade eder, yani ekseri vergileri vermez v. s. Binaenaleyh Türk tebaası kalmak ancak fartı hamiyet sahiplerinin harcı olacağından devletin hemen hiç veya pek az tebaa sahibi kalması tabiîdir. Hiç tereddütsüz denilebilir ki bu muahede tatbik edilse idi az vakitte Osmanlı hükûmeti lâfzî mahiyetini de kaybedip kendiliğinden yok olacaktı.

Bu kısmın müteakip maddeleri Türk iktisadî hayatını galipler lehine istismar etmek ve bütün imtiyazları onların eline geçirmek maksadiyle konulmuş hükümlerle doludur.

Muahedenin diğer kısımları (10, 11 ve 12 inci), bazan bizim için teşdit edilmiş, fakat daha ziyade umumî mahiyette hükümleri muhtevidir.

Sevr muahedesi denilen vesika hakkında yaptığımız bu tetkiki hulâsa edecek olursak şu hükümlere varırız.

a) Parça parça edilen Türk vatanının hiçbir köşesinde bir Türk hakimiyeti kalmıyor.

b) Lâşey derecesine indirilen Türk müsellâh kuvvetleri filen ecnebilerin kumandası altına giriyor.

c) Tabiiyet bahsine ait 128 inci madde her Osmanlı tebaasını müttefik devletlerden birinin tabiiyetine girmeğe salâhiyettar kılıyor ve 261 inci madde bu devletler tebaasının kâmilen kapitülâsyonlardan istifade edeceklerini yani hemen bütün vergilerden muaf olacaklarını tasrih ediyor. Binaenaleyh bunlar Osmanlı Devletini az zamanda hemen hiç tebaasız bırakacak mahiyettedirler.

d) 206 ıncı ve 236 ıncı maddeler sulh olup bittikten sonra da müttefiklerin Osmanlı Devletine ait yerlerde işgal kuvvetleri bulundurabileceklerini, istedikleri yerleri işgal edebileceklerini telsiz telgraf ve kabloları murakabeye devam edeceklerini ve bütün bunların masrafını Osmanlı bütçesinin çekeceğini ifade etmekle hakikatte sulhun hiçbir vakit takarrür etmiyeceğini ve müttefiklerin Türklüğü, filen de yok edinceye kadar, uğraşacaklarını gösterir.

e) Malî ve iktisadî kısımlar Osmanlı Devletinde hükûmet ve millî

meclisi lâfzî bir mahiyete indirmekle işbu devleti müttefiklerin müşterek bir müstemlekesi haline koymaktadır.

* * *

a, b, c, d, ve e fıkralarında hulâsa ettiğimiz hükümler milleti az zamanda imhaya kâfidir. Bunların toptan tatbiki sayesinde, ezeldenberi kendi başına bir âlem teşkil etmiş olan Türklüğün imhası ümit edilmiş ve asırlarca, bütün şarkı, garba karşı korumuş ve muhafaza ettiği istiklâli ve malik olduğu hasletlerile şarklılara canlı bir nümune olarak bir çok devletlerin rahatını kaçırmış olan Türk milletinden artık eser kalmıyacağı zihabı hâsıl olmuştur.

Babıâli evrakının tatbiki bunu tamamen anladıklarını gösterir. Ezcümle Parise giden Osmanlı heyeti murahhasası reisi Tevfik Paşanın sadrıâzam damat Ferid'e yazdığı 17 mayıs 1920 tarihli mektupta :

. . . . . Teklif edilen şeraiti sulhiye devleti âliyenin inhilâlinden ve zatı hazreti padişahının hukuku mukaddeselerinin imhasından başka bir şeyi tazammun etmediğinden mevcudiyeti devletin temini mahaza muahedename ahkâmı esasiyenin bilkülliye tadiline mütevakkıftır.

. . . . . Muahedeyi sulhiyenin şekli hazırına nazaran devleti âliye düveli müttefikanın hakimiyeti müşterekesi altında her gûna hakkı istiklâlden mahrum bir müstemleke haline ifrağ edilmekte olduğundan şeraiti sulhiye bu vaziyeti tamamile bertaraf edecek bir surette tadil ve istiklâli memleket, devlet ve hakimiyet itibarile hududu tabiiyesi dahilinde temin edilmedikçe akti sulh imkânı mefkut bulunmaktadır ....»

Heyeti murahhasanın konferansa tevdi etmiş olduğu muhtırada ise şu tarzda cümleler vardı :

«İstanbulda bile Türkiye kendi evinde değildir. Zatı Hazreti Padişahının ve Türk Hükûmetinin yanında ve bazan da üstünde bir «Boğazlar Komisyonu» Boğaziçinde Marmarada ve Çanakkalede hükümran olacaktır. . . . . .

Ve bu makama bir üçüncüsü iltihak ve hatta müteveffik bir surette inzimam edecektir : üç devletin işgal kuvvetleri kumandanlığının nüfuzu askerisi. Ve Müttefik işgal kuvvetleri kumandanlığına» Osmanlı jandarması bile tâbi olacaktır (sahife 2).

. . . . . .

Şu suretle ki neticede bir çok aksamı ayrılmış olan Osmanlı İmparatorluğu dahilî ve haricî bütün hâkimiyet evsafından tecrit edilmiş olacak ve bununla beraber sulh muahedesinin icrasından [1] ve her devlete terettüp eden beynelmilel mecburiyetlerden mes'ul olacaktır.»

Ya müttefik devletler Türkiyenin bakası lüzumuna kaildirler; bu takdirde ona hür ve mes'ul bir Devlet gibi haklarına riayet kabiliyeti ve yaşamak ve taahhütlerini ifa etmek imkânı bırakılmalıdır.»

«Veyahut müttefik devletler Türkiyenin ortadan kaldırılmasını istiyorlar. O

[1] Büyük harflerle yazılan kısım muahede tatbik edilmediği takdirde padişahın İstanbuldan ihraç edileceği tehdidini muhtevi olan 36 ıncı maddeye işarettir. Ve ayni zamanda bir tazallümdür.

takdirde hükümlerini kendileri icra etmelidirler. Ve dinlenmemiş bile olan mahkûmdan bu hükmü imzalamasını ve kendilerine yardım etmesini istememelidirler».

Bu satırları yazan bir hükûmetten beklenilebilecek yegâne şey, devleti ve milleti mahvetmek kastini bu suretle ilân etmiş olan düşmanlara karşı mücadele edenlerle; yani Anadoludaki Büyük Millet Meclisi Hükûmetile birleşmek ve hiç olmazsa onun aleyhinde harp etmemek lâzımgelir ise de vaziyet tamamile aksine olmuştur ve o devir Anadoluya kuvayı inzibatiyenin en şiddetle saldırıldığı, hattâ padişah ordusunun İngilizlerle sıkı surette teşriki mesai ettiği devirdir. Meselâ şeyhülislâm ve sadaret kaymakamı Dürri Zade Aptullah Efendinin 26 haziran tarihile Versayda bulunan sadrıâzam damat Feride yazdığı müstacel bir şifrede kuvayı milliyeden bahseden şu cümlelere tesadüf olunur :

«Ahiren İzmitte vukubulan taarruzat şiddetle def ve tenkil edilmiş ve neticede yalnız oradaki bir fabrikamızın düçarı hasar olmasından başka bir zarar hasıl olmamıştır. Bundan başka Kandere istikametinden çete şeklinde Gebze ve Ömerli taraflarına gelen Şerzimei Kalile tedabiri müttehizei tenkiliye üzerine kezalik tedmir edilmiş ve ciheti askeriyece İngiliz kuvayı askeriyesi kumandanlarile bilitilâf ahvali mümasilei şekavetkâranenin esaslı bir surette men ve def'i için üç dört bin kişilik bir kuvvei müsellehanın tertip ve teşkiline tevessül olunmuştur.

Belki hatıra gelir ki kuvayı inzibatiyenin o sıralarda lâğvı muahededeki ahkâmın ağırlığı ve milleti haricî düşmanla mücadelede başbaşa bırakmak ve ecnebi müstevlilere hiç olmazsa yardım etmemek içindir. Böyle bir zanna kapılmamak için yukarıdaki telgraftan bir gün sonra yani 27 haziranda ayni zat tarafından damat Feride çekilen telgrafı görmek kâfidir. Orada denilmektedir ki :

«İzmit mıntakasında asayişi temine memur müfreze haziranın 14 ünde Alemdağı şosesinde bağilerin (yani Ankaraya tâbi kuvvetlerin) kesretli kuvvetile harbederek İzmite ricat etmiş eslihasını kâmilen İngilizler almıştır. Müfreze silâhsız Çoban çeşmeye getirilmiştir.

Müsademe İzmit kuvvetlerinden yüzü mütecaviz efrat bağirlere geçmiş bize silâh kullanmış müfrezenin ric'atine sebep olmuştur. Bundan dolayı kuvayi inzibatiyenin tedricen ilgasına mecburiyet hâsıl oldu.»

Burada varit olan ikinci sual Babıâlinin sözlerile icraatı arasındaki bu mutlak zıddiyetin sebebini öğrenmeğe matuf olabilir. Bunun cevabı, aciz ve meskenetten maada, hiç şüphesiz, padişahın her ne bahasına olursa olsun, tahtında ve İstanbuldaki sarayında kalmak ve bu saksada

vusul kaygusile millete idam hükmünü zorla kabul ettirmek için her şeye hazır olmasıdır.

En garibi muahede 10 Ağustosta yüz elliliklerden Maarif Nazırı Hadi Paşa, Şûrayı Devlet Reisi Rıza Tevfik ve Bern sefiri Reşat Halis Beyler tarafından imzalandıktan sonra damat Feridin henüz Versayda bulunan Bağdatlı Hadi Paşaya çektiği 12 Ağustos tarihli telgrafın başlangıcıdır. Dosyada müsveddesi fransızca olan bu telgrafta şöyle denilmektedir :

« 10 ağustos teli alındı. Muahede imzalandı. Muahedenin ne vakit tasdik edileceğini nim resmî ve mahremane bir surette öğrenmek üzere Pariste Hariciye Nezaretine muktedir bir kâtip göndermenizi rica ederim.

« Londra. Paris ve Romaya maslahatgüzar göndererek itilâf devletlerile âcilen diplomatik münasebetleri yeniden tesis edebilip edemiyeceğimizi öğrenmek üzere salâhiyettar mahafili mahremane yoklamanızı rica ederim.»

Türkiyeyi imha etmek isteyen devletler muahedenin tasdikini geciktirmiş iken damadın daha imzadan iki gün sonra kendi murahhasları tarafından idam hükmü diye ilân edilen muahedenin tasdiki zamanını sordutması düşülen zillet ve hiyanet uçurumunun derinliğini gösterir.

Millî mücadelenin safhaları ve onunla istihsal olunan haricî siyasete ait netice yani Lozan muahedesi tetkik edilirken işe nereden başlanıldığı hiçbir vakit gözden kaçırılmamalıdır. Ve bu mücadele yapılmasa idi veyahut muvaffakiyetle neticelenmeseydi Türk milletinin ne vaziyete düşeceği ve Sevr muahedesile nasıl imha edileceği daima hatırda olmalıdır.

Ankarada teşekkül eden Büyük Millet Meclisi Hükûmetine gelince onun Sevr ile yegâne alâkası millet içinde hâlâ hakikati görmiyenler varsa onların gözlerini açmak için muahedenin zalimane hükümlerini teşrihten ibaret olmuştur. İşbu hükûmet bu vesikaya bundan gayrı hiçbir kıymet atfetmemiş ve hiçbir vakit hiçbir devlet ve hattâ şahısla onu münakaşa etmeğe tenezzül bile etmemiştir. Onun tek gayesi misakı millideki ahkâmı cihan harbi galiplerine kabul ettirebilecek derecede ve şümulde zafer kazanmak olmuştur. Ve buna iki buçuk sene geçmeden tam ve parlak bir surette muvaffak olmuştur.

ANKARADAKİ MİLLÎ HÜKÛMETİN HARİCÎ SİYASETİ

Osmanlı Hükûmeti milleti mahva sürüklemek üzere o zamanki düşmanlarımızla birlikte çalışırken Büyük Millet Meclisi Hükûmeti askerî ve siyasî cephelerde Lozan neticesini almak için mümkün ve gayri mümkün ne varsa yapmıştır; aşağıdaki kısımlarda bu mesai tetkik ve izah edilecektir.

Bu tetkikatımızı üç kısma ayıracağız :

1 — Lozan konferansından evvel.

2 — Lozan konferansı.

3 — Lozan konferansından sonra.

BİRİNCİ KISIM

LOZAN KONFERANSINDAN EVVEL

A — Şarkla temaslar

(Sovyet Rusya, Azarbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Afganistan ve İran)

Ankarada teşekkül eden millî hükûmetin ilk işlerinden biri Sovyetlerle temasa girmek üzere Moskovaya bir heyet göndermek olduğunu daha evvel yazmıştık.

O devirdeki Sovyet vaziyetini ve Türk Sovyet münasebetlerini tetkik edersek şunları görürüz :

Sovyetler: Kolçak Deniken ve Yudeniç gibi mürteci generaller tarafından, Şark, Cenup ve şimal istikametlerinden maruz kaldıkları taarruzları ve düşürülmüş oldukları vahim tehlikeleri defetmeğe muvaffak olmuş fakat bir zamanlar muzafferen yarı yarıya istilâ ettikleri Lehistanda ağır surette yenilmişlerdi.

Kırım ve havalisi daha ziyade tedafüî vaziyette kalmağa mahkûm mürteci generallardan Vrangel'in elinde, Azerbaycan Sovyetlere tâbi ve Ermenistanla Gürcistan müstakil fakat itilâf devletlerine, Osmanlı Hü-

kûmeti derecesinde yani tamamile muti bir halde idiler. Umumî surette denebilir ki 1920 yazında Sovyetler, düşmanlarının istilâ ve imha kuvvetlerini kırmış, fakat kendileri de askerî, siyasî ve propağanda sahalarında istilâ ümitlerini kaybetmeğe yüz tutmuş idiler. Mamafih o anlarda bu cihetler daha halk ve hattâ birçok devlet ricalince henüz bariz surette göze görünmemekte idi ve el'an Bolşevikliği Rusyada imha etmek veya onu her tarafa sirayet ettirmek ümitlerini besliyenler az değildir.

Cihanla mücadelelerinde Sovyetlerin iki mühim silâhlarından biri garp sanayi memleketlerinin amelesi, diğeri de müstemlekelerdeki esir milletler idi. Zemin ve zamanın icabatına göre bu iki silâhtan tercihan birini veya her ikisini gerek müdafaa, gerekse taarruz için kullanırlardı. Garp sanayi amelesi arasında bilhassa sosyal demokrat fırkalarına mensup olup işbu fırka liderlerinin arkasından gidenler meyanında Ermeni propağandası kuvvetli idi ve bu muhitlerde Ermeni dostluğu ta Abdülhamit devrindenberi yerleşmiş bulunuyordu.

Büyük harp esnasında Osmanlı devletinin pek elim ıstıraplar altında kalarak tatbik ettiği tehcirler; sebep ve manasız birer zulüm şeklinde bütün cihana anlatıldığı için umumî surette sosyal demokratlar Türklerin aleyhinde idiler ve Sovyet hükûmeti, burjuvai sınıfının yardımcıları addettiği bu fırkaların birçok ricalile propaganda sahasında mücadelede olmakla beraber, işbu rakiplerinin eline mazlûm Ermenileri feda ettiklerini ilâna müsait bir mukabil propağanda silâhı vermemek için, bizimle münasebetlerinde kendilerini çok tereddüt ve çekingenlikle harekete mecbur addediyorlardı.

Fakat Türk milletinin dostluğu ile mübalâğa ve mugalâtadan ibaret bir propaganda ve onun istismarcıları arasında karar vermek mecburiyeti hâsıl olunca Lenin ve Stalin başta, Sovyet ricali doğru yolun hangisi olduğunu görmekte çok gecikmediler; Türk millî hükûmetinin yerine, o sıralarda Kafkasyada mevcut olan Ermeni ve Gürcü hükûmetleri misilli garp büyük devletlerine alet olan Osmanlı hükûmetinin, Kafkas hudutlarına hâkim olması ve oralarda garp devletleri lehine tahrikâta kalkışması ihtimali düşünülünce yukarıda isimlerini zikrettiğimiz müdebbir devlet ricalinden başka türlü bir hareket beklenilemezdi. Mamafih bu neticenin istihsalinde her hakikatin bizatihi haiz olduğu kuvvet

ve hâdisatın yardımı kadar ve belki onlardan fazla Türk Millî Hükûmetinin şuurlu sebatı, iknakâr telkinleri ve ne kadar büyük tehlikelerle muhat olursa olsun ve her ne kadar kuvvetli yardım vaitleri karşısında bulunursa bulunsun «Misakı Millî» den fedakârlıkta bulunmağa razı olmıyacak kadar soğukkanlılık ve mefkûreye sadakat göstermesi müessir olmuştur.

Sovyet hükûmeti ise tereddütlerini bertaraf edip doğru yolu bir kere gördükten sonra bu güne kadar yani 13 sene o yolda sadıkane yürümüştür.

İşbu tereddütler ve muhabere ve muvasala güçlükleri dolayısile ilk Türk Rus muahedesi 16 mart 1912 de yani Türk murahhaslarının Ankaradan hareketlerinden 10 ve Moskovaya muvasalatlarından 8 ay sonra aktolunabilmiştir.

Türk murahhasları Ankara-Moskova yolu üzerinde iken, iki ay süren (11 mayıs - 11 temmuz) bu seyahatleri esnasında Kafkas vaziyetinde mühim değişiklikler olmuştur.

Haziranda Ermeniler Olti [1] deki Türk mahallî idaresini harp ve istilâ suretile iskat, o havaliyi zapt ve bir çok yerlerde kaçamıyan Türklere karşı katliâmlar tertip etmişlerdi. Keyfiyeti 7 temmuzda Hariciye Vekâleti protesto etmiş ve Ermenilere ultimatom vermiş ise de o sırada askerî harekete geçmek doğru görülmemişti, zira malî ve iktisadî birçok müşkülâta düçar olan İngiliz hükûmeti iktisat maksadile ve belki de başka maksatlarla Kafkasyadaki bütün kıtaatını geri çekmeğe karar vermiş, fakat o vakit bu kararı henuz tatbik etmemiştir: birçok İngiliz politikacıları ve askerî erkânı ise bunun aleyhinde idiler ; böyle bir anda vukubulacak olan bir Türk - Ermeni harbi İngiliz kıtaatının hem Kafkasyada kalması hem de Ermenilere filî İngiliz yardımının teminini mucip olabilirdi. Binaenaleyh bu vaziyette bizim için yapılacak en makul şey beklemekti. Mamafih bu hâdise şarkta seferberlik yapılmasını ve şark cephesinin teşkilinin mucip olmuştur.

Beklenilen İngiliz tahliyesi ancak temmuzda vukubulmuş ve son kıt'a Batumu terkedince bu şehir ahalinin mukavemetine rağmen Gür-

[1] Mondros mütarekesini müteakip buraları tahliye olunurken işbu kasabada mahallî küçük bir Türk hükûmeti teşkil edilmiş ve işbu hükûmet bir buçuk sene payidar olmuştu.

cü hükûmetinin eline düşmüştü. Bu hâdise dahi Hariciye Vekâletince Gürcü hükûmeti nezdinde protesto edilmiştir [1].

Türk murahhasları temmuz 1920 sonlarında Moskovaya vardıktan az sonra, 10 ağustosta Sovyet hükûmeti Ermeni Taşnak hükûmetile bir muhede aktetmiş ve bunda Ermenilere pek fuzulî müsaadatta bulunmuştur. Ezcümle kâmilen Türkle meskûn olan Nahcivan eyaleti tamamile Ermenistana verilmiş ve Şahtahtı - Erivan - Culfa demiryolu Ermeni Kontrolu altına konulmuştur. Bu suretle inkılâpçı Türkiye ile inkılâpçı Rusya arasındaki bütün kara muvasala yolları o vakitki müşterek düşmanlarımızın muti bir aleti olan Taşnak Ermenistanı ile İngiliz himayesi altına girmiş olan İranda kalıyordu. Deniz muvasala yollarına ise müttefiklerin donanmaları hâkim idi.

Görüldüğü veçhile Türk Millî Hükûmetinin Ruslarla ilk teması vuku bulduğu vakit vaziyet son derecede gayri müsait idi.

Türk murahhasları Moskovada gerek Lenin, gerekse diğer Sovyet ricali tarafından çok dostçasına kabul edilmişlerdir. Mükâlemelerde temas ettikleri ile mesele Ermenistana verilen müsaadat dolayısile kapanmış olan kara muvasala yolunun tekrar açılması olmuştur. Fakat o sırada Lehistan ve Kırım «Vrangel» cephelerinde pek meşgul olan Sovyet hükûmeti buna imkân görmemiş, hattâ müşterek bir harekete dahi razı olmamıştır. Müteaddit mükâlemelerden sonra 24 ağustos 1920 de bir Türk-Rus muahede projesi hazırlanmış ve Sovyetlerin Türk Millî Hükûmetine yardım etmeleri kararlaştırılmış ise de bundan üç gün sonra Rus Hariciye Komiserinin Türk heyeti murahhasası reisi ve Hariciye Vekili Bekir Sami Beyden Sovyetler misilli Türkiyenin de Ermeniler lehine arazice bazı müsaadatta bulunmasını istemesi müzakeratı uzun zaman için felce uğratmış ve halli epeyce süren bir sui tefehhüm husule getirmiştir; Sovyetler daha sonra bu taleblerinin sırf nazarî mahi-

[1] Bu protestoların hukukî esasları şunlardı :

1877 - 78 seefrini müteakip Rusların istedikleri tazminatı harbiyenin bir kısmına mukabil terkedilmiş olan Elviyei selâse Brest - Litovsk muahedesile Ruslar tarafından bize iade edilmiş ve oralarda yapılan plebisitle ahali Türk idaresine avdetl kabul etmişti. 18 haziran 1918 de Kafkas devletleri ile Trabzonda aktedilmiş olan bir ikinci muahede Ermenistan ve Gürcistan bu iade keyfiyetini kabul ve tasdik etmişlerdi. Binaenaleyh Ermenilerin Olti ve Gürcilerin Batuma girmelerini bize karşı yeni bir ahtşikenlik addetmekte haklı idik.

yette olduğunu ve filen Türk topraklarının Ermenilere verilmesini istememiş olduklarını söylemiş bize yardıma çabuk başlamış ve bu nazarî taleplerini de geri almışlardır.

Mamafih yeni teşekkül etmiş olan Millî Türk Hükûmeti için bu suitefehhümün henüz halledilmemiş olduğu aylarda vaziyet pek nazikti. Zira işbu hükûmet cihan harbi galiplerile yeniden harbe tutuşmuş olup, İran ve Kafkasya dahil her taraftan bunlar ve peyiklerile muhat bulunmak idi; ve o günlerde yani 29 ağustosta Yunanlılar Uşak'a girmişlerdi. Bütün bunlar yetişmiyormuş gibi dünyada teşriki mesai edebileceği yegâne kuvvet henüz bu baptaki hakikî menfaatlarını idrak edememiş bir halde olduğunu göstermişti. Bu elîm vaziyette Ankarada bazı zaaf emareleri belirmiş ve muavenet mukabilinde Sovyet taleplerine mümaşaat temayülleri görülmüştür. Fakat Büyük Millet Meclisi Millî, Hükûmet Reisi Mustafa Kemal'in şiddetli müdahalesi bu temayülleri kökünden yok etmiş ve Meclisin bu bapta verdiği kat'î ret kararı 21 teşrinievvel 1920 de Moskovada bulunan Bekir Sami Beye tebliğ olunmuştur.

Ondan evvel Ermenilerin mezalim ve akınlarına nihayet vermek ve o vakitki düşmanlarımızın körkörüne aleti olup faaliyet ve taarruzlarını garptaki Yunan taarruzlarile ayni zamanlara tesadüf ettirmekte olan Taşnakları (onların Oltiyi zaptları haziran 1920 deki büyük Yunan taarruzile beraber vukubulmuş idi) uslu durmağa mecbur etmek için harpten başka çare kalmamış ve bu zarureti Sovyetler de anlamışlardır.

24 eylûlde muvaffakiyetli bir Ermeni baskını ile ciddî safhaya giren harp pek çabuk lehimize dönmüş ve 30 eylûlde Sarıkamış alınmıştır. Bundan sonra bilhassa o zamanın Adliye Vekili olan Celâlettin Arif Beyin Erzurumda çıkardığı mesele [1] yüzünden askerî harekât bir ay kadar durmuş, sonra gene canlanmış, 30 teşrinievvelde yani Ermenilere ait Sovyet taleplerine verdiğimiz ret cevabından dokuz gün sonra Kars ve 7 teşrinisanide Gümrü dahil Arpaçayının şarkında bir kısım arazi elimize düşmüştür. Ondan sonra mütareke olmuş ve 26 teşrinievvelde başlıyan sulh müzakereleri 2 - 3 kânunuevvel 1920 gecesi Gümrü muahedesinin imzasile neticelenmiştir. Müzakerenin başında Ermeniler hallerine bakmıyarak Batumla Viçe arasında bir liman ve Van, Bitlis, Muş

[1] N. - Ş. 305.

ve Hinistan arazi istemişlerse de çarçabuk bu gülünç iddialarını bırakıp hakikati görmüş ve Olti, Sarıkamış ve Karsı bizde bırakan muahedeyi imzalamışlardır. Millî Hükûmetin imzaladığı ilk muahede olan «bu muahede ile düşmanlarımızın hayalhanesinde kendisine ta Harşit vadisine kadar olan Türk ülkeleri bahşedilmiş olan Ermenistan Osmanlı devletinin 93 seferi kaybetmiş olduğu yerleri bize, hükûmeti milliyeye terkederek dava haricine çıkarılmıştır» [1].

O sıralarda Ermenistanın diğer kısımları Rus istilâsına uğrayıp Bolşevikleşmiş ve Gümrü muahedesi yerine Moskova ve Kars muahedeleri kaim olmuş bulunduğundan işbu Gümrü muahedesinin araziye müteallik ahkâmından gayrisini tafsile lüzum görmedik.

Bu hâdiselerin bir neticesi de Türk ve Sovyet arazileri arasında iltisak husule gelmiş olmasıdır.

Garpta Yunan taarruzlarının sadece arazi kazancile bitmesi ve şarkta Ermenilerin kat'î hezimete uğrıyacaklarının tahakkuku bir takım siyasî neticeler tevlit etmiştir. Bunların en mühimleri İstanbulda artık efendilerinin kendisinden bekledikleri vazifeleri yapmıyacak hale gelmiş olan damat Feridin sukutu ile yerine Tevfik Paşanın sadrıâzam olması, ve bu zatın idama mahkûm bulunan Mustafa Kemalin riyaset ettiği Ankara hükûmeti ile temas araması ve garp büyük devletlerinin muti bir aleti olup Ermeni harbi esnasında tehdit âmiz tavırlar takınmış olan Gürcü Menşevik hükûmetinin Ankaraya sefir göndermesidir.

Bu hâdiselerden çıkan manâ şudur : Henüz dünya harbi galipleri, doğrudan doğruya, bizimle teması muvafık veya zarurî görmemekte iseler de bizi hiçe saymanın imkânsızlığını anlamışlar ve temas işini aletleri vasıtasile yaptırmayı düşünmüşlerdir. Bunun neticesi olarak : «Bundan sonraki mücadelâtımızda İstanbul vasıtasile dahilî ve haricî teşebbüsler ve zaaf ilka edecek telkinlerile, Yunan ordusile olduğu kadar, fakat anlaşılması ve anlatılması daha güç şerait içinde, dahilî ifsadata karşı uğraştığımız görülecektir» [2].

Bu yoldaki telkin ve ifsadatların haricî siyasete taallûk edenlerini ileride zikrecedeğiz. Fakat ondan evvel şarka ait meseleleri bitirmek isteriz.

[1] N. - S. 305.
[2] N. - S. 315.

Ermeni harbi esnasında şark cephesi karargâhına varmış olan ilk Sovyet sefiri Budu Medivaninin [1] Ermenilere Türk arazisi verilmesi meselesinin sırf bir sui tefehhümden ibaret olduğu hakkındaki kat'î teminat üzerine İktisat Vekili Yusuf Kemal Beyin riyasetinde, Maarif Vekili Rıza Nur Bey ve Moskova Büyük Elçiliğine tayin edilen sabık Garp cephesi kumandanı Ali Fuat Paşadan mürekkep bir Türk heyeti murahhasası 14 kânunuevvelde Ankaradan hareket etmiştir. Fakat o sıralarda Rusyadan avdet eden Bekir Sami Beyin ifadeleri işbu sui tefehhümü yeniden tazelediği için heyetimiz Karsta tevakkuf etmiş ve Rusyaya gitmemiştir. Bunun üzerine Rus Sefiri M. Medivani evvelki beyanatını Ali Fuat Paşaya yazdığı 14 kânunusani 1921 tarihli bir mektupla tahriren tekit etmiş ve o sıralarda Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin bir nota; ve Lenin, Mustafa Kemale yazdığı bir mektupla her milletin kendi mukadderatına hâkim olması düsturunun müstakbel münasebetlerimizin esasını teşkil edeceğini bildirmiş olduğundan heyeti murahhasamız 16 kânunusani 1921 de Moskovaya müteveccihen Karstan yola çıkmıştır. Rus sefiri dahi ayni günlerde Karstan Ankaraya müteveccihen hareket etmiş ve 19 şubatta işbu şehre varıp 5 martta itimatnamesini Devlet Reisi sıfatile Mustafa Kemale takdim etmiştir. Tesadüfün garip bir cilvesi olarak bu zatın kardeşi M. Simeon Medivani Menşevik Gürcü hükûmetinin sefiri olarak Ankaraya daha evvel gelmiş ve 8 şubatta itimatnamesini Mustafa Kemale vermiştir (Bu zat millî devlet reisine itimatnamesini veren ilk sefirdir). Onunla derhal muahede müzakeratına başlanılmış ise de Gürcülerin, hem ahdan, hem de her milletin kendi mukadderatına hâkim olması hakkındaki düstura nazaran bize iadesi lâzımgelen yerleri geri vermekten istinkâf etmeleri üzerine müzakerat bir tevakkuf devresine girmiştir.

Esasen sefirin meşkûk tavırları, başlıca vazifesinin Sovyetlerle aramıza nifak sokmak olduğu zannını verecek mahiyette idi. Sovyetler ise Gürcü Menşevik hükûmetini Kafkasya ve cenubî Rusyada Bolşeviklik aleyhinde yapılan bütün tertibtata bir alet ve vasıta addediyorlardı.

Binaenaleyh Ermenistanın bolşevikleşmesinden sonra 1921 şuba-

[1] Bu zatla, bir kaç ay evvel, 4 teşrinievvel 1920 de Ankaraya bir maslahatgüzarın riyasetinde bir bolşevik heyeti gelmişti.

tının ortalarında Azerbaycanda ve Ermenistandaki Kızıl kıtaata mensup bazı müfrezelerle Gürcü kıtaatı arasında başlamış olan çarpışmalar çok geçmeden ciddî bir harp şeklini almşıtı.

Bunun üzerine Ankarada Gürcü sefiri bizim taleplerimize karşı zahiren mümaşatkâr tavır almış ise de hakikatte bizi avutup vakit kazanmaktan başka gayesi olmadığı tezahür etmişti. Bu tuzağı derhal sezen Mustafa Kemal Heyeti Vekileye riyaset ettiği bir anda, askerî murahhası jenaralla beraber mülâkat talep etmek için gelmiş olan Gürcü sefiri Medivaniyi ayrı bir odada kabul etmiş ve şedit bir şifahî ultimatomla evelbeevel Ardahan ve Artvinin sulhen tarafımızdan işgalini talep etmiştir. Verilen ultimatom 23 şubatta bitmekte idi. Gürcü hükûmetinin mütavaatı üzerine o yerler, ahalinin alkışları içinde kıtaatımız tarafından işgal edilmiştir.

Batuma gelince Gürcü sefiri onun bir vedia gibi işgalini bizden 8 martta istemiştir. Maksad ilerliyen Rus ordusuna karşı orada Gürcü hükûmetine, Türk hâkimiyeti altında, bir mesele temin etmek idi; tabiî böyle bir şey bizce kabul edilmezdi ve küçük bir müfrezemiz Batuma bilâ kaydüşart girmiş ve 17 - 18 mart gecesi Gürcü hükûmeti itilâf devletlerine mensup gemilere binerek oradan çıkmıştır.

Bundan bir gün evvel ise yakın şarkın en mühim hâdiselerinden biri olan Moskova muahedesi imza edilmiştir (16 mart 1921).

Bu muahede müzakerelerinin bir buçuk ay kadar süren son safhası dahi oldukça güçlüklere tesadüf etmiş; Türk murahhasları Misakı Millinin Sovyetler tarafından aynen kabulünü istemişler, muahedenin yalnız Rusya ile olmasında israr ve yeni bolşevikleşmiş Ermeni hükûmeti murahhaslarını da ihtiva eden bir Kafkas heyetinin işe karışmasına müsaade etmişler, Rus ricalinin mutavassıt olarak araya sokmak istedikleri o vakitler Moskovada bulunan sabık Osmanlı ricali (Enver paşa v.s.) veya Rusya Türklerinin hiç birisinin tavassutunu kabul etmemişler ve nihayet muahede Türk Millî Hükûmetinin istediği hudutlar dairesinde imzalamış ve ondan itibaren sarsılmaksızın devam eden Türk - Rus dostluğunun temelleri atılmıştır.

Muahedenin başlıca hükümleri şunlardır :

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Rusya Şûralar Cümhuriyetleri

hükûmetleri girmiş bulundukları mücadelede menfaatlerinin müşterek olduğunu tasdik etmekte, tarafeynden her biri diğer tarafa cebren kabul ettirmek istenilen hiçbir senedi düveliyeyi tanımamayı taahhüt etmekte ve Rus hükûmeti Türk Misakı Millisini tanımakta, Şark milletlerinin millî mücadelelerile Rus erbabı mesaisine yeni bir tarzı içtimaî teminine matuf mücadele arasındaki mukarenet müşahede edilmekte ve milletlerin kendi mukadderatlarını tayinde serbest olmaları hakkı tasdik edilmektedir.

Kafkas hududumuz takribî surette 93 seferinden evvelki hudut olarak kabul edilmiş fakat bir asır evvel kaybettiğimiz Iğdır bize geri gelmiş ve Türkiye Batum şehir ve limanile Batum sancağının bir kısmındaki matbuiyet (suzerainete) hakkını ahalinin vâsi bir muhtariyete malikiyeti ve Türkiyenin Batum limanından serbest istifadesi şartile Gürcistana terketmiştir [1]. Diğer taraftan Nahcivan havalisi başka bir devlete terkedilmemek şartile Azarbaycanın himayesine vazolunmuştur.

Rus Çar hükûmetile Osmanlı İmparatorluğu arasında akdedilmiş bütün muahedeler mefsuh addedilmiş ve Rusya Çarlıktan kalma bir cümle matlûbatı maliyesinden ve kapitülâsyonların hukuku hükümranı ile gayrikabili te'lif olduğu esasını kabul etmek suretile bunlardan vaz geçmiştir.

Türkiye ve İstanbulun emniyetine halel getirilmemek şaritle Boğazlar ve Karadenizin tâbi olacağı usulün tanzimi keyfiyeti sahildar devletler arasında akdolunacak bir konferansa terkolunmuştur.

Bu tahlilden anlaşıldığı veçhile harbi umumide ezilerek münkariz olmuş olan Osmanlı İmparatorluğunun yerine memleketin bir kısmına hâkim olarak kaim olan Büyük Millet Meclisi Hükûmeti parlak bir siyasî muzafferiyet kazanmıştır, 93 felâketinin malî, hukukî ve şarktaki araziye ait neticelerini tamir ettikten maada büyük bir devletle sıkı, kuvvetli ve neticeleri itibarile çok müsmir bir dostluk tesis ve kapitülâsyonların ilgasını ve merdudiyetini ona tasdik ettirmiştir, Sovyetlere gelince onlar da çok kıymettar bir dostluk kazanmışlar ve can alacak

[1] Batum hakkında kabul etmiş olduğumuz bu fedakârlığın asıl sebebi işbu limanın bütün cenubi Kafkasyanın başlıca ve belki de yegâne limanı olması ve bütün bu halkın mahrecini almak istemememizdir, çünkü bu gayri tabiî ve gayri makul olurdu (esasen Türkiyenin Karadenizde limanları çoktur).

en mühim yerleri olan Kafkasyada garp büyük devletlerinin her türlü tehdit ve tazyik ihtimallerinden kurtulmuşlardır. İşbu Devletlere, kendi milletlerinin menfaatleri dahil, her şeyi feda ederek muti bir alet olan Gürcü ve Ermeni, Menşevik hükûmetleri ise oynadıkları rolün cezasını görmüşler ve eski hâmileri onları kurtarmak için bir şey yapmamışlar veya yapamamışlardır.

Türk heyeti murahhasası Moskovada iken orada istiklâlini yeni kazanmış olan Afganistanın murahhaslarile karşılaşmış ve arada bir muhadenet ve uhuvvet muahedesi akdedilmiştir [1 mart 1921].

B — Garba karşı vaziyet

Şarkta bu hâdiseler cereyan ederken garpta ayni derecede mühim vak'alar olmuştur.

Biz şarkta Kars üzerine yürümekte iken Yunan kıralı Aleksandır ölmüştü (25 - 10 - 1920); onu müteakip Yunanistanda bir karışık devre başlar.

Halkta sonu görünmiyen Anadolu harbinden btikinlik hissolunur, bir reyiâm neticesinde büyük harp zamanında Almanlara taraftar addedildiği için itilâf devletleri ve bilhassa Fransa tarafından iskat edilmiş olan sabık kıral Konstantin yeniden tahta çıkar (25 - 12 - 1920) ve onun düşmanı olan M. Venizelos memleketi terkeder.

Bizim şark muvaffakiyetimizle ayni zamana tesadüf eden Yunanistanın bu fitret devresinde, İstanbuldaki Osmanlı hükûmeti, ve onun vasıtasile garp devletleri ve bilhassa İngiltere, Ankaradaki Millî Türk Hükûmetile temas aramağa başlarlar.

Bu temaslar nutukta tadat olunur [1] :

« Tevfik Paşa kabinesi derhal bizimle temas ve münasebet aradı. Bu vazifeyi, başlıca Ahmet İzzet Paşa deruhte etti. Saray erkânı harbiyesinde bulunan bir zabit Ahmet İzzet Paşa tarafından bazı notlarla Ankaraya gönderildi. Bu notlarla, eskisine nisbetle daha müsait şeraitle, meselâ hakimiyeti Osmaniye dahilinde İzmirde Yunanlılar tarafından bir idarei hususiye kabul edilmek gibi şartlarla, bir sulh akti ümidinde bulundukları ve her şeyden evvel İstanbul Hükûmetile bir itilâf temininin mühim olduğu bildiriliyordu.

[1] N. - S. 315.

Burada mevzuubahis zabitin İstanbula avdetten sonra çektiği bir telgrafta ise [1] :

« Bugün 23 - 11 - 1920 de İzzet Paşa nezdinde bulunduğum esnada, Hariciye Nazırı, vaziyeti ahirei siyasiye hakkında atideki beyanatta bulunmuştur :

Yeni gelen İngiliz Sefiri, Ermenistan, Gürcistan ve bir zaman sonra İzmir mesaili mühimmesinde Hükûmeti Osmaniye lehinde bir sureti hallin temin edileceğini söylemiş. Bu müsait vaziyetten istifade ederek memleketin temini âtisine sarfı makderet edilerek bu fırsat kaybedilmemelidir. Şayet Ankara, zaman kazanmak arzusunda ise bizimle bir temas hâsıl ederek mukadderatı atiye müştereken temin edilmelidir.»

Fransızlara gelince onlar 1920 senesinin ikinci yarısında bir kaç kere gayri mes'ul ve ekseriyetle Türk eşhası vasıtasile anlaşma şartlarımızı öğrenmek için yoklamalar yapmışlardır, her defasında sulh şartlarımızın misakı millî hudutları dahilinde tam istiklâlimizin tanınmasından ibaret olduğu cevabı verilmiştir.

Bu hâdiseler üzerinde bir nebze düşünülürse şunlar hatıra gelir ; O vaktiki düşmanlarımız Sevr muahedesinin ağır şartlarını pek cüz'î surette olsa bile hafifletmek yoluna girişmişlerdi : binaenaleyh millî mücadelenin müsmir neticeler vermesi ihtimali galip idi ve bu sırf Ankaradaki Millî Hükûmetin himmet ve muvaffakiyetleri sayesinde olmuştu. Bundan çıkarılacak birinci makul netice girişilen yolda sebat etmek, ikincisi de İstanbul hükûmet taslağının artık kendisinin bir şey ifade etmediğini, ve kabul ettiği öldürücü sulh şartlarını ancak Ankara Hükûmetinin tadil ettirebileceğini anlayıp ona göre hareket etmesi yani bilhassa haricî meselelerde bir mevcudiyeti mahsusa gibi ortaya çıkmaması idi.

Maatteessüf, padişahın ve onun ecnebi efendilerinin elinde bir oyuncaktan başka bir şey olmıyan bu hükûmet bu cihetleri ta büyük zaferi müteakip cebren iskat edilinceye kadar bir türülü görmek istememiştir.

İstanbul Hükûmeti Dahiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşanın riyasetinde bir heyetin Ankaraya gelmesi (kânunuevel 1920) dahi bu kabil temasların biridir.

* * *

1920-1921 senesinin haricî siyasetle alâkadar vak'aları arasında o vakitki düşmanlarımızın işlerine gelmiyen vatandaşlarımızı İstanbuldaki

[1] N. - S. 317.

Nemrut denilen Mustafa Paşa Divanıharbine veya işgal altındaki ülkelerimizin müteaddit parçalarında bulunan kendi divanıharplerine, bazan padişaha hain olduğu bahanesile mahkûm ve hattâ idam ettirdikleri zikredilmelidir. Buna mâni olmak için her ne bahane ile olursa olsun ve hüküm kimin tarafından verilirse verilsin idam edilecek her Türke mukabil icabına göre elimizde bulunan İngiliz veya Fransız esirlerine mukabelei bilmisilde bulunacağımızı bildirmek mecburiyetinde kaldık. Bu tehdit üzerine bu kabil idamlar durmuş ve birçok vatandaşımızın hayatı kurtulmuştur.

O devrin diğer mühim bir hâdisesi de Mustafa Sagir isminde Hintli bir İngiliz casusunun Ankaraya Hint müslümanları murahhası süsünü takınarak gelmesi, siyasî, askerî haberler ve bilhassa Mustafa Kemalin öldürülmesini kolaylaştıracak malûmat toplamaya çalışması, gizli mürekkeple yazılmış talimat ve muhaberatının elimize düşmesi üzerine muhakeme ve İngiliz Hariciye Nazırı Lort Kürzonun ve Hintli Ağa Hanın tavassutlarına rağmen idam edilmesidir [1]. M. Sagir, Mustafa Kemale Hint müslümanlarının onun emrine verilmek üzere bir milyon İngiliz lirasile İtalyada bir malikâne hazırlamış olduklarını söylemiş ve bunların her ihtimale karşı bir mağlûbiyet halinde bir melce olabileceğini ilâve etmiştir.

Aklınca bu suretle Mustafa Kemale bir melce ve ricat yolu temin etmek suretile onun azim ve sebatını azaltacaktı.

Konstantini ikinci defa Yunan tahtına çıkaran saikler hakkında pek çok şey söylenmiş ve yazılmıştır, ezcümle muktedir bir kumandan ve azimkâr bir devlet adamı diye tanınmış olan bu zatı oğlu öldükten sonra bazı İngiliz ricalinin ziyaret edip harbe Venizelostan daha büyük bir gayretle devamı taahhüt ettiği takdirde İngiliz nüfuz ve vesaitinin onu yeniden tahta çıkarmak üzere faaliyete geçeceğini kendisine vadettikleri ifşa edilmiştir.

Bu ciheti derinleştirmeyeceğiz. Zira mevzuumuzu doğrudan doğruya alâkadar etmez, yalnız şu kadar var ki Konstantin tahta çıktığının ikinci haftasında, kışın ortasında, Yunan ordusu Bursa - Eskişehir isti-

[1] Mustafa Kemal bunu Ankarada iken gördüğü anda casus olduğunu anlamış ve takibini emretmiştir.

kametinde Ethem ve kardeşlerile teşriki mesaiyi mutazammın olmak üzere iki fırka ile bir baskın yapmış, başlangıçta muvaffak olur gibi olmuş ve nihayet birinci İnönü zaferi adını taşıyan ve onun için ilk mağlûbiyet olan muharebeyi yaparak Bursa istikametinde çekilmiştir [1] (9 ve 10/1/1921).

Bu vak'a iki mühim dersi ihtiva etmekte idi; evvelâ Venizelosun sukutunu bir muvaffakiyet zanneden Türklere yeni Yunan hükûmetinin daha çetin ve harbe devamda daha azimkâr olduğunu, saniyen, herkese, asırlardanberi dünyanın hemen her tarafında nam vermiş olan Türk ordusunun, yeniden teşekkül etmiş olduğunu ve bir senedenberi yapıldığı gibi artık Anadoluda bedava zafer ve askerî tenezzühler devrinin kapanmış bulunduğunu öğretiyordu.

Bu son ders düşmanlarımızın Misakı Milliyi kabul etmeleri için kâfi değildi. Fakat onları Sevr muahedesinde hafif tadilât yaparak bizi aldatmak ve dahilî siyaset sahasında uğraşacak bizde ümitsizlik uyandırmak için daha büyük bir gayretle çalışmaya sevketmiştir.

İnönü zaferinden on beş gün sonra, 25/1/1921 de, Pariste toplanan müttefikler konferansında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti murahhasalarının da iştirakile Londrada bir konferans aktine karar verilmesi işte bu gibi âmillerin tesirile olmuştur.

M. Venizelosun 30 kânunusani 1921 de mahrem olarak muhalifi olduğu o günkü hükûmetin Paris maslahatgüzarına yazdığı mektuptan mealen aldığımız aşağıdaki fıkralar işbu âmilleri başka bir veçheden de aydınlatır [2].

M. Venizelos 25 kânunusanide Parise vardığını, orada M. Filip Kerr'in kendisini İngiliz Başvekili namına görmeğe geldiğini, Türk sulhu işinin Londrada toplanacak bir konferansa havale edildiğini bildirdiğini ve bu baptaki fikirlerini sorduğunu yazar. M. Flip Kerr'in ifadesine göre müttefik devletler başvekil ve murahhaslarının bir gün evvelki toplantılarında (Pariste oluyor) Fransız ve İtalyanlar Türkiye ile sulhun tesisi için Sevr muahedesi ahkâmının az çok değiştirilmesi hususunda israr etmişler. İngiliz Başvekili Loit Corç gayet parlak bir nutuk irat ederek bunu reddetmiş, fakat neticede yeni bir konferans

[1] O vakitki Yunan tebliğleri buna mağrurane ricat ismini vermişlerdir.
[2] Bu mektup bir çok yerlerde intişar etmiştir.

toplanmasını kabul etmiştir. Fransız ve İtalyanlar bu konferansın toplanmasını muahedede bazı değişiklikler icrasına mukaddime addediyorlarmış, fakat İngiliz Başvekili buna aynı manayı vermiyormuş. M. Venizelosun muahedede her türlü değişiklik fikrini şiddetle reddetmesi üzerine M. Filip Keer Yunanistanın el'an beslemekte olduğu orduyu uzun zaman besliyebileceği hakkında şüpheler göstermiş, M. Venizelos cevaben Yunan ordusu yalnız Yunan menafiini değil, bütün müttefiklerin menfaatlerini muhafaza ettiğinden ona nakten yardım edilmesi icap ettiğini söylemiş ve İngiliz muhatabı da Kıral Kostantin tahtta oldukça İngiliz parlâmentosuna bir yardım kanunu tevdi etmenin imkânsız olacağını temin etmiştir. Buna mukabil M. Venizelos kendisi hükûmet başında olarak böyle bir vaziyet karşısında bulunsaydı derhal Anadoludaki işgal sahasının yalnız Yunanistana verilmiş olan sahaya inhisar ettirip diğer yerleri tahliye ettireceğini ifade etmiştir.

29 kânunusanide M. Venizelos, M. Loit Corçla görüşürken bu zat kendisine İnİgiliz efkârı umumiyesinin Kıral aleyhinde olduğunu ve ona ve Fransız ve İtalyan tazyiklerine karşı uzun zaman mukavemet edememekten korktuğunu söyleyip acaba yeni bir tesebbüste bulunulursa kıralın tahtını terkedip etmiyeceğini sormuştur. M. Venizelos cevaben buna ihtimal vermediğini söylemesi üzerine İngiliz Başvekili olan, Fransız ve İngiliz efkârı umumiyeleri nezdinde Yunan davasının müdafaası zımnında kendisine yardım etmesini rica etmiştir.

M. Venizelosun düşmanı olduğu Kıral Konstantin aleyhindeki temayülleri bertaraf edilirse bu mükâlemelerden çıkan mana şudur ki, o vakitki İngiliz hükûmeti Fransız ve İtalyan hükûmetlerine ve hattâ İngiliz efkârı umumiyesine karşı dahi Yunanistanı tutmaya karar vermiş ve İngiliz Başvekili Kıral Konstantin lehinde propaganda yapılmasını bizzat onun hasmı M. Venizelostan istemiştir.

Biraz sonra izah edeceğimiz konferansın teklifleri ve saireden görülecektir ki, o vakitki Fransız ve İtalyan politikasının gayeleri Sevr muahedesinden Yunanistan hesabına bazı fedakârlıklar yaparak bizi onlarla tatmin ve bu sayede kendilerine taallûk eden faydaları bize daha kolaylıkla kabul ettirmekten ibaretti. İngiliz politikası ise o anda

Yunanistanı sonuna kadar tutmaya mütemayil görünmekte idi. Mamafih o da zamanla ve zaruretin ilcasile ayni yola gelecektir.

* * *

Millî hükûmetin Londra konferansına davet ve icabeti şu şekilde cereyan etmişti.

Sadırâzam Tevfik Paşadan, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemale çekilen 27/1/1921 tarihli telgrafta [1] :

« 25 kânunusani tarihinde Pariste in'ikat eden meclis tarafından müttehaz mukarrerat mucibince şark meselesinin hallini müzakere etmek üzere 21 şubatta Londradan düveli müttefika murahhaslarile Osmanlı ve Yunan hükûmetleri murahhaslarından mürekkep bir konferans içtimaa davet olunacaktır. Mevcut muahedede hâdisat dolayısile zaruri görülecek tadilât icra edilecektir. Hükûmeti seniyeye gönderilecek davet, Mustafa Kemal Paşanın veyahut mezuniyeti lâzimeyi haiz murahhaslarının Osmanlı heyeti murahhası meyanında bulunmalarile meşruttur.»

Bu davet İstanbul hükûmetine büyük bir fırsat veriyordu, o, bu davetin ve ihtiva ettiği vaitlerin, sırf millî mücadele sayesinde vukubulduğunu takdir ederek müttefikleri millî hükûmetle başbaşa bırakmak ve binaenaleyh onu resmen tanıttırmakla mükellefti. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemalin Tevfik Paşaya çektiği 28/1/1921 tarihli iki tel [2] bu cihetin teminine matuf pek beliğ sözleri muhtevi idi; fakat dinlenilmedi, ve müttefiklerin, kendi aletleri olan Osmanlı hükûmeti heyeti murahhasasile resmen temas, ve o perde arkasında Türk milletinin murahhaslarile konuşmak, ve icabı hale göre bu ikiliği istismar etmek hususundaki arzularına mutavaat, tercih edildi.

Nutukta aynen zikredilen ve Meclisin noktai nazar ve kararını Tevfik Paşaya bildiren telgrafta denilmiş olduğu veçhile :

«Biz, memleketin esir edilmiş, ihtiyarını kaybetmiş parçasını hür ve müstakil kısma ilhak etmek istiyoruz. İstanbul ricali, küllü teşkil eden ve bütün bir cihanı husumete karşı kendini şeref ve salâbetle müdafaa eden hür kısmı, esir ve mahkûm cüz'e tâbi etmek, ilhak etmek istiyorlar. Bütün Anadoluyu, hürriyet ve istiklâline âşık bütün evlâdı memleketi ve bugünkü ruhu mazlûmu islâmı temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbulun malûm ve mahrumu hürriyet bir heyetine tâbi olmayı hiçbir zaman kabul edemez.»

Millî hükûmet düşmanların elinde bir âlet olan İstanbul hükûmetinin gönderdiği murahhaslarla birlikte kendi murahhaslarını tabiî gönderemezdi. Ve bunu yapsa idi yani Sevr'i imza edenlerle birlikte davete icabet etseydi aşağı yukarı onların razı olacakları şartlara yakın

[1] N. - S. 343.

[2] N. - S. 344 ve 345.

şartları kabule hazır olduğu zannını vermiş olur ve bununla düşmanlarımızı ümitlendirecek inada sevkederdi ve dolayısile, Misakı Millinin Avrupaca tanınmasını yani hakikî sulhu, geciktirmiş olurdu.

Bu sebeple Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti Reisi Mustafa Kemal İstanbul hükûmeti vasıtasile davet edilmeği kabul etmedi, vakit kaybetmemek için kendi murahhaslarını Antalya yolile Romaya gönderdi. Ve orada doğrudan doğruya bir davet alırlarsa Londraya gitmelerini tenbih etti. Murahhaslarımız, konferansa resmen ve re'sen İtalya Hariciye Nazırı tarafından umum müttefikler namına davet edildikten sonra Londraya müteveccihen Romadan hareket etmişlerdir.

İşbu konferansın müzakerelerinden ve o vesile ile aktedilmiş olan mukavelelerden bahsetmeden evvel orya davet edilmiş olmamızın diğer bir neticesini zikretmek lâzımdır. Tevfik Paşa kabinesinin iktidar mevkiine geçmesine, ve İzzet Paşa heyetinin Ankaraya gelmesine kadar, millî mücadeleyi yapanlar, hem padişah haini bağiler addolunur, hem de müttefikler ve bilhassa daha evvel saydığımız sebepler dolayısile İngilizlerce candan düşman telâkki edilir, katil ve eşkiya diye tavsif olunur, ve her iki tarafça amansız surette takip edilirlerdi. İşbu hâdise padişah hainliğini ortadan kaldırmış ise de müttefik ve İngiliz adavetinin dahi kalkacağına ve onların takibatının da biteceğine kâfi delil addedilmemiş idi. Londra konferansına davetimiz bizi tabiî bir muharip vaziyetine irca etmiştir. Bundan sonra korkuları azalan bir çok müteredditler Ankaraya gelip arzı hizmete koyulmuşlardır: Bu yüzden millî hükûmet muhitinde müteredditler ve zayıf ruhlu unsurların çoğalmasile belki manen daha ziyade müşkülâta düçar olmuştur. Fakat Mustafa Kemalin daha sonra zikredilecek tedbirlerile birçok cihetten maddeten kuvvetlenmiştir.

C — Londra Konferansı

Londraya Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin riyaseti altında oldukça kalabalık bir heyet gönderilmşise de müzakeratın filî idaresi ve mes'uliyeti hemen yalnız heyet reisinin uhdesinde kalmıştır.

İşbu konferansta heyet reisinin haiz olduğu talimata riayet etmemesi ve bilâkis şahsında meknuz zaaf eserlerini göstermesi yüzünden mühim bir fırsat kaçırılmıştır. Şöyle ki :

Herkesçe malûm idi ve herhalde alâkadar ricalce malûm olmalı idi ki müttefikler bizi Londraya davet ederken (Misakı Milliyi) tanımak için davet etmiyorlardı, ve Tevfik Paşadan gelen telgrafta : «Mevcut muahedede hâdisat dolayısile zarurî görülecek tadilât icra edilecektir» cümlesinin bulunmasından «Sevr» in el'an esas addedildiği ve ancak şark ve garpta kazanılan muvaffakiyetler derecesinde tadilâta rıza gösterileceği kolaylıkla anlaşılabilirdi ve her halde bu muvaffakiyetlerin «Sevr» ile «Misakı Millî» arasında bulunan muazzam uçurumu doldurucak derecede olmadığında şüpheye mahal yoktu. Ve bu sefer sulh aktedilmeyeceği gün gibi aşikâr idi. Binaenaleyh bu konferanstan edilecek yegâne istifade «Misakı Millî» mizi cihan efkârı umumiyesine tanıtmak, onun etrafında alenî ve büyük mikyasta propağanda yapmak, istediklerimizin fazla bir şey olmayıp millî hudutlarımız dahilinde, her kendini bilen millet gibi, müstakil yaşamaktan ibaret olduğunu, bu istediğimizin müttefiklerin bütün cihan harbi esnasında ilân ve propagandasını yaptıkları, Vilson prensipleri namile müşekkel bir mahiyet alan, prensiplerden başka bir şey olmadığını her tarafa yaymak lâzımdı. Ve Mustafa Kemalin Bekir Sami Beye verdiği talimatın esası da bu idi. Bunu yapmakla, bizi, bütün şarklılar gibi ezelden esarete mahkûm addeden ve sessizce boğmak istiyen bazı diplomatları tehevvüre getirebilirdik; fakat zaten o günkü şeraite göre onlarla anlaşmak imkân ve ihtimali de yoktu. Buna mukabil sulhün neden bir türlü teessüs edemediğini, ve şarkta devam eden ateşin yeniden garba sirayeti ihtimalinin neden ipka edildiğini bütün dünyaya göstermiş ve bu derdin basit olan çaresini göstermiş olurduk. Ondan sonra harbin devamından gittikçe mütezayit surette bıkan, ve onun yeniden büyümesinden korkan bir takım garp ricali için, kendi hükûmetlerini tazyik etmek, efkârı umumiyelerini uyandırmak, ve rum, ermeni veya şarkta iş gören bir kaç tüccar ve fabrikacının menfaatı uğrunda harp tehlikesini idame etmenin bir cinnet ve cinayet olduğunu bağırmak kolay olacaktı.

Maatteessüf bu yol tutulacağı yerde, o vakitki düşmanlarımıza karşı «hüsnü tesir yapmak» İtilâftan kaçan görünmemek» gibi manasız köhne düşüncelerle «Misakı Millî» nin ruh ve metnine zıt bir takım mukaveleler imza edilmiş, tavırlar takınılmış ve düşman ricalinde millî

hükûmetin yalnız zevahiri kurtarmak için bazı müsaadat koparmak istediği ve hafif tertip muaddel bir Sevr muahedesi imza etmeğe razı olacağı hissi hasıl edilmiş ve bu his tabiî onları inat ve sebata sevketmiştir.

Londra konferansı bahsinde iki hâdise zümresi tetkik edilecektir; biri 23 Şubat - 12 Mart 1921 tarihleri arasında devam eden konferansın müzakereleri, diğeri de bu toplantıdan istifade edilerek imzalanan mukaveleler.

Fakat bunlardan evvel mühim bir vesikanın dikkate değer kısımlarını zikredeceğiz. Bu vesika Londrada 2 şubat 1921 de yani asıl umumî konferans açılmadan iki gün evvel toplanmış olan bir müttefikler konferansının mahrem zabıtlarıdır. Tetkikinden çıkan netice şudur ki, İngiliz Başvekili M. Loit Corç - Yunanlıların harbi sonuna kadar devam ettirmek azminde olduklarını Fransız ve İtalyanlara göstermek arzusile onları gayet cesurane ve kat'î beyanatta bulunmaya teşvik etmiş ve Fransızların harbin tehlikeleri hakkındaki bütün makul mütalea ve itirazlarını cerhetmeye veya önlemeye çalışmıştır.

Bu gizli müzakereye iştirak eden başlıca zatlar :

İngiliz Başvekili M. Loit Corç, Fransız Başvekili M. Brian, Yunan Başvekili M. Kalogeropulos, Fransız askerî mütehassıslarından ceneral Guro ve miralay Jorj lie Yunan erkânıharbiye ikinci reisi ceneral Sarıyanis'tir.

Zaptın başlıca mühim kısımları aşağıdadır [1].

M. Loit Corç Yunan milleti arasında Küçük Asya Rumlarının istihlâsı için tehalük mevcut olup olmadığını sordu ve Yunan milleti heyeti mecmuasile bilcümle fırka meseleleri hariç olmak üzere Yunan bayrağının Küçük Asyadan geri çekilmesini nasıl karşılıyacaklar, dedi.

Mösyö Kalogeropulos millî meseleler üzerinde Yunanistanda hiçbir fikir ihtilâfı olmadığı cevabını verdi. Bütün Yunanlılar İzmirli kardeşlerini kurtarmak için her türlü fedakârlığı yapmağa hazırdılar. Bu mesele hakkında Yunanlıların vatanperverliğinden şüphelenmek haksızlıktır dedi.

M. Loit Corç Venizelistlerle Konstantinciler arasında İzmir meselesi hakkında hiçbir fikir ihtilâfı olup olmadığını sordu.

M. Kalogeropulos dahilî meselelerde ihtilâfı efkâr olsa bile İzmir işinde bütün millet yekvücuttur. Bütün Yunanlılar memleketlerini severler ve onun için kendilerini fedaya hazırdırlar cevabını tereddütsüz verdi.

[1] «Le Matin» 8-12-1922.

M. Loit Corç İzmiri muhafaza için Konstantincilerin de Venizelistler kadar fedakârlık yapmaya hazır olup olmadığını sordu.

M. Kalogeropulos bu mesele hakkında hiçbir veçhile şüphe edilmemelidir dedi ve Yunanistanın bu noktada kat'î bir birlik teşkil ettiğini bütün dünyaya ilân için konferansa bizzat kendisinin geldiğini ilâve etti

Mutmain olan M. Loit Corç o vakit sustu. Lâkin, Yunanlıların fedakârlık hisleri ve vatanperverliklerinden bir dakika bile şüphe etmediğini söyliyen M. Briyan Küçük Asya işinin arzettiği müşkülât hakkında nazarı dikkati celbetti. Akabinde söz general Guroya verildi. Bu zat, Fransanın Yunanistana vermeğe mecbur olduğunu zannettiği ihtiyat nasayihini, askerî noktai nazardan teşhir etti.

Hulâsatan dedi ki eğer (General Guro İzmir kuvvetleri başında olmuş ve Yunan hükûmetinin karşılaştığı işi bitirmek kendisinden talep edilmiş olsaydı bu memleketi (Anadolu) teskin için Mareşal Foş'un 27 fırkalık bir kuvvete lüzum göstermiş olduğunu unutmazdı.

M. Loit Corç müdahale ederek bütün Küçük Asyayı teskin için 27 fırkanın lâzım olduğunu işaret etti.

Miralay Sarıyanis kendi noktai nazarına göre Kemalistlere karşı muvaffak bir harp yapmak için Avrupa askerî mahafilinin takdir ettiği büyük bir insan kitlesine ihtiyaç olmadığını beyan etti. Yunanlılar Şarklı olduklarından Türkleri daha iyi anlarlar dedi, ve onların, Küçük Asyada garplı bir devlet olsaydı bu iş için tefrik edeceği kuvvetten daha az bir kuvvetle meseleyi nihayete erdirebilecekleri, iddiasını serdetti.

M. Loit Corç Miralay Sarıyanise iki sual sormak istedi. Evelâ geçen sene Yunanlılar tarafından Bandırmaya yapılan harekâtı şüphesiz M. Sarıyanis hatırlar. Vaziyet bu harekât başlamadan evelkinin ayni değil midir ? O zamanki garp devletlerinin askerî müşavirleri teknik müşkülâtın Yunan erkânıharbiyesinin düşündüğünden daha ciddî olduğu tarzında muhakeme yürütmemişler miydi? Bilâhara Yunan erkânıharbiyesinin doğruluğu zahir olmamış mıydı?

Miralay Sarıyanıs bunun doğru olduğunu söyledi. Bahse mevzu olan harekât bir ayda bitirildi. Bazı garp devletleri zabitlerinin Yunanlılara azim tehlikelerle karşılaşacaklarını söyliyerek onları teyakkuza davet etmiş olmalarına rağmen Türkler kolaylıkla mağlûp edildi.

Miralay Jorjo'a (Fransız) göre bu kadar zayıf vesaitle hücuma teşebbüs etmek büyük tehlikelere atılmak demektir. Bundan maada bu zabit insan ve paraca Yunan vesaitinin tahmin edilen derecede büyük olduklarından şüphelenmekten nefsini menedemediğini söyledi. Ankaraya karşı muvaffak bir hareketin gayri mümkün olmadığını tasdik etmekle beraber Yunanistanın ortaya koyduğu vesaitle bu neviden yapılacak bir teşebbüsün tehlikeli bir karakter arzettiğini ilâve etti. Yalnız meydanı harpte Kemalistlere karşı dövüşmenin kâfi olmıyacağını ve ondan sonra memleketi muhafaza ve çete harbini [1] ortadan kaldırmak icap edeceğini ispat etmiş olan yük-

[1] Maatteessüf o zamanlarda bu çete harbinin ehemmiyetini anlamıyan tek tük Türk kumandanları da vardı.

sek müttefikin kumandanlığının (müşür Foş mevzuubahistir) bu fikirde olduğunu bildirdi.

M. Loit Çorç müttefikin askerî meclisinin bu neticeye vâsıl olduğu celsede Yunan mümessillerinin mevcut olup olmadığını sordu.

Miralay Jorj celsenin Pariste 27 Mart 1920 de in'ikat ettiği cevabını verdi.

M. Loit Corç bu tarihin Yunanlıların Bandırma muvaffakıyetlerinden daha evvel olduğuna işaret etti ve dedi ki, o vakitte müttefikler yüksek kumandanlığı Kemalist kuvvetleri ve Yunan kuvvetlerinin kifayetsizliği hakkında bugün ifade edilen fikirlerin aynını besliyordu ; halbuki bu hâdise müttefiklerin âli kumandanlığının aldandığını ve Yunan erkânıharbiyesinin haklı olduğunu tezahür ettirmiştir.

KONFERANS MÜZAKERELERİ. — Bu müzkerelerin tetkikinden şu kanaat hasıl olmaktadır ki; büyük devletlerin başlıca gayesi İzmir ve Trakya hakkında kendileri tarafından yeniden yapılacak tahkikatın neticesinde verecekleri hükmü kabul edeceğimize dair bizden derhal vait almak, ve bu zâhirî müsaadetkârlıklarına mukabil Sevr muahedesinin kendilerine ait olan diğer hükümlerini, pek hafif tadillerle, bize tasdik ettirmekten ibarettir.

Murahhaslarımız bidayette Trakya ve İzmir hakkındaki tahkikat teklifini, kabul etmiş, fakat Sevr muahedesinin diğer hükümleri hakkındaki tekliflere ret mahiyetinde cevaplar vermişlerdir. Bilâhare ise Mustafa Kemalden aldıkları talimat üzerine tahkikatın yani nev'ama plebisitin icrasını, işgal altındaki yerlerden Yunan idaresinin kaldırılmasına talik etmişlerdir. Yunan murahhasları ise aleni celselerde tahkikatı, esasından reddetmişlerdir. Zira yeni kıral için Venizelosun istihsal etmiş göründüğü şartlardan daha fena şartlar kabulü manen imkânsızdı.

Büyük devletler İzmir ve Trakyada yeniden tahkikat icrasını Yunanlılara ve Sevr muahedesinin diğer ahkâmını bize kabul ettirmeyince konferansın son celsesinde (12 - mart - 1921) her iki tarafa bazı teklifleri mutevi bir proje verip hükûmetlerinin bu baptaki cevabının mümkün mertebe çabuk konferansa bildirilmesini istemişlerdir.

Bu proje Sevr muahedesinin muhtelif kısımlarındaki öldürücü hükümlerin hiçbirini kaldırmıyor ve ancak cüz'î veyahut sırf lâfzî bazı değişiklikleri ihtiva ediyordu. Meselâ jandarma ve muavin kıtaat adedi

biraz artıyor, maliye komisyonuna Türk maliye nazırı fahrî reis oluyor ve oradaki Türk murahhası dahilî maliye işlerinde rey sahibi oluyor [1] ve müttefiklere taallûk eden maliye işlerinde sırf istişarî reyi haiz oluyor, v. s.

Misakı Millî ile uzaktan ve yakından alâkası olmıyan ve Sevri esas addederek ancak hafif tertip tashihler yapmayı istihdaf eden bu tekliflerin millî hükûmetçe nazarı dikkate alınması ihtimali bile yoktu.

Bu tekliflerin araziye müteallik kısımlarına yani büyük devletlerden ziyade Yunanistanı alâkadar eden cihetlere gelince, şu hükümleri muhtevi idiler :

İzmir Vilâyeti gûya bize iade olunacak, şehirde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir sancağında [2] asayiş, itilâf zabitleri kumandasında, nüfus nisbetine göre muhtelif unsurlardan mürekkep bir jandarma kıt'ası tarafından temin olunacak, vilâyet Cemiyeti Akvam tarafından tayin edilecek bir hıristiyan vali tarafından idare edilecek, ve Türk hazinesine senevî bir miktar para verecek ve bu meblâğ vilâyetin varidatı artarsa arttırılacaktır. Bu tesviye tarzı beş sene sonra iki taraftan birinin istemesi üzerine Cemiyeti Akvamca münasip görülürse tadil edilebilecektir.

Görüldüğü gibi bu yeni formül esas düşman noktai nazarını mahfuz tutan aldatıcı bir formülden başka bir şey değildir. Trakyadan bahs yoktur, Ermenistan ve saire hakkındaki teklifler manasızdır ve esasen filen münakaşa harici yerlere taallûk etmek itibarile sadece zevahiri kurtarmak maksadile konulmuştur.

Trakyanın hiç mevzuubahsolmaması ve İzmirin bize iade edileceği yerde Yunan ve ve büyük devletler arasında nev'ima paylaşılması arazi cihetinden dahi bize bir fayda temin etmiyordu. Fakat tabiatile Yunanlıları izrar ediyordu. Zira onların hakikî hâkimiyeti şehre münhasır kalıyor gibi idi.

Bu sebepten olmalıdır ki Yunan hükûmeti, bu şartlar belki bizce kabul edilir korkusile, daha Türk murahhasları yolda iken yani bu teklifleri ret veya kabul için hükûmetlerine arza vakit bulamadan, ordu-

[1] Yani dahilî maliyemizin nâzımı olan komisyonda Türkiye beş reyde birine malik oluyor.

[2] O vakitki teşkilâta göre az farklarla şimdiki İzmir vilâyeti demektir.

sunu umumî taarruza geçirmiş (23 mart 1921) ve ikinci İnönündeki Türk zaferi ile neticelenen askerî hareketler olmuştur.

Büyük zaferimizden sonra Yunanistanda mağlûbiyet mes'ullerini tespit ve tecziye için toplanmış olan divanıharpte vukubulan bir çok ifade ve şehadetler bu ciheti teyit etmektedir. Ezcümle müteaddit defalar hariciye nazırlığı etmiş olan M. Rentis'in divanıharp huzurunda 4-11-1922 tarihinde vaki beyanatı bunu gösterir [1]. Mumaileyh der ki:

«Şubat 1921 Londra konferansı iki teklifte bulundu ; birincisi iki muhasım tarafı, tahkik komisyonları (bir nevi Plebisit- vasıtasile, itilâf ettirmek idi. Bunu millî meclis (yani Yunan mebusan meclisi) reddetti ; ikincisine göre Sevr muahedesince tespit edilmiş hudutlar dahilinde Trakya Yunanistana kalıyordu, Küçük Asya ise (eski İzmir vilâyeti olacak) hıristiyan bir vâli, mahallî bir zabıta ve İzmir şehrinde bir Yunan askerî garnizonla muhtar bir vilâyet oluyordu. Bu teklif Yunan hükûmeti tarafından reddedilmedi, bilâkis «Katimerini» [2] nin yazdığına göre bilâhare başvekil olan o vakitki Harbiye Nazırı Gonaris İngiliz hükûmetine verdiği bir muhtırada Yunan menfaatlarının müdafaasını İngiltereye tevdi etmiş olduğunu bildirmiş ve İngiltere de bunu kabul etmişti. Binaenaleyh işbu teklif (sulh teklifi) lâfla değil, fiille reddedilmiş bulundu, zira cephede taarruz emri verildi; cephede taarruzî faaliyete de geçilince bedihî idi ki anlaşma teklifi reddedilmişti. ve şifahen veya tahriren işbu anlaşma teklifini kabul ettiğimizi, bildirmiş dahi olsaydık 10 mart [3] tarihli ilk Eskişehir askerî muvaffakıyetsizliği ile neticelenen (ikinci İnönü) hücum yüzünden reddedilmiş veya lüzumsuz bırakılmış bir mahiyet almış bulunurdu. Bu hareketten sonra, Yunanistan askerî bir muvaffakiyetsizlikle birlikte, sulh hakkında teklifsiz kaldı.»

Ayni divanıharp huzurunda meşhur sabık Yunan başvekili Rallisin oğlu mebus G. D. Rallisin 3/11/1922 tarihli ifadeleri de dikkate şayandır [4]. Onlara göre : konferansa iştirak için Londraya giden Yunan başvekili Kalogeropulos, Sevr muahedesinin hafif surette dahi olsa Yunanistan aleyhine tadiline mâni olmak için üç ayda cepheyi Kemalist kıt'alarından temizliyeceğini söylemiş. Bunu nakilden sonra şahit Rallis divanıharpte der ki :

«Bence bu hareket mezkûr politikanın (Kral Kostantinin politikası) diğer bütün hatalarını doğuran ilk hatasıdır; zira verdiğimiz ve tutamadığımız bu sözden sonra artık müttefiklerden ve ezcümle İngilizlerden yardım bekliyemezdik.»

Rallis biraz aşağıda bu tafrafuruşluktan sonra kaybedilen ikinci

[1] Proia gazetesi tarafından neşir ve sonra kitap halinde tabedilmiş zabıtlardan, 269, 282.

[2] Bir Yunan gazetesi.

[3] Rumî tarih.

[4] Ayni kitap, sahife 238-264.

İnönü mağlûbiyetinin İngiliz Başvekili Loit Corç üzerinde ne gibi tesirler bıraktığını şu suretle anlatır :

«Nisan 1921 de Paskalyada Londrada idim. Kuzenim Stavridisin bana yemekte iken anlattığına göre Loit Corç'u görmüş ve bu zat ona demiş ki, « rumları resimde bile görmek istemiyorum. aksini (yani zafer kazanılacağını) temin eden Yunan heyeti murahhasasının yapmış olduğu şey benim için en kötü yaradır. Ben resmî Yunan teminatına ve bilhassa erkânıharbiyeninkilere inanmakta kendimi haklı görmüştüm. Halbuki siz Anadoludaki askerî hareketlerinizin muvaffakiyetsizliği ile beni bir çıkmaza soktunuz.»

Bu ittihamlara mukabil karşı taraf yani Kıral Konstantin tarafı harp ve taarruza İngiliz hükûmetince teşvik edildiği iddiasını ileri sürmektedir. Bu iddianın en kuvvetli delili aşağıdaki vesikadır : İşbu vesika 10 mart 1920 de yani Londra konferansının dağılmasından iki gün evvel İngiltere başvekâlet dairesinde İngiliz ve Yunan ricali arasında gece geç vakit vukubulan bir mülâkatın gizli zabıtlarıdır. İngilizlerden Başvekil M. Loit Corç, Hariciye Nazırı Lort Kürzon ve başvekâlet kalemi mahsus müdürü Sör Moris Hankey, Yunanlılardan Başvekil M Kalogeropulos, Harbiye Nazırı Gunaris ve diğer bir zat hazır idiler. Mükâlemeye ait zabıtların son fıkrası aynen şöyledir [1].

Not : Lort Körzonun azimetinden sonra M. Kologeropulos M. Loit Corçun bir akşam evel Sör Moris Hankey vasıtasile gönderdiği bir haberi şifahiden bahsetti. Onda denmişti ki. eğer Yunan hükûmeti, ordusunun emniyeti için, Mustafa Kemal kuvvetlerine hücumu hayatî ve en ehemmiyetli bir mesele telâkki ediyorsa konferans onu bundan menetmek mes'uliyetini uzun müddet üzerine alamaz, M. Loit Corç Moris Hankeyin bu haberini teyit etti.

Tasrih edilmiyen bir Yunan talebine cevap dahi teşkil etmiş olsa bu tarzda teşvikler Yunan askerî harekâtında tabiî mühim âmil olmuşlardır.

Bu hâdiseler Kıral Konstantine şunu göstermiştir ki eğer Sevr muahedesinin Yunanistana temin etmiş olduğu bütün menfaatleri aynen muhafaza ve harpten bıkan büyük devletlerin ergeç sulh lehinde Yunanistan sırtından fedakârlıklar yapmalarını menetmek istiyorsa çok büyük mikyasta askerî harekâta girişmek ve bunun yükünü kâmilen Yunan milletinin sırtına yükletmek lâzımdır; işbu milletin bu işi başarabileceği meşkûk olmakla beraber Konstantin için başka çare yoktu. Zira rakibi Venizelostan aşağı şartlara razı olmak ona tahtını kaybet-

[1] «Le Matin» 6-12-1922.

tirebilirdi. Bunu pekâlâ takdir eden İngiliz Başvekili Loit Corç ondan sonra gittikçe İngiltereyi Yunanistanın pek uzaktan ve yukardan bir hâmisi haline koyma yolunu tutmuş ve daha ziyade göze görünmiyecek surette silâh ve para yardımı ve arasıra diplomatik müzaheretle iktifa etmeği tercih etmiştir. İleride göreceğimiz veçhile müttefiklerin bitaraflık ilânı ve Yunanlıların Sakarya muharebesi ile neticelenen askerî hareketleri bu tarzda düşünce ve zaruretlerin neticesidir.

TÜRK HEYETİ MURAHHASASI REİSİ BEKİR SAMİ BEY TARAFINDAN İMZALANMIŞ OLAN MUKAVELELER. — Konferans esnasında, umumî sulh meselesi haricinde, üç büyük devletten herbiri, takip ettiği hususî maksatları kendisine temin eden bir mukaveleyi Bekir Sami Beye imza ettirmiştir.

A) İngilizler Anadoludaki esirlerini ve bilhassa Hindistan ordusu başkumandanı general Ravlinson'un Erzurumdaki kardeşini kurtarmağı çok istiyorlardı; esasen İngilterenin o anda bizimle doğrudan doğruya temasla temin edilecek başka bir gayesi yoktu.

Bu yolda Bekir Sami imzalamış olduğu mukavele mucibince biz elimizdeki bütün İngiliz esirlerini geri verecektik, ona mukabil İngilizler ancak Ermenilere ve İngiliz esirlerine fena muamele etmiş olanlardan gayrı Türk esirlerini geri vereceklerdi. Müsavi şartlarla yapılmamış olan bu mukavele Mustafa Kemalce kabul ve tasdik edilmiş olsaydı, Türk tebaasının Türkiyedeki hareketleri üzerinde İngiliz hükûmetinin hakkı kazası tanınmış olurdu; bundan maada, Maltadaki Türk esirlerini korumak ve onlara karşı fena muamelelerde bulunulmamasını temin etmek için elimizde yegâne vasıta İngiliz esirleri olduğundan onları kâmilen geri verdikten sonra İngilizlerin elinde kalacak olan Türk esirleri tamamile onların insafına terkedilmiş demekti.

Bu sebeplere binaen bu mukavele tasdik edilmemiş ve arada İngilizlerin serbest bırakmış oldukları bazı Türklere mukabil elimizdeki İngiliz esirlerinden bazıları serbest bırakılmıştır.

Bilâhare 23 - teşrinievvel - 1921 de Hilâliahmer ikinci reisi Hâmit Beyle İstanbuldaki İngiliz komiseri arasında hasıl olan itilâf üzerinde Maltada mevkuf bütün Türklerle Anadoluda mevkuf bütün İngilizler

mübadele edilmiş ve mesele adalet dairesinde ve haysiyetimizi vikaye eden bir şekilde hallolunmuştur.

B) Fransız Başvekili Briyan (Briand) ile Bekir Sami Bey arasında 11 mart 1921 de aktolunan mukavele mucibince cenup cephemizde muhasamata nihayet verilecek, müsellâh çeteler (yani istilâya karşı vatanlarını koruyan Türkler) silâhtan tecrit edilecek, o havalide Türk kuvayı zabıtasına Fransız zabitleri dahil olacak, Fransızlarca oralarda teşkil edilmiş bulunan zabıta kuvvetleri aynen ipka edilecek, onlarca kullanılmış olan memurlar makamlarında kalacak, ahalisi muhtelif olan yerlerde belediye idaresinde ve jandarmada muhtelif ırklar memleketteki adedî nisbetlerine göre kullanılacak, Fransızların tahliye edecekleri yerlerde o vakitki Mamuretülâziz, Diyarıbekir ve Sıvas vilâyetlerinin «inkişafı iktisadisi» için yapılacak teşebbüsat hükûmet veya yerli sermaye ile olmayınca onların icrası için Fransızlara rüçhan hakkı verilecek, Ergani madeninin imtiyazı onlara verilecek. v.s. Hudut Sevre nisbeten epey tashih edilmiş olup Gaziayintap ve Urfayı bizde bırakılacaktır.

C) İtalya Hariciye Nazırı Kont Sforza ile Bekir Sami Bey arasında 12 - Mart - 1921 de imza edilmiş olan bir mukavele mucibince İtalyan İzmir ve Trakyanın bize idaresini konferans nezdinde terviç etme vadine mukabil işbu devlete Antalya, Burdur, Muğla, İsparta sancaklarile (şimdi vilâyettirler) Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının (şimdi keza vilâyettirler) bilâhara tayin edilecek aksamında vaki olacak teşebbüsatı iktisadiye için rüçhan hakkı verilmekte ve hükûmet veya Türk sermayesi tarafından yapılacak olan işlerin İtalyan sermayesince yapılması ve Ereğli madeni imtiyazının bir İtalyan - Türk şirketine devri ve teşekkül edecek şirketlerde Türk hissesinin yüzde elliye kadar gidebileceği tasrih edilmektedir.

A. B. ve C fıkralarındaki mukavelelerin üçünü de Bekir Sami Bey hükûmetten istifsar etmeden imza etmiş ve hükûmeti bir emri vaki önünde bulundurmuştur. Bu yüzden kendisile Mustafa Kemal arasında çok acı muhabereler cereyan etmiştir. Fransız ve İtalyanlarla aktolunan mukaveleler Sevr muahedesine merbut mahut «accort tripartit» yani «üç taraflı itilâfın» hemen aynen millî hükûmetçe kabulünü tazammun etmekte idiler.

Bunlar dahi tabiatile üsera mübadelesi mukavelesi gibi Mustafa Kemal tarafından reddedilmiştirler.

Bekir Sami Bey, seyahatinin bu garip neticelerile birlikte Ankarada Mustafa Kemalin karşısına geldiği vakit çok müşkül bir vaziyet hasıl olmuştur.

Bir iki aydır Ankara havzasında epey değişiklikler olmuştu; evelâ İzzet ve Salih Paşalar heyeti İstanbuldaki bedbinlik ve ümitsizlik havasını Ankara üzerine bol bol saçmışlardı. Kendilerini ziyaret edenlere sokaklarda gezen yarı giyinmiş ve yarı silâhlı askerlerimizi göstererek bunlarla mı zafer kazanılacağını sorarlardı. Saniyen Ankara ricali üzerinden «bağî» lik ve «asî» lik sıfatları kalktıktan ve Londraya davetten sonra yukarıda da söylediğimiz veçhile mahiyeti meşkûk birçok kişiler Ankaraya dolmuşlardı. Bunların içinde o vakitki düşmanlarımıza satılmış olanlar bulunduğu gibi sadece bir mevki edinmek için gelmiş ve onu elde ettikten sonra sağlamlaştırmak için her ne pahasına olursa olsun sulhü istiyenler bulunuyordu; bütün bunlar Ankarada ezkaza bulunmuş olan esasen zayıf yürekli bedbinlerle veya sebatsızlıkları dolayısile mücadeleden bıkmış olanlara iltihak edince Misakı Millînin bir tarafa bırakılması ve Londra konferansı tekliflerinin bir müzakere esası olarak kabulü ve Bekir Sami Bey mukavelelerinin tasdiki lehinde kuvvetli bir cereyan hâsıl oldu.

Yapılan propagandaların en çirkini büyük devletlerin esasen bizimle gayet müsait şartlarla anlaşmaya hazır oldukları ve millî mücadele reislerinin itilâf aleyhtarlığının buna mâni olduğu ve bunlardan bir kısmının harbi uzatmakta menfaattar oldukları idi; bu propaganda Ankarada hâsıl olan yeni muhit sayesinde, Bekir Sami Beyin imzaladığı vesikaların ve getirdiği tekliflerin resmî ve beliğ şehadetine rağmen dahi, alttan alta devam ettirilmiştir. Bu hal Ankara üzerinden esen, Fransız tabirince ilk büyük «defetizm» yani «yenilgenlik» rüzgârıdı; bunu husule getirenlere uyulmuş olsaydı, birçok fuzulî fedakârlıktan sonra Sevr muahedesine yakın şartlarla sulhedebilmiş olacak, fakat buna mukabil bir takım sahte şahsiyetler evvelkine nisbeten daha yüksek mevkiler elde etmiş bulunacaklardı.

Bu cereyan bir ay kadar süren çetin, yorucu ve üzücü mücadeleden sonra 2 inci İnönü zaferinin de tesirile yenilmiştir. Bu mücadelede de Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal, hakikî vatanperverler grubuna, harekâtını büyük bir maharetle idare ettikten sonra, gerginliğinin en had noktasında bütün nüfuz ve mevcudiyetini ortaya atarak, Misakı Millinin istihsaline kadar uğraşma fikrinin galebesini temin etmiştir.

«Bekir Sami Bey; bu itilâfnamelerle, Ankaraya avdet ettiği zaman, fevkalâde nazarı dikkat ve istiğrabını mucip olduğunu itiraf etmeliyim. Bekir Sami Bey : vaz'ı imza eylediği mukavelenameler muhteviyatının menafii âliyei memlekete mutabık olduğu kanaatını izhar ve bunu Mecliste dahi müdafaa ve ispat edebileceğini iddia ediyordu. Kanaatında isabet, iddiasında mantık olmadığına şüphe yoktu. Mütalealarının Mecliste mazharı tasvip olamıyacağından başka Hriciye Vekâletinden ıskat edileceği de muhakkaktı. Fakat Meclisi, mesaili siyasiye müzakere ve münakaşatına boğmayı o günlerin şeraitine muvafık görmediğimden; Bekir Sami Beye isabetsizliğini bizzat söyleyerek Hariciye Vekâletinden çekilmesini teklif ettim. Bekir Sami Bey, bu teklifimi kabul ederek istifanamesini verdi.

Fakat Bekir Sami Bey, heyeti murahhasa riyaseti vazifesile Avrupadaki seyahati esnasında yaptığı muhtelif temasların kendisinde hasıl ettiği intibaata göre, itilâf devletlerile prensiplerimiz dahilinde anlaşmak imkânı bulunduğu kanaatında ısrar ediyordu ve kendisinin bu anlaşmaları temine medar olabileceğini dermeyan ediyordu. Bunun üzerine şu hususî mektubu yazdım :

Amasya Mebusu Bekir Sami Beyefendiye

16-5-1337

Türkiyede Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin şimdiye kadar muhtelif vesile ve vasıtalarla bütün âleme ilân edilmiş olan prensipleri malûmu âliniz olup bu prensiplerin hududu esasiyesi şu kısa cümle ile kabili ifadedir : «Malûm olan hududu milliyemiz dahilinde memleektimizin tamamiyetini ve milletin istiklâli tammını temin etmek». Heyeti murahhasa riyaseti vazifesile vukubulan son seyahat ve temaslarınızın sizde hasıl ettiği tesirat ve intibaata nazaran hükûmeti itilâfiyenin mevzu prensiplerimizi ihlâl etmeksizin memleketimizle anlaşmaya mütemayil oldukları kanaatında bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, muteliflerin bu temayülâtına delâlet edecek ciddî ve samimî âsar ve netayici henüz görememektedir. Bu baptaki tahminatınızın tahakkukuna imkân bahşolacak bir zemin bulmanız mümkün olduğu takdirde, bu neticenin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti tarafından memnuniyetle kabul edilebileceğini temin eylerim efendim.

MUSTAFA KEMAL

Bu suretle hem Londra konferansının bütün neticeleri bertaraf edilmiş, hem millî mücadelenin o safhasındaki misakı millînin kabili is-

tihsal olduğu zannında bulunanlar tatmin edilmiş, hem de o zanda bulunmuyor gözükerek mukavemetimizi ve sinirlerimizi gevşetmek ve mücadele şeflerini itilâftan kaçan ve hotkâm göstermek istiyenlerin propagandası kırılmıştır [1].

FRANSIZLARLA ANLAŞMA

Londra konferansı ve onun neticesi olarak Bekir Sami Beyin istifasından sonra en mühim hâdise şüphesiz 20 teşrinievel 1921 de imza edilen Türk - Fransız itilâfıdır. Millî gayelere uygun esaslar dairesinde olmak şartile böyle bir anlaşmayı icab ettiren sebepler açıktır bu sayede Türkiye şark cephesinden sonra cenub cephesinden de kurtulacak ve hemen bütün kuvvetlerini Yunan ordusuna karşı toplıyabilecekti, ve mahrumiyeti acı surette hissedilen Mersin gibi demiryollu bir limana malik olacaktı.

Fransaya gelince, Adana ve Ayintap havalisinin kahraman ahalisile sonu gelmiyen ve görünmiyen muharebelerden ve oralarda uğradığı mütemadî ağır zayiattan bıkmıştı. 8 şubatta Gaziayintabı almış ise de, bu hâdiseden beklenilen sükûnet hâsıl olacağı yerde bilâkis şehrin dışarı çıkan müdafileri ve o havali köylüsü eskisinden çetin surette harbe devamla gözlerinin asla yılmamış olduğunu ispat etmiş, hattâ Suriyeye de akınlara başlamışlardı. Bundan maada Fransayı böyle bir anlaşmaya sevkedecek beynelmilel birçok sebepler vardı, evvelce tafsilâtile anlattığımız veçhile Türkiye işinde en ziyade alâkadar devlet İngiltere idi, ve Fransa için en mühim mesele Alman meselesi idi. İngilterenin peyki halinde bulunan Yunanistanın muvaffakiyeti de sırf bir İngiliz muvaffakiyeti olacaktı; vaziyet böyle olmakla beraber İngiltere bizimle hiç bir yerde filen harbetmemekte idi, Fransa ise zahiren bir mıntakayı henüz elde etmek fakat hakikatte en çok İngiltereyi alâkadar eden dünya meselelerinin, onun menfaatlerine en uygun şekilde hallini temin etmek için Kilikya denilen mıntakada pek çetin ve kanlı bir harbe tutuşmuş olup orada 60 - 70 bin asker beslemekte idi: yani Ermeni ve Yunan-

[1] Esasen Londraya heyeti murahhasa gönderilirken millî hükûmet bunun o zamanki düşmanlarımız tarafından yapılmış bir sinir gevşetme manevrası olduğu takdir ve o anda bir taarruza maruz kalacağımız tahmin edilmişti. Ona göre hazırlığımız sayesinde netice bizim için her sahada bir muzafferiyet olmuştu.

lılar misillû başka bir devlet uğrunda sonsuz fedakârlıklara katlanıyordu.

İngiliz siyaseti için, Fransayı böyle acayip bir vaziyete sokmuş olmak şüphesiz pek büyük ve parlak bir muvaffakiyetti. Fakat bu halin uzun zaman böylece devamı imkânsızdı.

Bütün bu sebepler dolayısile bizimle artık uğraşmayı bırakmak istiyen Fransız hükûmeti için, büyük harpte Fransız bahriyelileri üzerine ateş açtırmış olan Konstantin aleyhinde Fransada hissî bir hareket uyandırmak ve bizimle sulh arzusunu bununla takviye etmek kolay bir işti.

Bu gibi âmillerin tesirleridir ki Türk ve Fransız hükûmetleri: Bekir Sami Bey itilâfının reddinden sonra, muhasemata yeniden başlamamışlar ve aralarında temas aramışlardır. Türk Millî hükûmeti Hariciye Hukuk müşaviri Münir Beyi cenup cephesine göndermiş, Fransız hükûmeti ise sabık Nazırlardan Mebusan Meclisi Hariciye Encümeni mazbata muharriri ve Başvekil «Briyan» ın şahsî dostu Mösyö Franklen Buyonu Ankaraya göndermiş (9 haziran 1921) ve bu suretle esaslı müzakereler işbu şehirde olmuştur. Bu zatın Ankarayı ilk ziyareti iki hafta kadar sürmüş ve bu kısa devirde millî mücadelenin haricî siyasete müteallik ve mühim hâdiselerinden biri cereyan etmiştir.

Garbin, Osmanlı Türklüğü ve umum şark milletleri hakkında düşünce ve telâkkileri daha evvel uzun uzadıya anlatılmıştı; büyük harpten sonra ise bu telâkkiler, tabiatile, mümkünse daha kötü bir şekle girmişti; biz mahva ve esarete mahkûm bir millet addediliyorduk. Gûya Anadolu mücadelesi nihayet Trabulusgarp veya Fastaki, Fransız tâbiri veçhile bir «taassup infilâkından» başka bir şey değildi ve her infilâktan sonra olduğu gibi, miskincesine bir mutavaatı mutazammın bir sükûnetin avdeti tabiî görülüyordu.

Bekir Sami Bey bu telâkkileri baltalamak için Londra konferansının vermiş olduğu emsalsiz fırsatı kaçırmıştı. Şimdi yapılacak iş kafası ayni telâkkilerle meşbu olarak sırf, memleketine cihan siyasetinde bazı kozlar temini için Ankaraya gelmiş olan birinci sınıf bir milletin, birinci sınıf adamlarından birine hakikati göstermekti. Yani o adam şu hususlara ikna edilmelidir :

Türk milliyeti en büyük devletleri teşkil eden milletlerin herhangi

birisile, hiç olmazsa ayni ayardadır, binaenaleyh onu mahva veya esir etmeğe kalkışmak muhal peşinden koşmaktı; millî mücadeleden maksat Sevr muahedesinin şu veya bu maddesini tadil ettirmek değil, Türk milletine, millî hudutları dahilinde Fransız veya İngiliz milletlerinin haiz oldukları bilcümle hukuku temin etmektir, bu hususta, behemehal ve ne pahasına olursa olsun, muvaffak olunacaktır, bu muvaffakiyet haricî düşmanlara karşı zaferi tazammun edeceği gibi asrileşmeye karşı engel teşkil eden dahilî ve manevî bağların da koparılmasını tazammun edecektir.

Son iki buçuk asrın tarihinde bunun tamamile aksini görmüş veya gördüğünü zannetmiş, kafası malûm efsanelerle yoğrulmuş ve bu efsanelerle yoğrulmuş muhit içinde yaşamış mes'ul bir Fransız ricalinde aksi kanaati husule getirmek ve onu bu kanaatin bir nevi misyoneri haline sokmak tabiatile çok büyük ve güç bir işti ve kaçırılmış olan Londra fırsatından sonra bu ele geçen belki son fırsattı. Bundan istifade artık tesadüf ve talie bırakılamıyacağından bu işi Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal bizzat üzerine aldı ve parlak surette başardı.

Başlangıçta Mösyö Franklen Buyon Londrada imzalanmış olan itilâfı esas ittihaz ederek ancak onda yapılacak değişiklikleri görüşmek istemiş ve bu hususta çok inat göstermiş ise de az zamanda Misakı Millî esasları dairesinde görüşmeyi kabul etmiş ve Ankaradan ayrıldığı vakit halledilemiyen hudut meselesi bertaraf, diğer bütün noktalar hakkında işbu misak dairesinde anlaşma esasları takarrür etmişti.

Bu müzakereler hakkında nutukta verilmiş olan malûmat, vaziyeti çok iyi izah ettiği için buraya aynen nakledilmiştir [1].

« 9 Haziran 1337 tarihinde Ankaraya muvasalat eden Mösyö Franklen Buyon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretlerinin huzurlarile bizzat iki hafta müzakeratta bulundum.

Biribirimizi tanımakla geçen hususî mülâkattan sonra, 13 Haziran 1337 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki dairei mahsusamda aktettiğimiz ilk içtimada, müzakeratımıza bir noktai hareket tayini lüzumundan bahsederek müdavelei efkâra başladık Ben, bizim için noktai hareketin, Misakı Millî muhteviyatı olduğu esasını vazettim

Mösyö Franklen Buyon, prensipler üzerinde münakaşa etmenin müşkülâtını dermeyan ederek, Sevr muahedesinin bir emri vaki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra, Londrada Bekir Sami Beyle Mösyö Briyanın yaptıkları itilâfnameyi esas ittihaz etmek ve bu itilâfname muhteviyatının, Misakı Milliye muhalif olan noktalar

[1] N. - S. 384.

üzerinde, münakaşada bulunmak münasip olacağı mütaleasını serdetti. Bu teklifinde haklı olduğunu teyiden Londraya giden murahhaslarımız Misakı Milliden bahsetmediklerini ve Misakı Millînin ve harekâtı millîyenin, değil Avrupada, henüz İstanbulda bile takdir edilmemiş olduğunu zikretti.

Ben, verdiğim cevaplarda dedim ki : «Eski Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir Türkiye Devleti vücuda gelmiştir. Bunu tanımak lâzımdır. Bu yeni Türkiye, her müstakil millet gibi hukukunu tanıtacaktır. Sevr muahedesi Türkiye için o kadar meşum bir idam kararnamesidir ki, onun bir Devlet ağzından çıkmamasını talep ederiz. Bu mükâlememiz esnasında dahi Sevr muahedesini telâffuz etmek istemem. Sevr muahedesini, dimağından çıkarmıyan milletlerle, itimat esasına müstenit muamelâta girişmeyiz. Bizim nazarımızda böyle bir muahede yoktur. Londraya giden heyeti murahhasamız reisi, bundan bahsetmemiş ise verdiğimiz talimat ve salâhiyet dairesinde hareket etmemiş demektir. Hata irtikâp etmiştir. Bu hata yüzünden, Avrupa ve bilhassa Fransa efkârı umumiyesinde makûs tesirler hasıl olduğu görülüyor. Bekir Sami Beyin gittiği yoldan hareket edersek, biz de aynı veçhile hata etmiş oluruz. Avrupanın Misakı Millîden haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa Misakı Millî tabirini öğrenmemiş olabilir. Fakat, senelerdenberi kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu haklı mücadelâtın neden ileri geldiğini elbette düşünmektedirler. Misakı Millî ve harekâtı milliye hakkında İstanbulun haberdar olmadığına dair beyanat, doğru değildir. İstanbul halkı bütün Türk milleti gibi harekâtı milliyeye vakıf ve onun tarafdarıdır. Gayri vakıf ve aleyhtar görünen zevat ve tavabii, mahdut ve milletçe malûmdur».

Franklen Buyon, Bekir Sami Beyin talimat ve salâhiyeti haricinde hareket etmiş olduğuna dair olan beyanatım üzerine dediler ki: bundan bahsedebilir miyim ? Beyanatımı istediği yerlere ilân ve hikâye edemiyeceğini söyledim. Mösyö Franklen Buyon, Bekir Sami bey itilâfnamesinden ayrılmamak için serdi mazeret ederken, Bekir Sami beyin, bir Misakı Millî olduğundan ve onun hududu haricine çıkmıyacağından bahsetmediğini ve eğer bahsetseydi o zaman ona göre görüşüp icabı gibi hareket olunabileceğini, fakat şimdi meselenin müşkül olduğunu tekrar etti. Efkârı umumiye; bu Türkler murahhasları vasıtasile bundan niçin bahsetmemişler, şimdi, yeni yeni meseleler çıkarıyorlar diyeceklerdir.

Nihayet, uzun müzakere ve münakaşalardan sonra Mösyö Franklen Buyon, evvelâ Misakı Milliyi okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere müzakerenin tehirini teklif etti. Ondan sonra Misakı Millinin maddeleri baştan nihayete kadar birer birer okunarak müzakere ve münakaşaya devam olundu. En çok tevakkuf olunan nokta ; kapitülâsyonların lağvı ile istiklâli tammımızı talep eden madde üzerinde vukubuldu. Mösyö Franklen Buyon, bu mesailin şayanı tetkik ve teemmül olduğunu dermeyan etti. Ben, bu noktaya cevap verdim. Söylediklerimin hülâsası şu idi : «İstiklâli tam, bizim bugün, deruhte ettiğimiz vazifenin ruhu aslisidr. Bu vazife ,bütün millete ve tarihe karşı deruhte edilmiştir. Bu vazifeyi deruhte ederken, kabiliyeti tatbikiyesi hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat, binnetice hasıl ettiğimiz kanaat ve iman, bunda muvaffak olabileceğimize dairdir. Biz, böyle işe başlamış adamlarız. Bizden evvelkilerin irtikâp ettikleri hatalar yüzünden, milletimiz, lâfzan mevcut

zannolunan istiklâlinde, mukayyet bulunuyordu. Şimdiye kadar Türkiyeyi, cihanı medeniyette kusurlu gösteren neler mutasavver ise, hep bu hatadan ve hep bu hataya tebaiyetten neş'et etmektedir. Bu hataya tebaiyetin neticesi; mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetlerinden ve bütün kabiliyeti hayatiyesinden tecerrüt ve tebaut etmesini mucip olabilir. Biz; yaşamak istiyen, haysiyet ve şerefle yaşamak istiyen bir milletiz. Bir hayata tebaiyet yüzünden bu evsaftan mahrum kalmaya tahammül edemeyiz. Alim, cahil, bilâistisna, tekmil efradı milletimiz, belki içinde müdemiç müşkülâtı tamamen idrak etmeksizin, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmağa karar vermiştir. O nokta; istiklâli tammımızın temini ve idamesidir.

İstiklâli tam, denildiği zaman, bittabi siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, v. s. her hususta istiklâli tam ve serbestii tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, manayı hakikisile bütün istiklâlinden mahrumiyet demektir.

Biz, bunu temin ve istihsal etmeden sulh ve sükûna mazhar olacağımız kanaatında değiliz. Şeklen usulen sulh yapabiliriz. İtilâf yapabiliriz. Fakat istiklâli tammımızı temin etmiyecek olan bu gibi sulhlar ve itilâflarla milletimiz hiçbir vakit hayatına ve sükûnete mazhar olmıyacaktır. Belki o maddî mücadelesini terkederek harabiye sürüklenmiye müsaade etmiş olacaktır. Eğer milletimiz buna razı olsaydı, bunu kabul istidadında bulunsaydı, iki senedenberi mücadele etmeğe hiç te lüzum yoktu. Daha mütarekenin ferdasında sükûna geçmek mümkün olabilirdi».

Mösyö Franklen Buyon; bu beyanatın karşısında, ciddî ve samimî olarak mülâhazat ve mütaleatta bulundu ve en nihayet bunun zaman meselesi olduğu kanaatını izhar etti.

Efendiler; Mösyö Franklen Buyon ile mühim ve tâli mesail üzerinde günlerce ve günlerce müdavelei efkârda bulunduk. Netice olarak birbirimizi fikirlerile, hislerile, mesleklerile anlamak müyesser oldu zannederim. Fakat Fransa hükûmeti ile Türk hükûmeti milliyesi arasında kat'î itilâf noktaları tesbit edebilmek için biraz daha zamanın geçmesi zarurî oldu. Neye intizar olunuyordu ? İhtimal ki Türk mevcudiyeti milliyesinin birinci ve ikinci İnönünden sonra daha büyücek bir eserle teyit edilmiş olmasına... Filhakika, Mösyö Franklen Buyonun kararı kat'iye iktiran ettirip imza eylediği Ankara itilâfnamesi, Sakarya melhamei kübrasından 37 gün sonra, arzetmiş olduğum gibi 20 Teşrinievvel 1337 de vücut bulmuş bir vesikadır.

Bu itilâfname ile siyasî, iktisadî, askerî v. s. hiçbir hususta istiklâlimizden hiçbir şey feda etmeksizin eczayı vatanımızın kıymetli parçalarını işgalden tahlis etmiş olduk. Bu itilâfname ile emeli milliyemiz, ilk defa olarak düveli garbiyeden biri tarafından tasdik ve ifade edilmiş oldu.»

1921 SENESİNİN DİĞER SİYASÎ VAK'ALARI

Fransız murahhasının Ankaradan infikâkile itilâfı imza için oraya avdeti arasında geçen zaman esnasındaki siyasî vak'aların en mühimleri yaklaşmakta olan büyük Yunan taarruzunu hazırlamıya veya neticesi makûs çıktığı takdirde onu karşılamıya ait olanlardır. Bu vak'alar aynı zamanda bir askerî taarruzun siyasî sahada nasıl hazırlandığını ve daha doğrusu o baptaki istihzaratın nasıl örülmeye çalışıldığını gösteren güzel bir misaldir.

Bu yoldaki çalışmalara iki kol üzerinde yürünmüş ve bunları hemen hep İngilizler idare etmişlerdir; askerler yalnız Yunan zaferini temin için bizi sulh ve müzakere lâflarile avutmaya, diplomatlar ise bundan fazla olarak beklenilen taarruz fena neticeler verirse onları önlemeye çalışmışlardır.

Askerlerin çalışması 13 Haziranda yani 10 Temmuz tarihli büyük Yunan taarruzundan bir ay kadar evvel başlar ve tam onun arifesinde yani 9 Temmuzda biter. Diplomatlarınki ise biraz sonra 18 Haziranda başlar ve taarruzdan iki gün evvel, yani 7 Temmuzda biter. Aşağıda bunları anlatacağız.

13 Haziran 1921 de bir motörle İneboluya Hanri ve Şturton isminde iki İngiliz binbaşısı gelir. Bunlar Istanbuldaki itilâf orduları Başkumandanı İngiliz generali «Haringtonı» un yakınlarındandırlar. Beraberlerinde bize teslim edilmek üzere bir miktar cephane getirmişler ve bu gibi sevkiyata adamları vasıtasile devam edeceklerini söylemişlerdir.

Bundan maada bu iki binbaşı, general Harington tarafından gönderildiklerini ve Mustafa Kemal Paşaya mühim tebligatta bulunacaklarını bildirdiklerinden o sırada İneboluda bulunan Refet Paşa kendilerile görüşmüştür. Mükâlemede, Mustafa Kemal Paşa İneboludan bir torpito ile İstanbula gelip doğruca Boğaziçinde general Haringtonun yalı-

sına inmesini ve kimse tarafından hissedilmeksizin sulh esasları üzerinde onunla anlaşmasını işbu başkumandan namına teklif etmişler, İngilterenin Türkiyenin tam istiklâlini kabul ettiğini ve İngiliz müdahelesi sayesinde Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ifade ve ayni zamanda esirlerin mübadelesi meselesini mevzuu bahsetmişlerdir. Bundan maada binbaşı Hanri general Haringtona bir mektup yazıp onun imzalı bir suretini bize bırakmıştır, bu mektupta yukarda mezkûr meseleleri Türklerle görüşmüş olduğunu kumandanına bildirmektedir.

Yunanlıların en büyük istinatgâhı olan İngiltere ordusuna mensup iki zabitin bize cephane getirmesinin husule getirdiği hayreti bu zatların garip teklifleri bir kat daha arttırmıştır; bunların bu işi âmirlerinin hiç haberi olmadan yapmaları ihtimali tabiî yoktur. İlk bakışta meselâ bir kaç cephane sandığı mukabilinde Türk milletinin başını esir etmeye matuf gülünç bir teşebbüsten ibaret addedilebilirdi.

Bu zabitlere cevaben Mustafa Kemalin meclise vermiş olduğu söz dolayısile işgal altında bulunan İstanbula gitmiyeceği ve general Harington İneboluya gelip Refet Paşa ile görüşürse pek faydalı olacağı ve bütün Türk esirlerile bütün İngiliz esirlerini değiştirmeye hazır olduğumuz kendilerine bildirilmiş ve iki binbaşı İstanbula dönmüştür. Vukuatın tarih sırasile zikri bu meseleyi daha iyi aydınlatacağı için askerleri bırakıp diplomatların faaliyetine geçeceğiz.

İstanbuldaki itilâf memurlarile millî hükûmet arasında mutavassıtlık eden Hilâliahmer ikinci reisi Hamit Beyden 18 Haziran tarihli bir telgraf alınmıştır. Bundan İstanbuldaki en büyük İngiliz makamı [1] namına resmî sıfatı haiz bir zatın kendisine müracaat edip İngilizlerin çabuk sulha varmak için müzakereye hazır olduklarını ve Mustafa Kemal Paşa hazretlerile derhal münasebata girişmek istediklerini ve seri bir cevap beklediklerini ve bu hususta delâlette bulunmayı kendisinden rica ettiklerini söylediğini Hamit Bey bildirmiştir.

Bu müracaatı hummalı Yunan hazırlıklarını örtmek için bizi sulh ümidine düşürmeye matuf ve askerlerin teşebbüsüne muvazi bir hareket addetmemek imkânı yoktur.

[1] Yani İngiliz fevkalâde komiserliği.

Hamit Beye cevaben derhal müzakereye hazır olduğumuz bildirilmiştir.

5 Temmuzda yani Yunan taarruzundan 5 gün evvel askerler malûm tarzdaki teşebbüslerini tazelemişlerdir. Filhakika işbu tarihte Zonguldağa gelen bir İngiliz torpidosu Ceneral Haringtonun Mustafa Kemale sureti aşağıda dercedilmiş bir mektubunu getirmiştir.

«Binbaşı Hanri vasıtasile aldığım habere nazaran zatı âlileri bana bir askerin bir askerle görüşmesi kabilinden bazı mütaleat dermeyan etmek arzusunda bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde zatı âlilerince muvafık görülecek bir günde İneboluda veyahut İzmitte zatı âlilerine mülâki olmak üzere Ajaks zırhlısile azimet için Britanya hükûmeti tarafından mezuniyeti haiz bulunuyorum. Arzu buyurulduğu takdirde vaziyet hakkında son derece vazıh ve serbest bir surette teatii efkâr eylemeye hazırım. Mütaleatınızı dinlemeye ve bunları berayı tetkik İngiliz hükûmetine bildirmeye mezunum. İngiltere hükûmeti namına ne icrayı müzakere ve ne de mükâleme için hiçbir sıfatı resmiyeyi haiz değilim. Mülâkatın İngiliz zırhlısında vukuu lâzımdır, zırhlıda zatı âlileri kendilerine lâyık bir tarzda kabul edilecektir. Karaya avdetlerine kadar hürriyeti kâmileyi haiz bulunacaklardır. Bu suret kabul edildiği takdirde zatı âlilerine muvafık gelecek tarih ve saatin lûtfen tayinini rica ederim.»

Tercümesi derhal telgrafla Ankaraya bildirilen bu acayip mektuba Mustafa Kemal ayni tarihle şu cevabı vermiştir :

«Zonguldağa göndermiş olduğunuz mektubun tercümesini bugün Ankaraya bildirdiler. Aramızda vaki olacak mükâlematın bir suitefehhüm üzerine müesses olmaması için atideki husus üzerine dikkatinizi celbe mecburum. 13 Haziran tarihinde binbaşı Hanri ve rüfekası İneboluya gelerek zâtı âlilerinin, binbaşı Hanri tarafından Refet Paşaya teklif edilmiş olan esaslar üzerine, benimle görüşmek arzu ettiğini beyan etmişlerdi; nitekim bu cihetler binbaşı Hanri tarafından size hitaben yazılıp bir sureti tarafından mümzi olarak bize bırakılmış olan mektupta beyan edilmiştir. Aramızda başlıyan doğrudan doğruya muhaberenin mukaddimesi bundan ibarettir.

Metalibi milliyemiz zatı âlilerince malûmdur. Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamile istihlâsı ; hududu milliyemiz dahilinde siyasî, malî, iktisadî, askerî, adlî, harsî istiklâli tammımız esası kabul edildiği takdirde müzakerata girmeye âmade olduğumuzu beyan ederim.

Binbaşı Hanri tarafından size izah edilen esbaba binaen müzakeratın zatı âlilerine fevkalâde hüsnü kabul gösterilecek olan İnebolu kasabasında ve karada vaki olması tarafımızdan muvafık görülmüştür. Bu noktai nazarda aramızda mütabakatı efkâr olup olmadığını tasrih edecek cevabınıza intizar ediyorum. Maksadı âliniz sadece vaziyet hakkında teatii efkâr ise bunun için rüfekamızdan birini memur edebiliriz.»

İngiliz asker ve diplomatlarının garip teşebbüslerinin sonuncusu budur. Bu suretle takip edilen başlıca gayenin Yunan taarruzu hazırlıkları hummalı bir faaliyetle ilerlerken bizi sulh düşünce ve ümitlerile oyalamakla beraber İngilizlerin bir devlet reisi ve millî lider olan Mus-

tafa Kemalin bir ordu kumandanının nezdine, bir harp gemisine, gideceğini ve orada her ne şekilde ve her ne bahane olursa olsun alıkonulmak tehlikesine kendinin maruz bırakacağını, zan ve ümit edecek kadar Türkleri tanımadıklarını tahmin etmek belki mübalâğalı olur.

İngiltere hükûmetinin bu teşebbüslerden rücu tarzı da tezatlarla doludur; esasen kendi düşüncelerine göre maksadını hasıl olduğunu zannettiği için ricat şekillerine ve sözlerinin hakikate uygun olup olmamasına pek ehemmiyet vermemiş, yalnız ricatin ancak Yunan taarruzunun arifesinden veya taarruz gününden evvel Ankaraca malûm olmamasına dikkat etmiştir. Filhakika 7 temmuz akşamı Hamit Beyi gören İngiliz maslahatgüzarı Ratingan bir tacir sıfatile Anadoluya giden binbaşı Hanriye Jeneral Haringtonun oradaki İngiliz esirlerinin mevki ve sıhhatlerinden haberdar olmaya çalışmasını ve kabilse millî ordulaın İstanbula doğru harekâta devam edip etmiyeceklerinin Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden tahkikini tembih [1] eylediği cihetle mumaileyhin bundan maada teşebbüsata salâhiyeti olmadığı ve bundan akdem Hamit Beye müracaat eden zabit dahi bilâmezuniyet hareket ettiğinden askerlikten çıkarılacağını ve şayet Hanri de elyevm terhis edilmemiş olsaydı onun da ayni muameleye tâbi tutulacağı şüphesiz bulunduğunu beyan ile İngiltere hükûmetinin müzakere talebinde takaddüm etmediğini dermeyan ve İngiliz zabitleri tarafından öyle bir suitefehhüme meydan verildiğinden dolayı beyanı teessüf etmiş ve esas meseleye gelince : Kablelmüzakere tasdiki talep edilmiş mevaddın diğer düveli muhtelifeden ayrı olarak kabulü İngiltere hükûmetince kabil olmadığından meseleye kapanmış nazarile bakılması icap edeceğini ilâve etmiştir.

Röyter ajansı ise 9 temmuz tarihli bir tebliğde :

«Mustafa Kemal Paşanın fevkalâde komiserlerle görüşmek arzusunu izhar etmesi üzerine Haringtonun İneboluya bir sefinei Harbiye ile giderek müşarünileyhle görüşmesi kararlaştırılmış ise de, ya dahilî siyaset neticesi veyahut Türk diplomatlarına mahsus, muavveç usul tesiratı olarak Paşa Hazretleri tarafından vukubulan yeni tebligatta görüşmek teklifinin mütelifler tarafından vaki olduğu beyan edilmekle beraber görüşmek hususunda bazı şerait dahi dermeyan edilmekte olduğu

[1] Bu sözler İngilizlerin bir sene kadar sonra Dumlupınarı müteakip maruz kaldıkları sıkışık vaziyeti daha o vakitlerden düşündüklerini ve onu kendi zihniyetlerine göre önlemeye çalıştıklarını gösterir.

görüldüğünü ve bu anî tebeddüle ne mana verileceği kestirilmediğini ve düveli mutelifenin Paşa Hazretlerinin dermeyan edeceği metalibi tetkike hazır olduklarını ve general Haringtonun yalnız istimaa memur olup düveli itilâfiyenin mülâkat talebinde bulunmaları katiyen varit olmadığı» nı.

İlân etmişler; tabiî mesele Anadolu ajansı tarafından tashih ve tavzih edilmiştir.

«Türk diplomatlarına mahsus muavveç usul tesirile» hareket ettiğimizi söyliyen o vakitki düşmanlarımızın mı yoksa bizim mi doğru söylediğimizi anlamak için onların ifadelerindeki tezatlara bakmak kâfidir. Meselâ Haringtonun 5 temmuzda gelen mektubunda :

«Binbaşı Hanri vasıtasile aldığım habere nazaran zatı âlileri bana bir askerin bir askerle görüşmesi kabilinden bazı mütaleat dermeyan etmek arzusunda bulunuyorsunuz...» denilmiş iken Royterdeki tebliğde : «Mustafa Kemal Paşa fevkalâde komiserlerle görüşmek arzusunu izhar etmesi üzerine Haringtonun İneboluya bir sefinei harbiye ile giderek müşarünileyhle görüşmesi kararlaştırılmış...» denilmektedir.

Fakat muavveç usullerin kime has olduğunu gösteren en mühim vesika general Haringtonun kalemile bizzat kendi mektubuna ve kendi hükûmetinin beyanatına karşı vukubulmuş olan tekziptir. Filhakika bu general, Erzurumda esir olup terhisinden sonra hatıratını neşretmiş olan kaymakam Ravlinsonun kitabının [1] üçüncü kısmına bir mukaddeme yazmıştır. (Sayfa 247).

Orada aynen şunu der :

«Nihayet bazı haberler aldım. (Anadoludaki esirler hakkında) mealleri şu idi ki Miralay Ravlison ve adamları habiste çok ıztırap çekiyorlardı. Ve serbest bırakılmadıkları takdirde Miralay Ravlison ve adamlarının çoğu bir kışa daha tahammül edemiyeceklerdi. Bunun üzerine Hariciye Nezareti onların terhisini temin için beğendiğim her şeyi yapmağa bana mezuniyet verdi. Ben de Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan doğruya temasa geldim ve onunla bir mülâkatta bulunmama ramak kaldı. Gayem yalnız esirlerin serbestisini temineden ibaretti. Maamafih bu mutasavver mülâkata, hiçbir vakit mevcut olmamış olan başka sebepler atfolundu...»

Bu vezattan hangisinin ne vakit doğru söylediğini keşfetmek imkânsızdır.

[1] A. Ravlinson; Adventures in the Near East 1918-1922 (yani, yakın şarkta maceralar) nâşiri Andreu Melrone (Ltd) Londra ve Nevyork. 1924.

Harp halinde bulunan düşmanlar arasında birbirini gafil avlamaya, onu aldatmaya ve sonra onu yalancılıkla itham ederek cihan efkârı umumiyesinde lekelemeye çalışmak bugünkü ahlâkî mefhumlara göre tabiî addedilmekte olduğundan bu hususta fazla ısrar etmiyeceğiz; ancak genç nesillere bu bapta etraflı bir misal vermiş olmak için bu meseleyi tafsil ettik.

Şunu da ilâve edelim ki bu tarzda kurnazlıklara pek alışık olan millî hükûmet düşmanlarımızın bu hareketlerine kat'iyen aldanmayıp Yunan hazırlıklarına karşı kendi hazırlıklarını bir an geciktirmemiştir. Esasen Mustafa Kemalin Haringtona verdiği cevap karşımızdakilere olan itimadın veya daha doğrusu itimatsızlığın derecesini gösterir.

İşbu 1921 haziranında bir taraftan bizi gafil avlamak için az çok acemicesine yapılan bu oyalamalar vuku bulmakta iken diğer taraftan Pariste müttefikler arasında bir konferans aktedilmşi ve orada bize karşı daha tehlikeli bir suikast hazırlanmış idi [1].

Orada İngiliz Hariciye Nazırı Lord Kürzonun mesaisi sayesinde ittihaz olunan kararların hulâsası şudur :

a) Trakya Yunanistana kalacak.

b) İzmir havalisi Cemiyeti Akvam tarafından tayin edilecek bir valinin idaresinde muhtar bir vilâyet olacak ve oradaki asker yerli ahaliden alınıp işbu valiye tâbi olacak.

c) Ancak mahallî kuvvetlerin kâfi derecede tayin edildiğine valice kanaat geldikten sonra Yunan ordusu İzmiri tahliye edecek. (Yani İzmirdeki Yunan işgalini Mısırdaki İngiliz işgaline benzetmek çaresi izhar edilmiştir).

d) Şayet tahliyeden sonra asayişsizlik veya sair bir sebep dolayısile Cemiyet Akvam oraya bir kuvvei seferiye göndermek lüzumunu hissederse bunun için Yunanistana müracaat edilecek.

e) Yunan hükûmeti bu yola girmeyi kabul ederse Anadoludaki masraflarının, hiç olmazsa Kostantin tahta çıkmadan evvelkilerinin kendisine iadesini isteyecektir (yani bizden bir miktar para alacaktı).

Yukarda hulâsa ettiğimiz şartlar 1921 başlarındaki Londra Konferansında ileri sürülenlere göre belki ehven görülebilirler; ancak aşağı-

[1] Bu hususta Rentis ve Rallis'in divanıharp huzurundaki ifşaatlarında ve bunlardan birincisinin 7 Temmuz 1923 tarihli Elefteron Vima gazetesinde yazdığı bir makalede tafsilât vardır.

da göstereceğimiz bazı mütemmim kayıtlar işi bizim için vahim kılmakta idi. İttihaz olunan karara göre yukarıki şartlar göya ne Türkiye ne Yunanistana bildirilecek, her ikisine sadece müttefiklerin tavassutunu kabul etmeleri söylenecek, bu, iki tarafça kabul edildikten sonra şartlar meydana konacak ve şayet bunları kabule icbar için Yunanistana yardım ve ondan sonra şartların artık Türkiye lehine hafifletilmiyeceklerini Yunanistana karşı tekeffül edeceklerdir.

Fakat aralarında bu kararı vermekle beraber ancak tavassut kabul edildikten sonra iki tarafa birden ifşa edilecek olan sulh şartları müttefikler veya onlardan biri tarafından Yunan muhalefet reisi Mösyö Venizelos vasıtasile Yunan hükûmetine bildirilmiş idi.

Yukarda zikrettiğimiz şartların hulâsası şundan ibarettir : Kıral Konstantin «Sevr» e yani muhalifi M. Venizelosun temin ettiği menafie nisbeten daha gayrımüsait bir sulh aktedecek, fakat bu şartları istihsal için müttefikler Yunanistana M. Venizelos zamanında olduğu gibi filen yardım edecekler.

O sırada ise Kıral Konstantin Türk ordusuna pek faik kuvvetler toplamış bulunuyordu. Türkler bu şartlarla sulha razı oldukları takdirde memleketine, muhalif M. Venizelostan daha az menfaat temin ederek tahtını tehlikeye koymakdansa harp taliini denemeyi tercih etti. Büyük bir askerî zaferin Türkiyeyi ayağına sereceği ümidile tavassut teklifini İngilterenin hiddetinden çekinmiyerek reddetti ve büyük taarruza başladı.

Bu işte Yunan Kıralı Türklüğü tanımamanın kurbanı olmuş ve bu yüzden iki çok mühim cihetten yanılmıştır; evvelâ bir iki askerî zaferle Türklere aman dedirteceğini zannetmekle, saniyen de yukardaki şartları millî hükûmetin kabul edeceği endişesine düşmekle.

Şayet Yunanistan tavassutu ve yukardaki şartları kabul ettikten sonra onların bizim tarafımızdan reddi üzerine taarruza geçip Afyon ve Eskişehiri zaptetseydi, millî hükûmetin her hususta vaziyeti daha çok müşkül olurdu. Ancak Kıral tacının emniyetile memleketin menfaatini

tartarken birincisini daha mühim gördüğünden ve şahsî endişeler yüzünden hakikati seçemez olduğundan Yunanistan bu fırsatı kaçırmıştır.

* * *

Yukarıda saydığımız bir sürü siyasî manevranın sonunda Yunan taarruzu başlamıştır, başlangıçtaki muvaffakiyetinin sebepleri nutukta büyük bir isabetle izah edlimiştir. Aynen naklediyoruz [1].

«Yunanlıların bu taarruzu ile vukua gelen ve Kütahya - Eskişehir muharebatı ünvanı altında yadolunan bir silsilei muharebat vardır. 15 gün devam etmiştir. Ordumuz 25 Temmuz 1337 akşamı kısmı küllisi ile Sakarya şarkına çekilmiştir. Ordumuzun çekilmesini zarurî kılan esbabın esaslarını işaret edeyim :

İkinci İnönü muharebesinden sonra, umumî seferberlik yapmış olan Yunan ordusu insan, tüfek, makineli tüfek, ve top miktarınca ordumuza mühim derecede faik idi. Temmuzda Yunan ordusu taarruza başladığı zaman millî hükûmetin tekâmülâtı bizim umumî seferberlik ilânımıza ve bu suretle milletin bütün menabiini ve vesaitini başka hiçbir mülâhazaya tabi olmaksızın, düşman karşısında toplamaya henüz müsait ve mütehammil görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet; vesait ve şerait nisbetsizliğinin başlıca bariz sebebi bundadır.»

Onu takip eden hâdiseler bu eserin başka kısmında izah olunur. Yalnız mühim tarihleri hatırlatacağız :

10 temmuz 1921 de Yunan taarruzu başlar.

25 temmuz 1921 de ordumuzun kısmı küllisi Sakarya şarkına geçmiştir. O sıralarda Atinadaki İngiliz sefiri Lort Granvil Yunan hükûmetine muracaatla muzaffer vaziyette iken müttefiklerin tavassutunu istemesini tavsiye eder [2]. Fakat kat'î zaferi yakın sanan Yunan hükûmeti bunu kabul etmez.

10 ağustos 1921 de büyük devletler Türk - Yunan harbinde bitaraf olduklarını ilân ederler.

23 ağustos 1921 de Sakarya muharebesi adı ile yadolunan muharebe başlar.

13 eylûl 1921 de bu muharebe muzafferiyetimizle biter.

İki aydan fazla süren bu muharebeler silsilesi ile aynı zamanda hattâ onlardan biraz evvel başlamak ve binaenaleyh üzerlerine celbettikleri kuvvetler sayesinde cepheyi zayıflatarak Yunan ordusunun işini kolaylaştırmaya çalışmak suretile Karadeniz sahillerimizdeki Rumların

[1] N. - S. 377.

[2] Rantis ve Rallis'in divanı harpteki ifşaatları.

müsellâh isyanları olmuş ve istiklâl mahkemesince yapılan tahkikat neticesinde hâdisenin düşmanlarımızla müştereken tertip edildiği ve bir maksadın da o havalide tıpkı İzmirde olduğu gibi Türk ekseriyetini rum ekalliyete tâbi kılacak bir tarzın tatbiki olduğu anlaşılmıştır.

Oralarda vaki takip hareketlerimiz üzerine İstanbuldaki itilâf devletleri komiserleri insaniyet perdesi altında şikâyette bulunmuşlarsa da kendilerine lâzımgelen cevaplar verilmiştir.

Sakarya muharebesini kaybettikten sonra Yunan hükûmeti zafer ümidini kaybedip mukadderatını tamamile İngiliz hükûmetine tevdi ve onun her teklifini kabul edeceğini bildirir. Bundan sonra artık büsbütün maneviyatını kaybetmemek ve harbe devam etmek teşviki hep İngiltereden gelecektir.

* * *

Sakarya zaferini müteakip ondan evelki devrenin siyasî faaliyetlerini tetviç eden dört mukavele imza edilmiştir.

Birincisi Kars muahedesidir (13-10-2921). Orada bir Rus murahhasının iştirakile Azerbaycan, Gürcüstan ve Ermenistanla aramızda Moskova muahedesinin bu devletleri alâkadar eden kısımları yeniden tesbit ve tescil edilmiştir.

İkincisi Fransız itilâfıdır. Bunun esasını yukarıda anlatmıştık Ağustos 1921 nin ikinci haftasında İstanbula varmış olan Mösyö Franklen Buyon Sakarya muzafferiyetinden bir hafta sonra 21 Eylûl 1921 de Ankaraya gelmiş ve 20 Teşrinievvelde itilâfname ve ona merbut mektuplar imza edilmşitir.

Bunlar misakı millîmizin cihan harbi galiplerinden biri tarafından zımnen kabulü demekti ve dolayısile büyük bir siyasî zafer idi; hududumuz haricinde kalan Türklerle meskûn yerlerde Türklüklerini muhafazaya matuf imtiyazlı idare temin edilmesi ve Fransız murahhasının Türk milletinin istiklâl ve hakimiyetine müteallik kâffei mesaili Fransanın bir itilâfı samimane ruhile halletmeğe cehtedeceğini tahriren beyan etmesile de ayrıca mühim muvaffakiyetler idi.

Bu itilâfın o zaman için pek büyük bir muvaffakiyet hattâ muzaf-

feriyet olduğunun başlıca delili bu yüzden İngiltere ve Fransa arasında başlamış olan şiddetli münakaşalardır. Gerçi İngiliz hükûmetinin Fransız hükûmeti aleyhinde kullandığı başlıca silâh Türklerle ayrıca anlaşmış olması idi ise de bu ittihamın samimî olmadığı pek belli idi; zira Londradaki Bekir Sami Briyan itilâfı da Fransızların bizimle ayrıca bir anlaşmaları idi ve o vakit İngilizler hiç itirazda bulunmamışlardı, bunun sebebi de Londra itilâfının ancak İstanbul hükûmetine yakışan bir itilâf olması ve dolayısile Millî Hükûmeti küçük düşürecek mahiyette bulunması idi; Ankara itilâfına gelince onda İngilizleri kızdıran cihet Türkiyenin tam istiklâlini tanıyan esaslara dayanması ve dolayısile Millî Hükûmeti manen ve maddeten yükseltmesi hem de müstakbel sulhun ana hatlarını tebellür ettirmesi idi.

Bu münakaşalar bize ayni zamanda karşı cephede mühim bir gedik açılmış olduğunu göstermiştir. İşbu anlaşmanın Türk-Rus münasebatında hiç bir soğukluk ve tereddüt husule getirmemiş olması mezkûr münasebatın Fransız - İngiliz münasebatından daha samimî olduğunu anlatmıştır.

Sakarya zaferinden sonra imzalanan mukavelelerden 3 üncüsü İstanbulda aktedilen ve tafsilâtı daha evel verilmiş olan Türk ve İngiliz esirlerinin mübadelesine ait olanıdır.

Bu mukavelelerin 4 üncüsü Ankarada 2 Kânunusani 1922 de aktolunan Türkiye - Ukrayna dostluk muahedesidir. Moskova muahedesi ile ayni esasları muhtevidir. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyle Ankaraya gelen Sovyetlerin en mühim ricalinden Kızılordunun Başkumandan muavini ve Ukrayna Harbiye Komiseri Frunze tarafından imzalanmış ve mumaileyhin işbu seyahati Türkiye ve Rusya arasında bir çok dostluk tezahüratına vesile vermiştir.

O devirlerde İngiliz, Japon münasebetlerinin iç yüzü pek malûm olmamakla beraber bu iki devletin birçok meselelerde pek sıkı surette teşriki mesai etmekte olduğu idi. Buna iki defa bize taallûk eden meselelerde şahit olduk.

Kars konferansı devam etmekte ve Mösyö Franklen Buyon itilâfı imza etmek üzere Ankarada iken İstanbuldaki Japon Komiseri 7 - 22 Teşrinievele şamil bir müddet esasında Hâmit Bey ve diğer bazı zatlara

Ankarada hükûmete bildirilmek üzere İngilterenin misakı millîmizi tasdika ve hattâ bizimle bir nevi ittifak aktetmeğe hazır olduğunu söylemiş, bu işte bir mütevassıt vaziyeti takınmış ve Ankara itilâfının imzasından iki gün sonra ise işbu garip tavassutunu hitama erdirmiştir.

Mezkûr Japon Komiseri, Frunzenin seyahati esnasında ayni rolü yeniden oynamıştır.

Bekir Sami Beyin Londrada İtalyanlarla akdetmiş olduğu itilâfın reddinden sonra 1921 yazında ve sonbaharında onlar tarafından ayni esaslar dairesinde anlaşmalar yapılmasına tevessül olunmuştur, bunların kâffesinin ruhu şu suretle hülâsa olunabilir: Bize müstakbel sulh müzakerelerinde amali milliyemizin tahakkuku zımnında İtalyan siyasî müzaheretini vadetmek ve ona mukabil memleketimizin muayyen bazı aksamında iktisadî imtiyazat namı altında istikbal için siyasî menfaatler temin etmek.

Tabiîdir ki millî hükûmet bu hususta en ufak bir müsamahada bulunamazdı ve bulunmadı.

Teşrinievvel 1921 de Ankaraya gelen M. Tuozi isminde bir İtalyan murahhasının zavifesi bu kabil sebepler dolayısile bir netice vermemiştir.

Fransızların misakı millimiz esasları dahilinde bizimle bir anlaşmaya vardıkları halde İtalyanların hâlâ Sevr esasları üzerinde ısrar etmeleri memlekette bir çok şüpheler uyandırmıştır.

1922 SENESİNİN SİYASÎ VAK'ALARI

(Dumlupınar muzafferiyetine kadar)

1922 senesi başlarken vaziyet şu idi.

Millî hükûmet Rusya ve Fransa misakı millîyi birincisine resmen ve alenen ve ikincisine zımnen kabul ettirmiş ve bunlardan bilhassa birincisile pek sıkı bir dostluk tesis etmişti. Binaenaleyh şark ve cenuptan artık emin bulunuyordu [1] ve dolayısile bütün kuvvetini garba tevcih edecek halde idi.

Dahilde ise artık tam hâkimiyetini tesis etmiş ve milletin bütün

[1] Malûm sebepler dolayısile İran hududu ve uzaklığı dolayısile Irak cephesi hiçbir vakit fazla endişeyi mucip mahiyet almamışlardır.

vasıtalarını kullanabilecek hale gelmişti. Hülâsa o ana kadar takip edilmiş olan haricî ve dahilî siyaset bize büyük menfaatler temin ve kat'î zafere doğru mesafeler katettirmişti.

Askerî vaziyete gelince, Yunanlıların taarruzî kuvvetleri Sakarya muharebesinde tamamen kırılmış olmakla beraber İzmirden Eskişehire kadar demiryolu ellerinde kalmış olup tedafüî kabiliyetleri pek büyüktü ve hattâ bir çoklarınca sarsılmaz addediliyordu.

Binaenaleyh harbin sırf bir yıpratma harbi şeklini alması ve denizlerle Anadoluda hemen bütün demriyollarına hâkim olan ve gayrı samimî bazı tekziplere rağmen her hususta İngiltereden yardım gören Yunanlıların bizden daha kolaylıkla uzun zaman dayanabilmeleri bekleniliyor ve bizim daha evvel inhilâl etmemiz tabiî görülüyordu.

Aşağı yukarı vaziyet, 1918 senesinin başında Alman ve itilâf devletlerinin vaziyeti idi.

Netice farklı olduysa, bu sırf 1918 de Alman başkumandanlığının her şeyi mükemmel alan Alman ordularına zaferi temin edecek sevkülceyşî tedbirleri bulamamasına mukabil 1922 de Türk Başkumandanlığının emri altındaki orduların sonsuz eksiklerine rağmen bu sırrı keşfetmesi sayesinde böyle olmuştur. Yani Almanyada bir Mustafa Kemal çıkmamıştır.

1922 senesinde Türkiye için yapılacak yegâne iş misakı millîyi İngiltereye kabul ettirmek için onun elinde kalan son kozu yani Yunan ordusunu mahvetmek, İngiltere ve Yunanistan için de buna mahal vermemek ve zaman kazanıp bizim inhilâlimizi temine çalışmak idi.

1922 şubatından ağustosuna kadar geçen müddet esnasında Türk ve İngiliz hükûmetlerinin her sahadaki faaliyetleri bu neticeleri temin maksadile vuku bulmuştur.

Türk hükûmeti taarruz hazırlıklarile hümmalı bir surette meşgulken Garp ricalile temas etmek ve onların muzmeratını öğrenmek üzere, o zaman kullanılan tabirle «Tenvir ve Tenevvür» maksadile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Paris ve Londraya gönderilmişti. Muvaffakiyetli bir taarruzdan ne dereceye kadar endişe edildiği ve böyle bir endişe varsa bunun tesirile misakı millîmizin kabulüne doğru bir temayül

hasıl olup olmadığını öğrenmek tabiî bizim için mühimdi. Bunun üzerine, İstanbuldaki Hükûmet taslağı, sanki, bir ehemmiyet ve resmî mahiyeti varmış gibi, derhal Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşayı, Yunan işgali altındaki araziden geçirerek ve seyahatini son dakikaya kadar gizliyerek, ayni şehirlere göndermişti. Bu suretle o zamanki düşmanlarımıza bir kere daha ikiliğimizden istifade edebilecekleri ümidi verilmiştir.

Şubat ve Mart aylarına tesadüf eden bu seyahatten şunlar öğrenilmiştir.

Fransa bize teveccühkârdır, ikinci, üçüncü derecede adamları bizi ileri atılmıya sevk ve her türlü vaitlerde bulunuyorlar; fakat mes'ul rical teveccüh göstermekle beraber müçteniptir. Hükûmet müttefiklerile birlikte harekete mecbur olduğunu ifade ederek misakı millîmiz dairesinde hukukumuzu sarahaten müdafaa etmek taahhüdünden çekinmiştir (o vakit Fransada Başvekil ve Hariciye Nazırı M. Puvankare idi).

İngiliz hükûmeti ise (Hariciye Nazırı Lort Kürzon idi) başlıca üç nokta ile alâkalı ve hattâ endişeli görünmüştür.

En ziyade ehemmiyet verdiği ve endişe ettiği birinci nokta bizim yakın muvaffakiyetli bir taarruzumuzdu. Bunun önüne geçmek için şu tekliflerde bulunmuş ve bu hususta son derece ısrar etmiştir. Müttefikler Anadolunun Yunanlılar tarafından tahliyesini esas itibarile kabul etmişlerdir. Yakında Hariciye Nazırları toplanıp bu esas dairesinde sulh teklifatında bulunacaklardır, fakat konferans müzakeratı esnasında harp alevlenirse sulh teşebbüsleri akim kalabilir. Binaenaleyh Yunanlılarla evelbeevel mütareke aktediniz.

Türk Hariciye Vekilinin toplanacak müttefikler konferansının bidayette Anadolunun tahliyesine karar verir ve bunu iki tarafa tebliğ ederse daha çok iyi olacığını söylemesi üzerine İngiliz Hariciye Nazırı mütarekede ısrar etmiş ve bu teklifin Ankaraya bildirilip kendisine cevap verilmesini istemiştir.

Yunan hükûmetine gelince o sıralarda bizim muvaffakiyetli bir taarruzumuzla o derece endişede idi ki, 15 Şubat 1922 tarihile İngiliz hükûmetine vermiş olduğu bir notada pek âcil olarak büyük mikyasta yardım istemiş ve buna henüz cevap bile almadan belki samimî olarak, belki de gizli istihbarat teşkilâtları tarafından öğrenilir ve İngiliz yar-

dımını çabuklaştırır ümidile o vakit Londrada bulunan Yunan Başvekili M. Gunaris Atinadaki vekiline şu telgrafı çekmiştir [1].

1 — Yunan Âli kumandanlığı Küçük Asyayı tahliye için bilcümle istihzaratı yapmaya mecburdur.

2 — Yunanistan 15 şubat tarihli notasına İngiltere hükûmetinin verdiği cevabı bekliyemez ve bu suretle 8 gün kaybedemez. Bilâkis her teahhur orduyu ağır tehlikeye maruz bırakılabileceğinden çabuk emir vermek lâzımdır.

3 — Bununla beraber Küçük Asyadaki Yunan âli kumandanlığı Londra Hariciye Vekâletinin cevabını beklemeye mezundur. Fakat bu takdirde bu teahhurun bizi sürükleyebileceği tehlikelerden tahassül edecek mes'uliyeti yalnızca yüklenmek mecburiyetinde kalacaktır.

O sıralarda İngiliz hükûmeti bir taraftan Yusuf Kemal Beyi mütarekeye imaleye çalışırken diğer taraftan Yunanlıların maneviyatını yükseltmiye çalışmakta idi. Lort Kürzonun telâş gösteren M. Gunarise yazdığı bir mektubun şu fıkrası bunu gösterir :

«Endişe etmeyiniz. Yunan ordusu kahramandır. Dün olduğu gibi bunu yarın da gösterecektir [2]

Yusuf Kemal Beyle olan mükâlemesinde Lort Kürzonun alâkadar olduğu ikinci nokta Rusya ile dostluğumuzun derecesini anlamak ve üçüncüsü de Iraka karşı bir taarruzda bulunmamamızı temin etmekti.

O vakitki İngiliz hükûmetinin hakkımızdaki müzmerratı ve bize karşı olan sarih hasım tavrı bu seyahat esnasında bariz surette görülmekte idi.

O sırada Londrada vukua gelen bir hâdise Türk işleri yüzünden İngiliz hükûmet ricali arasındaki tecanüsün bozulmaz olduğunu göstermiştir. Hint müslümanlarının gittikçe artan bir nisbette Gandi ve inkilâpçılara temayülünden tevahhuş eden oradaki Kıral Naibi, Hindistan Nazırına çektiği bir telgrafta İngilterenin bazı lehimizde şerait istihsali için nüfuz sarfetmeşini istemiş ve Hindistan Nazırı Montegü bu teli kabinenin rızasını almadan neşretmiş idi. Derhal onunla Hariciye Nazırı Lort Kürzon arasında şiddetli bir münakaşa başlamış ve Hindistan Nazırının istifasile neticelenmiş, yani İngiliz hükûmeti bize hasım siyasete devama karar vermiştir.

Türk Heyeti henüz geri dönmeden başlıyan müttefikler Hariciye

[1] «Le Matin» 11-12-1922.

[2] Ayni tarihli ayni gazete. «Le matin» 11-12-1922.

Nazırları konferansı 22 Mart 1922 de Türk ve Yunan Hükûmetlerine mütareke teklifinde bulunmuştur.

Teklif asıl maksadın yeniden kan dökülmeden Anadolunun tahliyesini temin olduğu zannını verecek surette tertip ve bu başlangıçta ifade edilmiş ise de gayenin büsbütün başka olduğu ve korku ile beklenilen Türk taarruzu için müsait mevsimin geçiştirilmesinden ibaret bulunduğu sathî bir tetkikle bile anlaşılabilirdi; nutuktan aldığımız hülâsada görüleceği veçhile [2] mütareke teklifinin esaslı noktaları şunlardı:

«Tarafeyn kıtaatı arasında, 10 kilometroluk askerden hali bir saha teşkil edilecek. Kıtaat, insan ve mühimmat itibarile takviye edilmiyecek.. Vazülceyşte tebdilât yapılmıyacak.. Malzeme dahi bir yerden bir yere nakledilmiyecek.. Ordumuz ve askerî vaziyetimiz, itilâf devletlerinin askerî komisyonlarının mürakabe ve teftişine arzedilecek.. Bu komisyonların hakemliğini, hulûsla kabul edeceğiz.. Muhasamat, üç ay müddetle tatil edilecek ve müzakeratı eveliyei sulhiye tarafeynce kabul edilinciye kadar, üçer aylık müddetçe kendiliğinden teceddüt edecek, muhasıminden biri harekâta geçmek isterse mütareke müddetinin inkizasından hiç olmazsa 15 gün evvel tarafı diğere ve itilâf devletleri mümessillerine ihbarı keyfiyet edecek.»

Bu teklifin tahlilini aynen nutuktan alıyoruz [3].

«Efendiler; Yunanlılar, bu mütarekeyi derhal kabul ettiler. Yunan ordusu Sakaryada maddeten ve manen mağlûp edilmişti. Bu ordunun yeniden vâsi mikyasta hareket ve taarruz yaparak tecrübei talie bir daha kıyam etmesi müşküldü. Bunu, bu hakikati anlamak, elbette herkesçe mümkün olmuştu. Yunan ordusunu yeniden neticei kat'iye verecek harekâta sevketmek mümkün olmayınca, bizim de bir seneye yakın bir zamandanberi ihzarile meşgul olduğumuz atalete sevketmek, hükûmeti milliyeye ümitler vererek, intizar içinde bırakmak ve bu suretle geçen zaman zarfında hükûmeti Milliye ve ordumuzu gevşetmek cidden mühim bir tedbir idi. Binaenaleyh itilâf devletlerinin Anadoluyu tahliye ve şarkı karip meselesini hal maksadile olduğunu ifade eyledikleri bu mütareke şeraitini ciddiyetle tetkik ettik.

«24 Mart 1938 tarihinde Başkumandan sıfatile Heyeti Vekile riyasetine şu mütaleamı bildirdim :

«Esas itibarile, düveli müttefika hariciye nazırlarının müştereken yaptıkları mütareke teklifine karşı, ret ile mukabele etmek veya herhangi bir şekil ve surette ademi temayül veya ademi itimat hissi verecek tarzda mukabelede bulunmak, doğru değildir. Bilâkis mütareke teklifini hüsnü telâkki etmek lâzımdır. Binaenaleyh vereceğimiz cevap, menfi değil, müsbet olacaktır. Düveli müttefikada hüsnüniyet yoksa,

[1] N. - S. 398 : 401.
[2] N. - S. 399.

binnetice menfi muamele onlardan vaki olmalıdır. Biz yalnız onların teklif ettiği şeraiti kabul edemiyeceğimizden mukabil şerait dermeyan edeceğiz. »

Ertesi gün ajans ve telgraflarda, notadan bahsederek şu havadisi, neşrediyorlardı :

«..... Şarkı karipte sulhü iade etmek ve yeniden can ve mal zayi etmeden, Asyayi Suğranın tahliyesi maksadına matuf olduğu zannedilen işbu teklifin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetince hüsnü telâkki edildiği ve düveli müttefikanın hüsnüniyet ve vaz'ı bitarafisine emniyet ederek, hükûmetçe müsbet cevap verilmesi memulü kavi bulunduğu, hükûmet muhafilince ifade olunmaktadır. Mezkûr teklifin makul ve kabili tatbik şeraiti muhievi ve sulhün bir an evvel avdetini temin edecek kısa müddetle, mukayyet olmasını temenni ederiz.»

Müttefiklerin sulh teklifleri 26 Mart tarihile bize bildirilmiştir. Esasları şunlardır :

« Gerek Türkiyede, gerek Yunanistanda ekalliyetlerin müdafai hukukuna ve bu bapta vazolunacak kavaidin tatbikine Cemiyeti Akvamın dahi iştirak ettirilmesi; şarkta bir Ermeni yurdunun teşkili ve bu işe de kezalik Cemiyeti Akvamın iştirak ettirilmesi ;

Boğazların serbestisini temin için Gelibolu Şibihceziresinde ve Boğazlar havalisinde gayri askerî bir mıntaka teşkili ;

Trakya hududunun Tekirdağını bize ve Kırkkilise, Babaeski ve Edirneyi Yunanlılara bırakacak surette tesbiti ;

Bizde kalacak olan İzmirin rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirnenin Türklerine, işbu şehirlerin idaresine adilâne bir surette iştirak edebilmek imkânını vermek maksadile münasip bir usulün kararlaştırılması ;

Sulhü müteakip İstanbulun itilâfcılarca tahliyesi,

Sevr projesile elli bin kişiden mürekkep olan Türk kuvayi müsellehasının seksen beş bine iblâğı ve Sevr projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması,

Sevr projesindeki malî komisyonun ilgasile beraber düveli itilâfiyenin iktisadî menafiini, Düyunu umumiyenin ve bize tahmil olunacak tazminatı harbiyenin temini tesviyesi hususunda Türk hakimiyetile kabili telif usulün tayini,

Adlî ve iktisadî kapitülâsyonlarda tadilât icrası zımnında birer komisyonun teşkili. »

Bu şartlardan anlaşıldığına göre, arazi meseleleri hariç, asıl dava gene büyük devletlerle bizim aramızdadır. Zira diğer sulh şartları hep onları alâkadar etmektedir. Bu vaziyette ve aramızda resmen olsun harp hali devam ettiği halde onların sanki bitaraf hakemlermiş gibi mü-

tareke esnasında ordumuzu mürakebe etmek istemeleri zihniyetlerine ve bize karşı telâkki tarzlarına misaldir.

Mütareke teklifine cevabımızı 5 Nisanda verdik, esas noktaları aşağıdadır :

«Mütarekeyi esas itibarile kabul ettik, fakat şartı esasî olarak mütareke ile beraber tahliye ameliyesine iptidar olunmasını, elzem addettik, mütareke müddetinin Anadolunun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ve tahliye hitamında müzakeratı evveliyei sulhiye neticelenmemiş olursa, mütarekenin kendiliğinden üç ay daha imtidadına muvafakat eyledik.

Tahliyenin tarzı icrası için de teklifimiz şu idi.

Mütareke mebdeinden itibaren ilk on beş gün zarfında (Eskişehir-Kütahya - Afyonkarahisar) hattı umumîsinin ve mütareke mebdeinden dört ay zarfında İzmir dahi dahil olduğu halde, arazii meşgule tamamen tahliye edilecektir.

Mütareke hakkındaki tekliflerimiz, düveli müttefikaca kabul edildiği takdirde, sulh tekliflerini tetkik için, üç hafta zarfında murahhaslarımızı takarrür edecek şehre, göndermeye amade olduğumuzu bildirdik.»

Bundan üç gün sonra, 8 Nisanda İstanbuldaki hükûmet taslağı kendisine de gönderilmiş olan müttefiklerin mütareke notasına cevap vermiş ve tahliyesini istediğimiz Anadoludaki Yunan kıtaatının Trakyaya nakledilmemesini talep etmiştir.

Müttefikler bu talepten derhal istifade ederek bize 15 Nisanda verdikleri cevabda tahliyenin mütareke ile birlikte olmasını kabul etmemişler ve Yunan hükûmeti bunu kabul etse bile Anadoludan çekeceği kıtaatı Trakyaya nakil ile orada harbe yeniden başlamasını menetmenin imkânsız olacağını ilâve etmişlerdir.

22 Nisanda buna cevaben tahliye ile mütarekenin beraber olmasında ısrar ile beraber aramızdaki bu itilâf yüzünden mütareke aktolunmasa bile sulh müzakeratının tehir edilmemesi lâzım geldiğini beyan ve İzmitte bir konferans toplanmasını teklif ettik.

İşbu nota teatileri de neticesiz kalmış, zaman zaman bir konferans içtimaı mevzuu bahsolmuş, fakat büyük zafere kadar bunlardan hiç biri tahakkuk etmemiştir.

BÜYÜK ZAFERİN ARİFESİNDE

Martta başlıyan mütareke ve sulh muhaberelerinden sonra ilkbahar ciddî bir harp olmadan geçti. Yazın yarısı da böyle geçti; yavaş yavaş kısmen dahilde ve bilhassa Meclisteki dedikodular yüzünden ve kısmen de son iki üç asırdaki askerî tarihimize bakan kısa görüşlü müddekkiklerin Türk askerinin ancak müdafaa kabiliyetini haiz olduğuna hükmedegelmeleri sebebile artık bizim taarruz etmiyeceğimize hükmolundu. O vakte kadar taarruz edeceğiz gibi tavurlar takındığımızı iddia edenlere de, bunu bir blöf olmak üzere yaptığımıza kanaat getirildi. Esasen Yunan cephesinin bazı mühim noktalarının altı aylık sürekli hücumlarla bile ıskat edilemiyeceğine İngiliz erkânı harbiyesince hükmedilmemiş mi idi ?

Mevcut cephelerde bu suretle emniyet hasıl ettikten sonra o vakitki düşmanlarımız bizi iktisadî ve manevî tazyikile mümkün mertebe çabuk yıkmak çarelerini düşündüler, ayni zamanda Yunanlılar harbe en ziyade Büyük Devletlerin Türkiyedeki menfaatlerini kurtarmak için devam ettiklerini ileri sürerek yardım taleplerini arttırdılar. Temmuz ayı da taarruzsuz ve rahatça geçince Yunan hükûmeti müttefiklerine 29 Temmuz tarihli meşhur notasını verdi; bunda, İstanbulun kendisi tarafından işgalini Türkiyeyi sulha icbar edecek yegâne vasıta olduğunu bildiriyordu; biraz sonra Tekirdağına yeni kuvvetler çıkarmaya başladı.

İstanbul esasen üç dört senedir işgal altında olmakla beraber hazırlanan darbe Türkiye için ağır bir manevî darbe olacaktı.

Ankarada imzalanan Türk - Fransız itilâfının İngiltere ve Fransa arasında koparacağı fırtına yatıştıktan sonra bu iki müttefikin arası düzelmiş ve Mart ayında bize yapılan mütareke ve sulh tekliflerinde bunlar hemahenk olarak hareket etmişlerdi. İtalya ise henüz dahilî vaziyetini düzeltmemiş olduğundan harice az tesir yapabiliyordu ve

bize karşı mücamelekâr görünmekle beraber esaslı meselelerde hep İngiltereyi takip ediyordu.

29 Temmuz tarihli Yunan notası derhal müttefikler arasındaki ahengi bozdu. Zira bunun Fransız ve İtalyan noktainazarından manası Karadenizle şarkî Akdenizin anahtarı olan Boğazların Yunanlılara ve dolayısile tek başına İngilizlere teslimi demekti; müttefik hariciye nezaretlerinde kopan fırtına üzerine İngiltere acele etmemek lüzumunu hissetti ve diğer iki müttefikinden ayrılmıyarak Yunan hükûmetine müşterek cevap verdi. Bunda kendi işgali altında bulunan mıntakalara vukubulacak her tecavüzü def için müttefik ordular kumandanlığına esir verilmiş olduğu bildiriliyordu. Fakat İngiltere sırf hâsıl olan ilk asabiyeti yatıştırmak için böyle bir cevabın verilmesine razı olmuştu. Bunun delili bize karşı düşmanlığı ile meşhur olan İngiliz Başvekili M. Loit Corcun bir kaç gün sonra irat ettiği mügalâta ile dolu nutkudur. İstanbulun ve başlangıçta bütün Türk topraklarının, harben değil aldatıcı bir mütareke sayesinde işgal edilmiş olduğundan kasten tecahül ederek 4 ağustosda Londra mebusan meclisinde söylediği işbu nutukta Loit Corc İstanbulu Yunanlılara işgal ettirmek lüzumunu, isbat için bir çok delil sıraladı. Bu sözler gösteriyordu ki İngiltere bu işgali teminden kat'iyen vaz geçmemişti. M. Loit Corç kendine has olan acaip ve imalı üslûpla demiştir ki :

«Tarafeyn arasında adilâne bir surette munsif olmadığımızı söyliyenin kim olduğunu unuttum. Munsif olduğumuza pek emin değilim. Vak'a nedir ? Yunanistanla Türkiye arasında bir harp mevcuttur. Biz tarafeynden birinin payitahtını diğerine karşı müdafaa etmekteyiz. Bu çok mühim olan hakikati istisgar etmemeliyiz. Eğer biz orada bulunmasak, hiç şüphesiz Yunanlılar orayı bir kaç saatin içinde işgal edecekler ve bu hâdise bir netice doğuracaktı. Halbuki hali hazırda ise Yunanlılara neticeyi istihsal için bir çare bırakılmıştır. O da içine nüfuz hemen imkânsız olan boğazlar dahilinde yüzlerce mil imtidadınca memleket içine girmek.

'Yunanlıların vardığı yere kadar gidebilecek bir ordu daha bilmiyorum, bu onların giriştikleri çok cür'etkârane ve muhataralı bir askerî iştir.. Hattâ Kemalist kuvvetleri yeniden Avrupa tarafından teçhiz o-

lunduğuna dair belki pek te esassız olmıyan emareler mevcuttur. Başka şerait altında olsaydık Yunanlılara Anadolu sahilini abluka etmek hakkı verilmiş olurdu. Sulhü Kemalistler kabul etmiyorlar ve kendilerine müsait mütareke şartlarına razı olmadığımızı ileri sürüyorlar. Fakat biz Yunanlıların bütün kuvvetlerile harbetmelerine müsaade etmiyoruz. Kemalistler umuyorlar ki ahalisi 10 - 12 senedir birbiri ardına gelen muharebelerde silâh altında bulunan ve mahdut menabii olan ufak bir memleketi takatsiz düşüreceklerdir. Bu halin bilâmüddet böylece devam etmesine müsaade edemeyiz. Vaziyet budur. Bizim arzumuz adilâne bir sulhün teessüs ettiğini görmektir.»

Bu sefer dahi bize karşı hazırlanan her suikastın klâsik bir refiki olagelen Türk mezalimi propağandası ve tahkikat heyeti gönderilmesi talebi de unutulmamıştı. Karadenizin cenubunda, yani o vakitki müttefiklerin tabiri veçhile Pontüstü sakin Rumlara mezalim yaptığımız efsanesi hiç yoktan yeniden tazelendirdi; ayni zamanda nereden uydurulduğu anlaşılmadan Urfa ve Diyarbekirde Ermeni ve Asurilere karşı bir mezalim velvelesi ortaya çıkarılarak feryatlar koparıldı ve karşıdaki hükûmetin Osmanlı Hükûmeti olmadığı unutularak el'an bizimle resmen harp halinde olanlardan müteşekkil bir tahkik heyetinin sanki bitaraf ve âdil müşahit rolünü oynayabilmiş gibi Anadoluya gönderilmesi İngilterece istenildi.

Loit Corçun 4 ağustos tarihli nutkunun İstanbula ait kısmını biraz yukarıya dercettik; işbu nutkun diğer kısımlarının tahlili de faydasız değildir.

Başvekil İngiltere ve Fransanın mazide ve bilhassa Kırım muharebesinde ve 93 seferinde bize etmiş oldukları iyiliklerden bahisle büyük harbe girişimizi tenkit, son 22 martta müttefiklerce Türkiyeye teklif edilen mütarekeyi, tahliye ile meşrut kalmamıza hücum etmiş ve biz bu tarzı hareketle ileride askerî bir muvaffakiyetsizliğe uğrasak veya daha fena bir şık tahakkuk etse bile nihayet 26 mart şartlarile sulh yapabileceğimizi ümit etmiş isek bunda yanılmış olduğumuzu ve işbu şartları kat'iyyen istihsal edemiyeceğimizi söylemiş ve Yunanistanca bize karşı tam bir abluka tatbikine müsaade edileceğinden ve Amerikalıların dahi tasdik ettikleri hıristiyanlara karşı mezalimimiz dolayı-

sile Türkiyede kalacak akalliyetler için bizden filî teminat istemek zaruretinden bahsetmiştir.

Bütün bunlar şunu göstermekte idi ki; bizim Yunan ordusuna taarruzla onu harben yenmemiz ihtimali zail olduğu zannedilir edilmez bize karşı en şiddetli ve yeniden yeniye zalimane tedbirlere tevessül edilecekti. İstanbul Yunanlılara işgal ettirilip kim bilir ne gibi mezalim yaptırılacaktı. Sahillerimiz amansız surette abluka edilerek bütün dünyadan tecrit edilecektik; ve bu hareketler muhik gösterilmek için uydurma bir hıristiyanlara zulüm efsanesi Amerikaya varıncaya kadar bütün dünyaya propaganda edilmiye başlanmıştı. Şurası da dikkate şayandır ki millî mücadelenin başındanberi bize vaki sulh tekliflerinin her biri evelkinden, hafif surette de olsa, daha müsait idi. Halbuki İngiliz Başvekili 4 ağustos tarihli nutkunda dört buçuk ay evvelki tekliflerden rücu etmekten yani onları ağırlaştırmaktan bahsetmişti. Bu nutuk 5 ağustosta Ankarada malûm olmuştu. Garp cephesi ordularına taarruza hazırlık emri aynı günde verilmişti.

İngiliz Hükûmetinin yeni düşünce ve haleti ruhiyesinin diğer bir misali de o vakitki Dahiliye Vekili Fethi Beyin Londrayı ziyaretinde görünmüştür. Avrupaya gönderilen müşarünileyh İngiliz ve Fransız mes'ul ricalile görüşmekle tavsif edilmişti. Fethi Bey Pariste iyi bir kabul görmüş ise de Londrada Başvekil ile Hariciye Nazırı onu birer bahane ile kabulden istinkâf etmişler ve o yalnız Hariciye müsteşarile görüşebilmişti.

Bu yetmiyormuş gibi vaziyetimizin gittikçe kötüleşeceğine hükmeden İngiltere Hükûmeti Röyter ajansı vasıtasile, mügalata, istihza ve gururun bir enmuzeci olan 10 Ağustos tarihli tebliği neşretmişti; onda Fethi Beyin Londra için pasaport vizesi istediği vakit kimse ile görüşmek arzusunda olduğunu bildirmediği ve Londrada Hariciye Nezaretine gidince müzakere için geldiğini söylemediği ve eğer bunları bildirmiş ve söylemiş olsaydı İngilterenin şark sulhü için kendi müttefikleri ile müzakerede olduğundan ayrıca Türklerle müzakerata girişemiyeceğini kendisine söylenmiş olacağı ilân edilmekte idi. Tarihte pek nadiren bu kadar balâpervazane üslûp kullanılmış ve iki senedir cihan harbi galiplerine muvaffakiyetle mukavemet eden bir millet bu derece hiçe

sayılmıştır. Fazla olarak sarih bir yanlış kasten bu ilâna dercedilmişti. Zira Fethi Bey için Londraya gitmek üzere vize isterken Paris mümessilimiz Ferit Bey onun İngiliz Başvekili ve Hariciye Nazırile görüşmek istediğini Paristeki İngiliz maslâhatgüzarına söylemişti.

M. Loit Corçun nutku ve Röyterin bu ilânı dünya tarihinin kaydettiği en mühim ve kat'î zaferden 2 - 3 hafta evel vukubuluyordu. Bunlar bizim için iki mühim dersi ihtiva ederler. Biri mağlûbiyete mahkûm zannolunanlara nasıl muamele edildiği, ikincisi hakikî vaziyetten gafil olan bir devlet recülünün yani burada M. Loit Corçun memleketini nasıl çıkmazlara sevk ve tehlikelere ilka ederek hicap içinde mevkiinden atılabileceğini gösterir.

BÜYÜK ZAFER VE MUDANYA MÜTAREKESİ

Yunan Kıralı Konstantin İstanbula muzafferane giriş ve İngiltere Başvekili M. Loit Corç millî Türkiyenin inhilâli hülyalarına dalmış ve gururlarını alabildiklerine yükseltmiş bulundukları bir sırada 26 Ağustos 1922 sabahı Kocatepe topları gürledi. 14 gün sonra Türk askerleri İzmire girdiler. Bütün Yunan ordusu imha, ve Başkumandanı esir edilmiş ve o kadar münakaşayı mucip olan tahliye işi halledilivermiş idi.

Eylül başlarında müttefikler, Fethi Beyi kabul etmiyen ve bizimle ayrıca sulhü müzakere edemiyeceğini bildiren hükûmet dahil olmak üzere, İzmirdeki Başkonsoloslarını Türk karargâhına göndermek için müracaatta bulundular. Türk Başkumandanı onlara henüz Yunan işgalinde bulunan Nifte 9 Eylül için randevu verdi ve kendisi o gün mülâkat mahallinde bulundu ise de konsoloslar gelmediler. Zira o gün Türk ordusu İzmire girmiş bulunuyordu.

Türk orduları İzmir ve Bursayı geri aldıktan sonra Trakyayı da Yunan istilâsından kurtarmak üzere İstanbul ve Çanakkale boğazlarına doğru yürüyüşlerine devam etmişlerdi. Halbuki oraları müttefiklerin işgali altında idi. Binaenaleyh onlar bu üç şıktan birini ihtiyar etmek mecburiyetinde idiler.

a) Bizi Boğazlar sahiline varmaktan silâhla menetmek.

b) Bizim oralardan Trakyaya ordu halinde geçmemize müsaade etmek, yani işgal altındaki mıntakaya kendi kuvvetlerine faik Türk kuvvetlerinin girmesine seyirci kalmak.

c) Trakyayı bize müsademesiz teslim etmek suretile ileri hareketimizi lüzumsuz bırakmak.

Dört senelik siyesetin uğramış olduğu hezimeti hazım ve Türk kuvvetini henüz lâyıkile takdir edemiyen M. Loit Corç ilkönce birinci şıkka gitti. İzmirin istirdadından iki gün sonra 11 Eylûlde müttefiklerini ik-

naa muvaffak olan İngiltere, İstanbuldaki üç devletin fevkalâde komiserleri vasıtasile bitaraf addettikleri Boğazlar mıntakasına girmememizi istetti, ve ertesi gün o havaliye sevkedilen İngiliz kıtaatı ile birlikte asker göndermelerini Fransa ve İtalyadan taleb etti.

15 Eylûlde M. Loit Corç dominyonlarile (Kanada, cenubî Afrika, Avusturalya ve yeni Zelanda) Yunanistan, Romanya ve Yugoslavyadan Boğazların Türklere karşı müdafaasına iştirak için asker istedi. 16 Eylûlde bu talebin sebepleri resmî bir tebliğle neşredildi :

«Kemalist kuvvetlerin İstanbul ve Çanakkaleye yaklaşması ve Ankara hükûmeti tarafından ileri sürülen metalip [1] şayet kabul edilecek olursa en aşağı son harpte Türkiye üzerine kazanılmış olan zaferin bütün semerelerinin kaybını tazammun eder. Avrupayı Asyadan ayıran Ak ve Karadenizleri birleştiren derin tuzlu su yolu birinci derecede ehemmiyeti haiz cihan menfaatlerini, Avrupa menfaatlerini ve İngiliz menfaatlerini alâkadar eder.

M. Loit Corcun 11 ve 15 Eylül tarihli teşebbüsleri İngiliz dominyonlarile Fransa, İtalya, Romanya ve Yogoslavyayı İngilterenin peşinde ve evelbeevel İngiliz menfaatleri uğrunda harbe sürüklemeye matuf idi. Bu anlaşılır anlaşılmaz 15 eylûl tarihli teşebbüsünden evvel reyleri bile alınmamış olan Fransa ve İtalya işten sıyrılmaya koyuldular. Fransız hükûmeti 18 eylûlde bu tarzı hareket dolayısile hayretini ve girişilmek istenilen siyasetin tehlikesini bir nota ile beyan etti ve bir gün sonra Boğazlar mıntakasında Anadolu tarafında bulunan bütün kıtalarını Rumeli yakasına geçirdi. İtalya da ayni yolu tuttu. Kendisinden imdat istenilen diğer devletlerden hiç biri bir şey göndermeye razı olmadı. Dominyonlardan yalnız Avusturalya ve Yeni Zelanda yardım vadettiler. O günkü şerait altında İngiltere bu yardımla Türklerle yeniden filî harbe girişmeyi göze almadı. İstanbuldaki Fransız fevkalâde komiseri ve biraz sonra M. Franklen Buyyon İzmire gelip Mustafa Kemal Paşayı ziyaretten ve birkaç nota teatisinden sonra Mudanyada, Garp cephesi kumandanı İsmet Paşa ile İstanbuldaki müttefik kumandanları arasında mütareke müzakereleri başladı ve 11 teşrinievvelde müzakere imzalandı. Trakya Merice kadar hiç harpsiz bize teslim edildi, yani İngiliz Başvekilinin dediği veçhile birinci derecede cihan menfaatlarını Avrupa menfaatlerini ve İngiliz menfaatlerini alâkadar eden derin

[1] Misakı Millî.

tuzlu su yolunun her iki sahiline yeniden hâkim olmamıza razı olundu. Maruf bir Amerikalı muharririn yazdığı veçhile [1] «hiç bir vakit Avrupanın Asya karşısında bu kadar hacaletaver bir teslimiyeti vaki olmamış» ve «dahilde iktisadî keşmekeş devam ediyordu. Hariçte Stuartların [2] uzak devirlerindenberi İngiliz prestiji hiç bir vakit bu kadar aşağı düşmemişti».

İngiliz milleti kendisini bu kadar tehlikelere sokmuş ve bu kadar küçük düşürmüş olan Başvekili affetmedi. O vakite kadar onunla beraber bize karşı o derece şiddetli davranmış olan Hariciye Nazırı Lort Görzon başta, Loit Corcun muhtelit kabinesindeki muhafazakâr fırkası nazırları istifade ettiler. Loit Corç düştü ve cihan harbini İngiltereye kazandırmış olan zat olmasına rağmen ondan sonra bir daha mevki sahibi olmadı ; bu gün aradan on bir sene geçtiği halde 600 ve küsur âzalı bir mecliste onun hizbine mensup 10 mebus ya var ya yoktur.

---

[1] Frank H. Simonds - Histoire de L'Europe d'aprés guerre, (Harp sonrası Avrupa tarihi) S. 174 ve 175.

[2] 16 ncı asır.

İKİNCİ KISIM

LOZAN KONFERANSI VE SULH

Mütareke münakaşaları esnasında teati edilen notalarda sulh müzakeresi için Londrada bir konferansın toplanması kararlaştırılmıştı. Buna bir safta : Türkiye, diğer safta : İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya iştirâk edecekti. Türkiyenin ısrarı üzerine Boğazlara müteallik meselelerin müzakeresine iştirâk etmek üzere Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmişlerdi. Amerika müşahit bulundurmuş idi. Bulgaristanın Ege denizinde bir mahreci olması işi konuşulduğu vakit Bulgar murahhası da bulunmuş idi.

Konferans ilk umumî içtimaını 21 teşrinisani 1922 de yapmış, 4 şubat 1923 te inkitaa uğramış, 23 nisan 1923 te tekrar toplanmış ve 24 temmuz 1923 te sulh muahedesi ve ona mülhak 17 senedi düvelî imza ve murahhas hey'etler arasında müteferri meselelere ait birçok mektuplar teati edilmiştir.

A) Konferansı kendisi için birinci derecede ehemmiyeti haiz hayatî bir hâdise addeden ve oraya birinci derece adamlar gönderen üç devlet vardı : Türkiye, İngiltere, Yunanistan.

Türk Başmurahhası Hariciye Vekâletine intihap olunan Garp cephesi Kumandanı ve Mustafa Kemalin en yakın ve mutemet mesai arkadaşı İsmet Paşa idi. Mustafa Kemal ise konferans mesaisini bizzat saati saatine takip etmekte, icap eden kararları almakta ve talimatı vermekte idi. Hattâ gece veya gündüz herhangi bir anda Lozandan bir telgraf gelse derhal ve nerede bulunursa bulunsun, icap ederse uyandırılarak kendisine gösterilmesini emretmişti. Bu suretle Türk Başmurahhası her an, her meselede tam bir itminanla Türkiye namına son sözü söyliyebilecek vaziyette bulunuyordu. Diğer Türk murahhasları Sıhhat

ve İçtimaî Muavenet Vekili Rıza Nur ve sabık Vekillerden Trabzon mebusu Hasan Beylerdi; ve pek kalabalık bir müşavirler heyeti vardı.

İngiliz Başmurahhası Hariciye Nazırı Lort Görzon idi; Başvekil Loit Corcun sukutunda en mühim âmil olduğundan o sırada memleketindeki siyasî mevkii çok yüksek idi; bundan maada bütün İngilizlerin en büyük şark mütehassısı diye tanınmıştı. Uzun seneler Hindistanda Kıral Naipliği yapmış Türkiyeden Çine kadar bütün Asya memleketlerini dolaşmış ve şark meselesine müteallik pek çok eserler yazmıştı. Binaenaleyh, yeniden bir harp mevzuubahis olmamak şartile, müzakere edilen bütün meselelerde İngiltere namına son sözü söylemeğe fi'len salâhiyettardı.

Yunan Başmurahhası M. Venizelostu. Bu zatın mevkiindeki hususiyet şu idi ki elindeki salâhiyetname «ad referendum» olmayıp kendisini mutlak surette salâhiyettar kılıyordu, yani Yunan hükûmet ve kıralı, herhangi bir hususta olursa olsun merkezle danışmış olsun olmasın Venizelosun herhangi bir teahhüdü kabul ve tasdiki deruhte etmiş bulunuyordu; ve konferanstaki bütün murahhas heyetleri arasında böyle mutlak bir salâhiyeti resmen haiz başka hiç bir memleket murahhası yoktu.

Fransaya gelince, büyük zaferi müteakip İzmire gelip bize her şeyin sulhen halledileceğini ve dolayısile Boğazlar üzerine yürümemizin lüzumsuz olduğunu söyliyerek Mudanya mütarekesinin aktini kolaylaştırmış olan M. Franklen Buyyon ayni zamanda bize müstakbel sulh konferansına Fransız murahhası olarak geleceğini söylemiş idi. Fakat sonra gelmedi. Onun yerine gelen murahhaslar Roma Büyük elçisi M. Barer ve sabık İstanbul Büyük Elçişi âyandan M. Bompar idi; birinci zatın ailevî münasebetleri dolayısile bize pek dost addedilmemesi hatıra gelebilirdi. İkincisi de Türklüğü, vaktile pek yakından tanımış olduğu Osmanlılıktan kalma intibalarla ölçmekten kendini alamıyordu. Bu iki zatın hiç biri şahsiyet, malûmat ve memleketlerinde haiz oldukları nüfuz itibarile daha evvel saydığımz Başmurahhaslarla ve ezcümle vaziyetlerinde biraz müşabehet aramak hatıra gelebilen İngiliz murahhası Lort Körzonla uzaktan ve yakından mukayese edilemezdi; ve esasen meslekten diplomat olmaları itibarile siyasî rical ile mücadele için,

hemen her yerde müşahede edilmiş olduğu veçhile kâfi derecede mücehhez değillerdi. Fransa ve bütün büyük devletler Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı sulhlerinin müzakeresini siyasî rical vasıtasile idare ettikten sonra ve İngiltere Türk sulhu için de bu usule sadık kalmışken Fransanın bundan vazgeçmiş olması manidar idi. Bütün bunların manası ancak yavaş yavaş tezahür etmiştir. Konferansta teşekkül eden üç komisyondan Lort Körzon siyasî, askerî ve araziye ait meselelerle uğraşan birincisinin riyasetini almış, Fransız Başmurahhası iktisadî ve malî işlerle meşgul olan üçüncüsünün ve İtalya başmurahhası da hukukî (bilhassa ecnebilerin Türkiyede tâbi olacakları usule ait) meselelerle uğraşan ikincisinin riyasetine gelmişlerdi [1]. Bu komisyonlar arasında birincisi nispetsiz surette değerlerinden mühim idi ve İngiliz murahhasının onun başına geçmesi manidardı. Müzakerat ilerledikçe görülmüştür ki işbu birinci komisyona ait bütün meselelerde Fransız ve İtalyan murahhasları müstakil fikir dermeyan etmeyip Reisin fikirlerini takviye ile iktifa etmişlerdi. Tabiî diğer komisyonlarda da İngilizler diğer iki müttefiklerine karşı ayni suretle hareket etmişlerdir. Fakat asıl ehemmiyet birinci komisyonda idi ve konferansın ilk devresinde (21 teşrinisani 1922 - 4 şubat 1923) İngiltereyi doğrudan doğruya alâkadar eden bütün mühim meseleler ve ezcümle Boğazlar ve Musul meseleleri halledilmiş veya hal yolu tesbit edilmiş olduğu halde Fransayı doğrudan doğruya alâkadar eden malî ve iktisadî meselelerin en mühimleri henüz muallâkta kalmıştı, hattâ bunların borçlara ait olanları konferanstan 10 sene sonraya kadar sürüncemede kalacaktır. O zamanki beynelmilel vaziyetle kat'iyen mütenasip olmayan böyle bir hali Fransanın nasıl ve niçin kabul etmiş olduğu araştırılırsa makul bir tek sebep gösterilebilir. Fransa için o anda hayatî mesele Alman meselesi olduğundan o sahada serbest kalmak mukabilinde İngiltereyi şark işlerinde serbest bırakmış ve hattâ ona az çok yardım da etmiştir. Filhakika İngiltere Lozanda böylece Fransız müsamaha ve yardımına mazhar olduktan biraz sonra Fransanın Rur havzasını, yani Almanyanın en mühim kömür ve sanayi merkezlerini işgal altına al-

[1] Üç komisyona bu üç devlet murahhaslarının riyaset etmesi onların davetçi devletler olması dolayısile idi.

masına ve Ren vilâyetlerinde kendi hizmetine girmiş bazı Almanlara ayrıca bir cumhuriyet tesis ettirmek suretile Almanyayı parçalamaya çalışmasına bir sene kadar seyirci kalmıştır.

İtalyan murahhasları dahi (Garroni ve Montagna) Fransızlarınki gibi memleketlerinde büyük bir nüfuza malik değillerdi, esasen bu devlet uzun bir karışık devre geçirdikten sonra daha pek yeni olarak şimdiki faşist hükûmetin idaresi altına geçmiş ve dahilî vaziyet İtalyayı hariçte müessir kılacak derecede henüz sağlamlaşmamıştı.

Lozanda aktedilen sulhün Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristana ait sulhlerden esas farkı bunlar galiplerin mağluplara zorla ve hiç münakaşasız kabul ettirdikleri sulhlar iken Lozanda Türkiye cihan harbi galiplerini hemen kâmilen karşısında bulmakla beraber onlarla müsavi şartlar dairesinde müzakere etmiş ve müsaleha pek şiddetli münakaşalardan ve pek gergin vaziyetler husule geldikten ve hattâ bir defa da inkıta vuku bulduktan sonra imzalanabilmiştir. Başlangıçta o zamanki düşmanlarımız Türkiyenin yeni vaziyetini kavramamış gibi davranmışlardı; Türkiye - Yunanistan meselelerinde Türkiyeyi galip addedip ona göre şartlara razı olmakla beraber Türkiye ile müttefikler arasında mevcut meselelerin hallinde Türkiyeyi mağlûp addederek ona göre şartlar koymaya kalkışmışlarsa da Türk mukavemeti ve müttefiklerin yeni bir harbi göze alamamaları onlara hakikî vaziyeti göstermiş ve bütün meselelerin misakı millî hudutları dahilinde hallini temin etmiştir. Bu itibarla Lozan, siyasî sahada, büyük bir Türk zaferidir.

Lozan sulhünün şamil bulunduğu mesele grupları ile bu bapta müttefiklerin ilk teklifleri ve mukavemetimiz üzerine kabul olunan şekiller aşağıda hulâsa edilmiştir.

1. — HUDUT MESELELERİ.

Türkiye - Irak hududu istisna edilirse nispeten en kolay hallolunan mesail hudut mesailidir.

Trakya hududu Karaağaç ve civarı bize kalmak üzere eski Türk-Bulgar hududu ve Meriç nehri olarak tespit edilmiş ve tarafeynin emniyetini temin zımnında hududa amut olarak Türk, Bulgar ve Yunan

arazisinin 30 kilometrelik bir mıntakası gayri askerî bir hale ifrağ olunmuştur.

İmroz ve Tenedos adaları bize iade olunmuş ve Yunanistan Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında Anadolunun emniyeti için üssübahrî ve istihkâm yapmamayı, ve askerî bazı tahdidatı kabul etmiştir.

Suriye hududu Ankara itilâfnamesi hududu olarak kabul edilmiş ve Irak hududu hakkında uzun münakaşattan sonra anlaşmak kabil olmadığından bu meselenin halli bilâhare Türkiye ile İngiltere arasında icra edilecek müzakerata terkolunmuş ve itilâf olmadığı takdirde meselenin Cemiyeti Akvama arzına karar verilmiştir.

2. — BOĞAZLAR MESELESİ :

Bu mesele en büyük mücadelâtı mucip olan ve inkıta tehlikesi husule getiren mesailden biridir ;

Bidayette muhtelif alâkadar devletlerin noktai nazarları berveçhíati idi :

a) Rus noktai nazarı :

Türkiye, Rusya ile İngiltere arasında bir duvar olmalıdır. sulh o suretle kabili temindir. Boğazlar ticaret gemilerine daima açık ve harp gemilerine daima kapalı kalmalıdır.

b) Romen noktai nazarı :

Boğazlar harp ve ticaret gemilerine açık bulunmalı, Boğaz ve sevahili gayri askerî bir hale ifrağ olunmalı, Karadenizde «Désarmement» olmalı.

c) Bulgar noktai nazarı :

Boğazlar ticaret gemileri için daima açık bulunmalı.

Lort Körzonun bütün ısrarlarına rağmen Türk heyeti murahhasası Türkiye Boğazların hakikî sahibi olduğu için, bu baptaki noktai nazarını düveli itilâfiyeden evvel bildirmeği kabul etmemiş ve balâda serdedilmiş noktai nazarlardan kendi noktai nazarına en yakın olanının Ruslarınki olduğunu söylemiştir.

Bunun üzerine Lort Körzon düveli itilâfiye noktai nazarını berveçhiati bildirmiştir.

d) Düveli itilâfiyenin noktai nazarı :

Evvelâ : Ticaret gemileri :

Sulhte ve Türkiye bitaraf kaldığı bir harpta, bütün gemiler Boğazlardan tam serbestî ile geçmelidir.

Türkiye harpte ise, bitaraf gemiler için Türkiyenin düşmanlarına yardım etmemeleri şartile geçme serbestliği.

Saniyen : Harp gemileri.

Sulhte ve Türkiye bitaraf ise geçme serbestliği.

Türkiye muharip ise bitaraflar için geçme serbestliği.

Türkiye limanlarına uğrayacak harp gemileri için tahdidat kabul olunabilir.

Büyük devletler evvelce olduğu gibi İstanbulda stasiyoner yani Sefirin maiyetinde toplu mücehhez küçük gemiler bulundurabileceklerdir.

Salisen : Boğazlarda gayri askerî bir mıntaka teşkili.

Bunun hudutları berveçhiatidir :

Çanakkale Rumeli ciheti :

Gelibolu şibihceziresi ve Tarhallı-Tekirdağı hattının cenubu şarkisi.

Anadolu ciheti :

Eski İstanbul - Biga - Karabiga hattı.

Boğaziçinde Rumeli ciheti.

Akpınar - Küçükçeşme hattı.

Anadolu ciheti :

Şile - Gebze - Karaca hattı :

Marmaradaki bütün adalar.

Samotras, Limnos, İmroz, Tenedos adaları.

Rabian : Boğazlar komisyonu teşkili ve riyasetinin Türkiyeye verilmesi.

Bu komisyon hem Boğazlardan geçen sefain, hem de gayri askerî manatıkın kontrolü ile meşgul olacaktır.

Hamisen : Askerî manatıkın Türkiye için bir tehlike teşkil etmemesi ve bu devleti bir baskına maruz bırakmaması için kendisine garanti verilmesi.

Bilâhara düveli itilâfiye birinci Lozan konferansının nihayetinde bize verdikleri sulh projesine evelce hiç mevzuubahsedilmemiş olduğu

halde Trakyada bulundurabileceğimiz kıtaatın (İstanbul dahil) (20,000) i tecavüz etmiyeceği kaydını ilâve etmişlerdir.

Bütün bu noktai nazarları tetkikten sonra heyeti murahhasamız kendi fikrini bildirmiştir.

1) Türk noktai nazarı :

Evelâ : Denizden gelecek her türlü baskına karşı Boğazlar, İstanbul ve Marmaranın masuniyeti hakkında teminat.

Saniyen : Boğazlar ve Karadeniz menatıkı için bir tehlike teşkil etmemeleri zımnında Karadenize geçecek olan harp gemilerinin miktarının tahdidi.

Salisen : Ticaret gemileri için sulh ve harpte geçme serbestisi, Türkiye muharip ise bunlar üzerinde kontrol hakkı olacaktır.

Aktolunan Boğazlar mukavelesi bu kadar mütebayin noktai nazarların mahsulüdür.

Uzun münakaşalardan sonra itilâf devletleri Türk noktai nazarına yaklaşmışlar ve neticede bu gün mer'i olan şekil üzerinde anlaşmak kabil olmuştur. Şöyle ki :

Sulhte Karadenize geçebilecek olan harp gemileri Karadenizdeki en kuvvetli donanmanın kuvvetinden fazla olmıyacaktır. Mamafih devletler her vakit Karadenize her biri 10,000 tondan fazla olmamak üzere üç gemi geçirmek hakkına maliktirler.

Bir harp zamanında eğer Türkiye bitaraf ise umum devletler için ayni tahdidat baki kalmakla beraber muharib devletler balâdaki kuyuttan azâde olacaklar ve lüzum gördükleri miktarda harp gemilerini Karadenize geçirebileceklerdir. Boğazlarda ve Marmarada her türlü muhasamat memnudur. Harp gemileri bu mıntakada lüzumundan fazla kalamazlar.

Boğazlardaki gayri askerî mıntakalar oldukça ufaltılmış ve Çanakkalede Rumeli cihetinde Gelibolu yarımadasile Kavak şimalde kalmak üzere Baklaburunu, Kumbağı hattının cenubu şarkîsine.

Anadolu cihetinde sahilden yirmi kilometre mesafeden geçmek üzere eski İstanbuldan Karabiganın şimaline giden bir hattın şimaline.

Boğaziçinin iki tarafında sahile on beş kilometre mücavir olan mıntakalara inhisar ettirilmiştir.

İtilâf devletlerinin Karadenize geçecek harp gemilerinin miktarı hususunda noktai nazarımıza takarrüpten maada kabul ettikleri diğer pek mühim bir cihet de gayri askerî hale vazolunan manatıkın teftişinden sarfınazar etmeleri ve bunu sırf bizim hüsnü niyetimize terketmeleridir.

Bu neticenin istihsali için konferansı terkle sulhu aktetmemek tehdidini ortaya atmaya mecbur olduk ve bu suretle Almanya ve sair yerlerde ne derece müz'iç olduğu görülmekte olan askerî kontrol ihtimalini bertaraf ettik.

Israrımız üzerine düveli itilâfiye Stasyoner bulundurulmak hakkından da vazgeçmişlerdir.

3. — Umumî surette bu konferansta Türkiyenin tahdidi teslihatı mevzuu bahsolmamıştır. Vaki olan yegâne talep :

a) Tarafımızdan kabul edilen gayri askerî mıntakalarda asker bulundurulmaması keyfiyeti ki buna da ancak İstanbulda 12.000 kişi bulundurmamız şartile tarafımızdan muvafakat edilmiştir.

b) Trakyada (İstanbul dahil) 20,000 kişiden fazla asker bulundurmamamız teklif edilmiş, fakat tarafımızdan reddedilmiştir.

c) Yavuzun iade edilmemesi, tahtelbahir inşa etmememiz mükâlemat esnasında İngilizlerce istenilmiş, fakat tarafımızdan reddedilmiştir

4. — Ekalliyetler meselesi :

Bu mesele dahi konferansta büyük gerginlikleri ve uzun münakaşaları mucip olmuştur.

İtilâf devletlerinin taleplerinin ana hatları berveçhiati idi.

a) Ekalliyet hukuku namile memleketimizde bulunan bilcümle lisan, din, ırk vesaire ekalliyetlerine bazı hukuku mahsusa temin edilecek ve bu baptaki harekâtımızı ve mevzu kavaide derecei riayetimizi kontrol etmek için memleketimizde meselâ Cemiyeti Akvamca bir teftiş heyeti bulundurulacak.

b) Hıristiyanlar bedeli naktî mukabilinde askerlikten muaf olacak.

c) Şark vilâyetlerini terketmiş olan Ermeniler toptan yerlerine avdet edecekler.

d) Türkiyenin bir tarafında bir Ermeni yurdu tesis olunup Gümrü konferansında Ermeni murahhaslarının talep ve teklif eyledikleri veç-

hile dünyanın her tarafına dağılmış olan Ermenilerden istiyenler işbu yurtta iskân edileceklerdir.

Bu yurdun mahallinin intihabı ve tâbi olacağı tarzı idarenin tayini Cemiyeti Akvamla müştereken yapılacak.

İngiliz heyeti murahhasasının fikrine göre bu yurt için en muvafık yer Türkiye ile Suriye arasında Sevr projesi hududu ile Ankara itilâfnamesi hududu beyninde bulunan şerit gibi mıntaka imiş; Fransız heyeti murahhasasının fikrine göre ise yurt Erivan Cumhuriyeti vicarında bulunmalı imiş.

e) Eski mezhep imtiyazları ipka edilecek.

İtilâf devletlerinin işbu teklifatındaki grabetten biri de lisan, ırk ve din ekalliyetleri hakkındaki talepleri idi. Bu talep aynen kabul edilmiş olsa idi Türkiye idaresini kendi memleketine hâkim olan devletin idaresine tercih ettiği için buraya gelmiş olan meselâ Bosnalı bir müslümanın buradaki vaziyeti ve ahvali hakkında işbu müslümanın idaresinden kaçtığı devletin Cemiyeti Akvam vasıtasile bir hakkı mürakabesi bulunacak ve devlet bu suretle dahiliyemize müdahale için bir hak kazanmış olacak idi.

Murahhaslarımızın metaneti ile bu gibi tehlikeler bertaraf edilmiş ve son bazı muahedelerle hem galip hem mağlûp bir takım diğer devletlerin ekalliyetlerine verdikleri hukuk bizde de gayrimüslim ekalliyetlere verilmekle iktifa olunmuş ve ayrıca hiç bir kontrol kabul edilmemiştir. Esasen bu kadarının kabulü Misakı Millimizde yazılı idi.

Hıristiyanların askerlik etmemeleri hakkındaki taleplerini bilâhara İtilâf Devletleri bunlardan hıristiyan zabitanın kumandası altında ayrıca kıtaat teşkili şeklinde tadil etmişler, fakat her iki teklif de reddedilmiş ve hıristiyanların sair vatandaşlardan gayri bir vaziyette bulunmalarına mahal verilmemiştir.

Şark Vilâyetlerini terketmiş olan Ermenilerin müçtemian avdeti kabul edilmemiştir.

Ermeni yurdu meselesinde kat'î vaziyet almak zarureti hasıl olmuş ve bu bapta düveli itilâfiye murahhaslarının balâda mezkûr teklifatı serdeyledikleri celsede murahhaslarımız bunları dinlememek için içti-

ma salonunu terketmişler ve bu suretle bu mesele bertaraf edilip badema bundan kimse murahhaslarımıza bahsetmemiştir.

Ayni zamanda İstanbul rumları ve garbî Trakya müslümanları müstesna olmak üzere Türkiyedeki Rumlarla Yunanistandaki Türklerin mübadelesi karargir olmuş ve işbu mübadele bilâhara bir hususî komisyon marifetile ve muvaffakiyetle icra edilmiştir.

Her taraftan sırf dinî ve mahallî bir müessese halinde bulunacağına dair verilen teminat üzerine Rum Patrikhanesinin işbu mahiyette İstanbulda kalmasına tarafımızdan mümanaat edilmemiştir.

5. — Tebaa hukukuna, adlî ve iktisadî, kapitülâsyonlara ait meseleler.

Bu meselelerde dahi pek çok güçlüklere duçar olduk. Konferansın bidayetinde bilhassa adlî kapitülâsyon hususunda harpten evvelki vaziyetten beter vaziyetler ihdas edebilecek teklifler karşısında bulunduk.

Başlıca istihsal olunan faydalar berveçhiatidir.

a) Memleketimize vaki olacak muhacereti takyit etmek hakkımızı tanımamak istediler, neticede bu hakkımız bilâkaydü şart teslim ettirilmiştir.

b) Ecnebi sefaret ve şehbenderlikleri tarafından verilen vesaikin bir şahsın tabiiyetini tayine kâfi olduğunu bize kabul ettirmek ve bu suretle her sefaret ve şehbender için evelce vaki olduğu gibi birçok tebaamızı kendi devleti tabiiyetine geçirmek hakkını tanıtmak istediler. Bunu bittabi reddettik.

c) Ecanibin memleketimizde her türlü iş yapabilmesini istediler. Hukuku müktesebe baki kalmak şartile ecanibin ancak devlete ve Türk tebaasına inhisar ettirilmiyen işleri yapabilmeleri kabul edilmiştir.

d) Bir kısım mahakimimize ecnebi hâkimlerinin ithalini ve düveli itilâfiye tebaasının ancak bu mahakimde muhakeme edilmesini istediler : Keza bu hekimlerin yeni kanunlarımızı tanzime iştirak etmesini istediler : Kapitülâsyonlar devrinde ecnebi tebaasından birine ait bir muhakeme olduğunda mensup bulunduğu devletin sefaret veya şehbenderhane tercümanı mahkemede hazır bulunuyor idi. Yeni teklife göre ecnebi hâkimlerin bir kısmı Türk mahkemelerinde sureti daime-

de bulunması ve hükmetmesi iktiza edecek idi. Yani daha ağır bir vaziyet hasıl olacaktı.

Bu teklif sureti kat'iyede reddedilmiş ve işbu mesele birinci Lozan konferansının inkitaını mucip olan sebeplerden biri olmuştur, o sırada Montanya formülü denilen mutavassıt bir teklif İtalyanlar tarafından ileri sürülmüş ve bilâhara bu teklif dahi noktai nazarımıza göre ıslah edilmiş ve atideki şekle münkalip olmuştur. Şöyle ki : Yalnız beş sene müddetle bitaraf devletler tebaasından üç hukuk müşavirinin hizmetimize alınacağına ve bunların kendilerine vaki olacak şikâyetleri dinlemeğe ve gördükleri yolsuzluklar ve arzu ettikleri hususatı saire hakkında Adliye Vekâletine rapor verebileceklerine dair Heyeti Murahhasamız bir beyanname vermiştir.

e) Türk fabrika ve saire müessesatına prim vermek suretile bunları teşvik eylemeyi arzu ettiğimiz takdirde mümasil ecnebi fabrika ve müessesatına dahi ayni suretle prim vermemizi istediler. Bu talep te tarafımızdan kabul edilmemiştir.

f) Gümrük meseleleri :

İngilizlerin hattâ çok lehimize buldukları ilk Fransız teklifi şöyle idi.

Kapitülâsyonların cari bulunduğu 1911 senesine ait kıymeti mukaddere üzerine mevzu % 11 miktarındaki gümrük resmi % 4 zammile (% 15) e iblâğ olunup işbu tarife iki sene müddetle tatbik edilecek, badehu Türkiye başka bir usul vaz'ında muhtar olacak, ancak bu yeni usule göre alacağı gümrük resmi kıymet itibarile ithalât kıymetinin % 15 ini tecavüz etmiyecek ve muayyen bir madde hakkındaki resim de % 20 yi tecavüz etmiyecek. Bu ikinci şekli de bilâmüddet devam edecek.

İktisadî kapitülâsyonların bilâmüddet tesbiti mahiyetinde olan bu teklif tabiatile sureti kat'iyede reddolunmuş ve neticede bugünkü şekil yani muahedenin akti esnasındaki gümrük tarifemiz beş sene için kabul edilmiş ve bu müddetin sonunda sureti mutlakada serbest kalmamız takarrur etmiştir.

Muakit devletler de bize en ziyade mazharı müsaade devlet muamelesi yapmayı kabul etmişlerdir.

Sureti umumiyede balâda mevzuubahis bilcümle mesailde herhangi

bir devletin diğer bir devlet tebaasına tanıdığı hukuk bizce mütekabiliyet şartile düveli itilâfiye tebaasına tanınmış ve harpten evel mevcut olan kapituler vaziyet bu suretle tamamile refedilmiştir.

6. — Düyunu Umumiye ve tazminat meseleleri :

Bidayette düveli itilâfiye düyunu umumiyenin sermaye itibarile taksim edilmeyip resülmalin kâmilen bizim uhdemizde kalmasını ve yalnız tekasiti seneviyenin Osmanlı İmparatorluğunun varisleri tarafından tayin olunacak nispet dairesinde tesviyesini, Düyunu Umumiye idaresinin bütün teşkilâtile beraber baki kalıp her tarafta tahsilâta devam etmesini, taksiti seneviyenin altın olarak veya ona muadil akçelerle tediyesini... V. S. talep etmişlerdir.

Uzun yorucu ve inkitaa kadar varan münakaşattan sonra :

Resülmalin taksimi ve Türkiyenin kendi hissesine isabet edecek miktardan fazla düyundan tebriyesi kabul edilmiştir. Tekasiti seneviyenin hangi açka ile tediye edileceği meselesi bilâhara halledilmek üzere muallâkta bırakılmıştır.

Düyun taksimine Balkan harbi üzerine kaybettiğimiz yerlere ait hisseler dahi dahildir.

Tazminat mesaili iki kısma ayrılabilir :

A) — Türkiye ile düveli itilâfiye arasında.

B) — Türkiye ile Yunanistan arasında.

a) Düveli itilâfiye bizden :

Evvelâ işgal orduları masarifi namile tazminat talep etmişlerdir. Yani 1918 mütarekesinden sonra Adana, İstanbul, Kars, Konya, Antalya ve saire gibi yerlerimizi işgal etmiş olan Fransız, İngiliz ve İtalyan kıtaatının masraflarını istemişlerdir. Bunların elli milyon altın lirayı tecavüz ettiğini fakat otuz milyon lira altın ile iktifa edeceklerini bildirmişlerdir.

Bu talep tekrarına lüzum olmıyan sebepler serdile sureti kat'iyede reddedilmiştir.

Saniyen; düveli mezkûra tebaalarına ait zarar ve ziyanı talep etmişler ve bilâhara bu bapta on beş milyon altın lira ile iktifa edeceklerini söylemişlerdir.

Tazminatın mütekabil olması yani bizim tebaamızın düveli itilâfiye

tarafından görmüş olduğu zarar ve ziyanın dahi tazmin edilmesi ve düveli itilâfiye tebaasına ait zarar ve ziyanı Osmanlı imparatorluğunun bilcümle varisleri tarafından tediyesi şartile bu talebi kabul edebileceğimiz söylenilmiştir.

Düveli itilâfiye mütekabiliyet şartını kat'iyen kabul etmek istememişlerdir.

Uzun müzakerattan sonra düveli itilâfiye bu baptaki bütün taleplerinden vazgeçmişler ve tarafımızdan da Almanya ve Avusturyada bulunup bu devletlere ait muahedat mucibince düveli itilâfiyeye teslim edilmiş olan altınlarımız hakkında bir talepte bulunulmamasına ve keza İngilterede sipariş edilip 1914 senesinde İngiliz hükûmetince vaziyet olunan sefaini harbiyemiz dolayısile her türlü metalipten sarfınazar edilmesine muvafakat olunmuştur.

b) Türkiye ile Yunanistan arasında tazminat mesaili :

Ordularının yapmış oldukları tahribat dolayısile talep edilen tazminatı vermeyi Yunan hükûmeti reddettiğinden yeniden bir harbi intaç edecek şekilde gerginlik hasıl olmuştu. Böyle bir harbi kazanacağımızda şüphe olmamakla beraber muzafferiyetten sonra Yunanistandan matlûp meblâğı alabilmemizin sair devletlerin arzettikleri misale bakarak [1] pek müşkül hattâ mümteni bulunduğundan ve bunun için de hali harbi senelerce idame ettirmeğe ve dolayısile yeniden füzuli bir çok mesarif ihtiyarına lüzum olduğundan bu baptaki metalibatımıza mukabil Karaağaç mıntakasını almakla iktifa ettik.

Konferansın resmi küşadında bulunmak üzere Lozana gelmiş olan Fransız vekili ve Hariciye Nazırı M. Puvankare Yunan tazminatı meselesinde Fransanın bize yardım edeceğini; zira arada Yunanlılar tarafından tahrip edilmiş Fransız emvali dahi bulunduğunu Başmurahhasımız İsmet Paşaya söylemiş olmasına rağmen daha bir çok mevadda da olduğu gibi bu hususta Fransızlar bize hemen hiç muavenet etmemişlerdir.

* * *

Konferansın 4 şubattan 23 nisana kadar inkıtaa uğramış olduğunu

[1] Bilhassa Fransız - Alman misaline.

daha evvel söylemiştik; bunun maddî ve manevî sebeplerini izaha çalışacağız.

İnkitaın arifesinde halli, müşkilât arzeden 9 mesele vardı :

1) Musul meselesi.

2) İngilizlerin Arıburnundaki mezarlıklar arazisini istemeleri.

3) İstanbul dahil olmak üzere Trakyada 20,000 den fazla asker bulundurmamamız hakkında müttefiklerin talebi.

4) Adlî kapitülâsyonlar.

5) Müttefiklerin bizden istedikleri tazminat (15.000.000) altın lira.

6) Müttefiklerin ellerinde oyuncak olan İstanbul hükûmetine aktettirmiş oldukları bazı mukavelelerin mer'î kalması.

7) Eski imtiyazları tanımamız, demiryollar ve saireye ait bazı eski mukaveleleri yeni iktisadî şartlara göre değiştirmeyi kabul etmemiz, bir Alman şirketinin malı addolunan Anadolu ve Bağdat demiryollarının müttefiklere mensup bir şirkete devretmemiz ve saire hakkında müttefiklerin talepleri.

8) Yunanistandan istediğimiz tamirat parası.

9) Osmanlı borçlarının sermaye üzerine mirasçı devletler arasında taksimi.

4 şubatta yani inkita günü vaziyet şu idi.

1) Musul meselesinin hallini sonraya bırakmayı.

2) Arıburnu mezarlarını askerî surette istimal edilmemek şartile İngilizlere vermeyi kabul ettik.

3) Müttefikler Trakyadaki askerî tahdidattan vazgeçtiler.

4) Adlî kapitülâsyonların lâğvı meselesinde daha ziyade şekle ait hafif bir itilâf noktası kaldı.

5) Müttefikler bizden harp tazminatı almaktan ve biz de onlardan Almanyada haczetmiş oldukları altınlarımızı ve harbin başında İngiliz hükûmetince alınmış olan İngiliz tersanelerinde yeni bitirilmiş iki zırhlımızın bedelini istemekten vazgeçtik.

6 ve 7) Bu kabil iktisadî meseleler üzerinde anlaşmak kabil olmadığından bunların bilâhare halledilmek üzere muahede haricinde kalmalarını istedik.

8) Yunan tazminatında ısrar ettik.

9) Osmanlı borçlarının arzumuz veçhile sermaye üzerinden taksimine müttefikler razı oldular.

Görüldüğü veçhile işbu dokuz meseleden beşi tamamile halledilmiş bulunuyordu. Ve sekizinci sırf Yunanistana ait idi. Büyük devletleri alâkadar eden ve halledilmiyen meselelere gelince bunlar iki tarafın noktai nazarı birbirine çok yaklaşmış olan dördüncüsü yani adlî kapitülâsyonlara ait olanile henüz üzerlerindeki ihtilâflar pek derin olan altıncı ve yedincilerinden yani ismi söylenilmemekle beraber bir dereceye kadar iktisadî kapitülâsyonları tazammun edenlerinden ibarettir.

Vaziyet bu merkezde iken ve İngiltereyi doğrudan doğruya alâkadar eden bütün meseleler halledilmişken Lort Körzon Londrada acele işi olduğunu ileri sürerek ve alî kapitülâsyonların ilgasına ait müzakereler neticesinde henüz baki kalan nisbeten hafif ihtilâfı inkıta sebebi diye ilân ederek, bütün heyeti murahhasasını beraber almış ve Lozanı terketmiştir.

İngiliz Hariciye Nazırının bu hareketindeki maksat aşikâr idi; esasen Londrada işi olması bahanesi bütün İngiliz heyetini beraber götürmeyi tabiî makul göstermezdi; asıl inkıta sebebi iktisadî kapitülâsyonların filen bakasını tazammun eden altıncı ve yedinci maddelerdeki meselelerdi; fakat o vakıt her yerde cari olan sosyalist propagandası yüzünden bu sebebin ileri sürülmesine cesaret edilemezdi. Zira derhal «emperyalizm ve kapitalizm» aleyhinde malûm hücumlar başlıyabilirdi. Diğer taraftan bunlar öyle maddelerdi ki bizim tarafımızdan kabulleri Türkiyeyi ebediyen ezici malî ve iktisadî bir yük altında tutabilir ve o sebepler her türlü yükselme ümitlerimizi boşa çıkarırdı; binaenaleyh bu kadar kahramanane bir mücadeleden sonra Lozanda kazanacağımız diğer bütün menfaatlerin yakın bir atide, zafımız yüzünden elimizden alınmasını mucip olabilirdi. Esasen inkıta olur olmaz Türk heyeti murahhasası inkıtaın hakikî sebeplerini bizim için tahammül edilmiyecek kadar ağır olan malî ve iktisadî tekliflerden ileri geldiğini ilân etmiş ve Türk milletine ve cihan efkârı umumiyesine hakikati bildirmişti.

Fakat henüz bizim de her millet gibi asrî ve kuvvetli bir millet olmamıza razı olmıyan o vakitki düşmanlarımız ve inkıtaı yapmakla hü-

kûmet ve milletimizin şuur, azim ve sebatını bir kere daha denemeğe koyuldular, belki Türk ricali işi pek iyi kavrıyamazlar da yeni bir harp korkusu ile ihtilâfta olan maddeleri kabul ediverirler. Belki Türk milleti yorgunluğundan artık bu kadar şey istihsal ettik, fazlası için yeniden çarpışmanın manası yoktur der ve hükûmeti sulha icbar eder; belki o vakitki düşmanlarımız aldıkları yanlış haberlere istinaden ordumuzu ihtilâl eder gibi ümitlerin müttefik ricali tarafından beslenilmiş olduğu Lozanda murahhas heyetlerinde geçen sözlerden bariz surette hissolunuyordu. Fakat Türk hükûmeti ordu ve milleti hiçbir zaaf eseri göstermeyip sebat edince ve bilâkis Avrupa memleketlerinde harbin tazelenmesi ihtimali heyecanlar uyandırınca büyük devletler yeniden konferansı davetle bu meselelere müteallik bizim şartlarımızın hepsini kabul ettiler.

24 Temmuz 1923 de imzalanan ve Türk milletine hür ve müstakil Avrupa milletleri arasındaki mümtaz mevkiini tanıyan Lozan muahedesinin ihtiva ettiği başlıca hükümlerden yukarda bahsettik. Aşağıda nutuktan [1] alınmış olan bir mukayeseyi dercediyoruz.

Mondros mütarekesinden sonra Türkiyeye muhasım devletler tarafından dört defa sulh şeraiti teklif edilmiştir. Bunların birincisi, Sevr projesidir. Bu proje, hiçbir müzakerenin mahsulü olmayıp düveli itilâfiye ve Yunan Başvekili M. Venizelos tarafından imza edilmiştir.

Bu proje, Türkiye Büyük Millet Meclisince bir zemini münakaşa bile addedilmemiştir.

İkinci sulh teklifatı birinci İnönü muharebesini müteakip in'ikat eden Londra konferansının hitamında 12 mart 1921 tarihinde vaki olmuştur. Bu teklifte, Sevr projesindeki mevaddın kâmilen ipka edildiğini kabul etmek lâzımdır.

Bu teklifat bizce münakaşayı mucip olmadan ikinci İnönü muharebesinin başlamasile neticesiz kalmıştır.

Üçüncü sulh teklifatı 22 Mart 1922 de, yani Sakarya muzafferiyetinden ve Fransızlarla aktolunan Ankara itilâfından sonra ve yakın bir taarruzumuza intizar olunduğu sıralarda, Pariste içtima eden düveli itilâfiye hariciye nazırları tarafından yapılmıştır. Bu teklifatta, işe Sevr

[1] N. - S. 353.

esasından başlamak esası terkedilmiş ise de esasatı itibarile âmali milliyemizi tatminden uzak idi.

Dördüncü teklif, Lozan muahedesinin aktile neticelenen müzakerattır.

Düveli itilâfiyece Türkiyeye tatbiki tasavvur edilen esasatla, harekâtı milliye sayesinde vâsıl olunan neticeyi bariz bir surette mütalea etmek için bu dört nevi teklif arasında en mühim hususata münhasır olmak üzere kısa bir mukayese yapmayı faydalı addederim.

1) HUDUTLAR

A — Trakya hududu :

Sevrde : Çatalca hattından biraz ilerde bulunan Bodima - Kalıkıratya hattı.

Mart 1921 teklifinde : Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkkilise ve Edirne Yunana kalmak üzere bir hat.

Lozanda : Karaağaç ta bizde olmak üzere Meriç hattı.

B — İzmir mıntakası :

Sevr projesinde : Bu mıntakanın hudutları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az çok karip mahallerden geçmektedir.

Bu mıntaka, Türk hâkimiyetinde kalacak, fakat Türkiye, bu hâkimiyetini istimal hakkını Yunanistana devredecek, Türk hâkimiyetinin bakasına alâmet olarak İzmir şehrinin haricî istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacak, bu mıntakanın sureti daimede Yunanistana bağlı bulunacaktır

Mart 1921 teklifinde : İzmir mıntakası, Türk hâkimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir mıntakasının aksamı mütebakiyesinde muhtelif anasırın adedî nisbetine göre terekküp edecek bir jandarma kıt'ası bulunacak ve buna düveli itilâfiye zabitanı kumanda edecek.

İdare işlerinde dahi ayni nisbeti adediye nazarı itibara alınacak ve mıntakanın Cemiyeti Akvamca tayin edilecek hıristiyan bir valisi olacak ve bunun yanında müntahap bir meclis ve bir heyeti müşavire bulunacak. Vilâyet'te Türkiyeye varidatla mütezayit bir vergi verecek ve

bu anlaşma beş sene devam edip tarafeynden birinin talebi üzerine Cemiyeti Akvamca tadil edilecek.

Mart 1922 teklifinde : Bütün Anadolu ve dolayısile İzmir de bize iade olunacak tarzında aldatıcı bir vait, İzmir rumlarının idareye, adilâne bir surette iştirak ettirilmesi için ve ayni hak Yunanistanda kalacak Edirne Türklerine verilmek şartile bir usul tayini zımnında düveli itilâfiye Türkiye ve Yunanistanla anlaşacaklardır.

Lozanda : Tabiatile bu gibi mesail mevzuu bahis dahi olmamıştır.

c — Suriye hududu :

Sevrde : Sahilde, takriben Karataş burnundan başlıyarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Urfa, Mardin ve Nusaybini epey cenupta ve Suriye arazisinde bırakan bir hudut.

Mart 1921 de : Takriben şimdiki hudut olmak üzere Fransızlarla ayrıca bir itilâfname imzalanmıştır.

Lozanda : 20 teşrinievvel 1921 tarihli Ankara itilâfnamesi hududu ipka edilmiştir,

D — Irak hududu :

Sevrde : İmadiye, bizde kalmak şartile Musul Vilâyetinin şimal hududu. ...

Mart 1921 teklifinde : Bahis yok.

Mart 1922 teklifinde : Bahis yok.

Lozanda : Halli tehir edilmiştir.

E — Kafkas hududu :

Sevrde ; Türk - Ermeni hududunun tayini Amerika Reisicumhuru Vilsona havale edilmiştir. Ve müşarünileyh hudut olarak Karadeniz sahilinde Giresonun şarkında başlayan, Erzincanın garp ve cenubundan, Elmalı, Bitlis ve Van gölünün cenubundan geçen ve birçok nikatta harbi umumiyedeki Türk - Rus cephesini takip eden bir hattı göstermiştir.

Mart 1921 teklifinde ; Cemiyeti Akvam bir Ermeni yurdu tesisi için vilâyeti şarkiyeden Ermenistana devrolunacak arazinin tesbiti zımnında bir komisyon tayin edecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Mart 1922 teklifinde; Bir Ermeni yurdu teşkili zımnında Cemiyeti Akvamın muavenetine müracaat olunacağından bahsedilmektedir.

Lozanda ; Bu mesele bertaraf edilmiştir.

F — Boğazlar mıntakası ;

Sevrde Rumelinin Türkiyede kalan bütün aksamı.

Anadolunun Adalardenizi üzerinde takriben İzmir mıntakasının başladığı yerden başlıyarak Manyas gölünün cenubuna ve Bursanın ve İznikin biraz şimalinden ve Sapanca gölünün müntehai garbisinden Ah'abadalar deresinin mansabına giden hatta tahdit edilmiş bir mıntaka, bu manatıkta asker bulundurmak ve harekâtı askeriyede bulunmak hakkı sırf düveli itilâfiyeye aittir. Keza mezkûr manatıktaki Türk jandarması düveli itilâfiye kumandasına tâbi olacaktır.

Düveli itilâfiye, bu mıntaka dahilinde askerî makasıt için kullanılabilecek yol ve şimendifer inşasını menedebileceği gibi elyevm mevcut olanlar meyanında bu yolda kullanılabilecek olanları tahrip ettirebilecektir.

Mart 1921 teklifinde; Çanakkale cenubunda Tenedos adasının (Bozcaada) karşısından Karabigaya giden hattın şimaliyle Boğaziçinin tarafeyninde yirmi ilâ yirmi beş kilometrelik bir mıntaka.

Çanakkale boğazına hâkim olan her iki taraftaki Adalar.

Düveli itilâfiye, yalnız Yunanistana kalacak olan Gelibolu ve bize kalacak olan Çanakkalede asker bulunduracak, bu suretle İstanbul ve İzmir şibihceziresini tahliye edecek ve Türkiyenin İstanbulda asker bulundurmasına ve Anadoludan Rumeliye veya Rumeliden Anadoluya asker geçirmesine müsaade edecektir.

Mart 1922 teklifinde : Çanakkalenin cenubunda Erdek şibihceziresi müstesna olmak üzere Çanakkale sancağı, Boğaziçinin cenubunda o zaman bitaraf addolunan mıntaka yani takriben İzmit şibihceziresi gayri askerî mıntaka olacaktır.

Bizde, itilâf işgal kuvveti kalmıyacaktır.

Lozanda : Gelibolu şibihceziresile Kumbağı, Bakla burun hattının cenubu şarkisi, Çanakkale mıntakasında sahilden yirmi kilometrelik bir mıntaka ve Boğaziçinin iki tarafında sahilden 15 kilometrelik bi-

rer mıntaka ve Marmarada da Emirali adasından maada adalar ve İmroz ve Tenedos adaları, gayri askerî bir hale konacaktır.

2) KÜRDİSTAN

Sevrde : Fıratın şarkında ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan mıntaka için düveli itilâfiye murahhaslarından mürekkep bir komisyon mahallî muhtariyeti ihzar edecektir.

Muahedenin aktinden bir sene sonra işbu havalinin Kürt ahalisi Cemiyeti Akvam meclisine müracaatla Kürtlerin ekseriyetinin Türkiyeden müstakil olmayı istediğini isbat ederse ve meclis bunu kabul ederse Türkiye bu havalideki her türlü hukukundan sarfınazar edecektir.

Mart 1921 teklifinde : Düveli itilâfiye, vaziyeti hazırayı nazarı itibara alarak bu bapta Sevr projesinde tadilât icrasını nazarı itibara almaya mütemayildirler. Şu şartla ki mahallî muhtariyetler ve Kürt ve Asurî - Geldanî menafiinin kâfi derecede himayesi için tarafımızdan teshilât ibraz edilsin.

Mart 1922 teklifinde; bahis yok.

Lozanda; bittabi mevzuubahis ettirilmemiştir.

3) İKTİSADÎ MANATIKI NÜFUZ

Sevr muahedesini müteakip düveli itilâfiyenin aralarında imza eyledikleri Akor triparit te :

A) Fransız mıntakai nüfuzu :

Suriye hududu ile takriben Adana vilâyetinin garp ve şimal hududu ve Kayseri ile Sıvasın şimalinden geçen ve Muş hariç işbu kasabaya takarrüpten sonra Cezirei İbni Ömere giden bir hattın dahilinde kalan mıntaka.

B) İtalyan mıntakai nüfuzu :

İzmit şibihceziresinden çıktıktan sonra Afyonkarahisarına kadar Anadolu şimendifer hattı ve oradan (Kayseri civarında) Erciyaş dağı civarına kadar giden hatla İzmir mıntakası Adalardenizi, Bahrisefit ve Fransız mıntakası arasında kalan mıntaka.

Mart 1922 de : Bekir Sami Beyle Fransız ve İtalyan Hariciye Nazırları arasında imza olunup hükûmetçe reddolunan itilâflara göre :

a) Fransız mıntakai nüfuzu :

O sırada Fransız işgali altında bulunan yerlerle Sivas, Mamuretülâziz ve Diyarıbekir vilâyetleri.

b) İtalyan mıntakai nüfuzu :

Antalya, Burdur, Muğla, İsparta sancaklarile Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının bilâhara tayin olunacak aksamı.

Mart 1922 teklifinde : Mevzuubahis değildir.

Lozanda : Mevzuubahis olmamıştır.

4) İSTANBUL

Sevrde : Muahede samimiyetle tatbik edilmediği takdirde İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1922 teklifinde : Bu tehdidin kalkacağı ve Türkiyenin İstanbulda asker bulundurabileceği ve Boğaziçinin etrafındaki gayri askerî mıntakadan asker mürurına müsaade edilebileceği mezkûrdur.

Mart 1922 teklifinde : İstanbuldan ihracımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbulda bulundurulabilecek Türk kuvvetinin tezyidi vadolunmaktadır.

Lozanda : Mevzuubahis olmamıştır.

5) TABİİYET

Sevrde : Gerek düveli müttefikanın (Yunanistan dahil) gerek teşekkül eden devletlerden birinin (Ermenistan ve saire) tabiiyetine girmek isteyen Türk tebaasından hiç kimseye Türk hükûmetince mümanaat edilmiyecek ve bunların yeni tabiiyeti kabul edilecektir.

Mart 1921 teklifinde ; Bundan bahis yok.

Mart 1922 teklifinde ; Bundan bahis yok.

Lozan muahedesinde : Bundan bahis yok.

Ancak müzakerat esnasında düveli itilâfiye bir adamın tabiiyetini tayin hususunda Türkiyedeki ecnebi sefaret ve şehbenderhanelerinin verecekleri vesaikin kâfi addedilmesini istemişlerdi. Bu teklif Sevr projesinin balâda mevzuubahsolan 128 inci maddesinin bir şekli cedidi idi. Tabiatile tarafımızdan reddedilmiştir.

6) ADLÎ KAPİTÜLÂSYONLAR

Sevrde : İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonyanın temsil edildikleri dört azâdan mürekkep bir komisyon kapitülâsyonlardan müstefit olan sair devletlerin mütehassıslarile birlikte yeni bir usul tanzim edecek ve Osmanlı hükûmetile istişare ettikten sonra bu usulü tavsiye edebilecek.

Hükûmeti Osmaniye bu usulü kabul etmeyi şimdiden taahhüt edecek.

Mart 1921 teklifinde : İşbu komisyonda Türkiyenin dahi temsiline Düveli itilâfiye razı olmaktadır.

Mart 1922 teklifinde : Ayni teklif.

Lozanda : Kapitüler hiçbir kayıt yoktur.

İstişari mahiyette olmak üzere bir kaç ecnebi mütehassısını beş sene hizmetimize almayı kabul ettik.

7) EKALLİYETLERİN HİMAYESİ

Sevrde : 1918 mütarekelerinden sonra aktolunan bilcümle muahedatta mevcut olan ahkâmdan maada Türkiyeye bilhassa zirdeki taahhüdat kabul ettirilmek istenilmiştir.

a) Yerlerini kaybetmiş olan bilcümle gayri Türklerin yerlerine iadesi.

Reisleri Cemiyeti Akvamca tayin edilecek olan hakem komisyonları vasıtasile bunların hukukunun iadesi ve ezcümle bu komisyonların talebi takdirinde gayri Türklerin tahrip edilmiş emlâkinin tamiri zımnında ücretleri hükûmetçe tasviye edilecek işçilerin tedariki.

Tehcir ve buna mümasil işlerde zimethal oldukları mezkûr komisyonlar tarafından iddia olunan bilcümle eşhasın tebidi. V. S.

b) Türk hükûmeti, ekalliyetlerin parlâmentoda temsili nisbisini temin eden bir intihap kanun projesini iki sene zarfında düveli müttefikaya arzedecektir.

c) Patrikhanelere ve bunlara mümasil müessesata ait bilcümle imtiyazat takviye ve tezyit edilmekte ve bunların idare eyledikleri mek-

tep, eytamhane ve sair hususunda o ana kadar hükûmetin muhafaza etmiş olduğu nisbî bir murakabe hakkı dahi refedilmektedir.

d) Düveli itilâfiye, Cemiyeti Akvam meclisile bilistişare işbu mukarraratın temini icrası için ittihazı lâzımgelen tedabiri tesbit edeceklerdir. Türkiye bu hususta bilâhara ittihaz olunacak her tedbiri kabul edeceğini şimdiden teahhüt edecektir.

Mart 1921 teklifinde : Ekalliyetlerden bahis yoktur. Bu teklif Sevrde yapılacak tadilâttan bahis olduğu için bundan mezkûr muahedenin ekalliyetlere ait kısmının tadil edilmiyeceği istihraç olunabilir.

Mart 1922 teklifinde : Türkiye ve Yunanistandaki ekalliyetler hakkında bir silsilei tedabirin teklif edileceği ve bunların hüsnü tatbikine nezaret etmek için Cemiyeti Akvamca komiserlerin tayin olunacağı mezkûrdur.

Silsilei tedabirin ne olacağı tasrih edilmemiştir.

Lozanda : Misakı Millimizde kabul etmiş olduğumuz veçhile ve yalnız gayri müslimlere mahsus olmak üzere harbi umumiden sonra akdolunan bilcümle beynelmilel muahedatta mevcut olan ahkâm.

8) AHKÂMI ASKERİYE

Sevrde :

A) Türkiyenin kuvayi müsellehası şu erkamı tecavüz etmeyecektir.

Maiyeti seniye kıtası	700	kişi
Jandarma	35000	»
Jandarmayı takviye için kıtaatı mahsusa	15000	»
	50700	

Bu miktarda erkânı harbiye, mekâtibi askeriye talebesi, depo kıtaatına ve hidematı muhtelifiyeye mensup efrat ve zabitan dahildir.

Kıtaatı mahsusanın (15) batarya cebel topu bulunabilecek sahra veya ağır topu olmayacaktır.

Memleket muhtelif manatıka ayrılacak ve her mıntakada bir jandarma (légion - kıtası) bulunacaktır.

Jandarmanın topu ve âleti fenniyesi bulunmıyacaktır.

Mahsusî kıtaat kendi mıntakasının haricinde istihdam edilmiyecektir.

Jandarma zabitanın meyanında (1500) ü geçmemek üzere ecnebi zabitan bulunacaktır. Her mıntakadaki ecnebi zabitanı ayni millete mensup olacaktır.

Bilâhara tesbit edilecek olan işbu manatıkın adedi zikredilmemekle beraber bunun Düveli itilâfiyenin fikrinde lâakal dört olacağı muahedenin bazı ahkâmından ve ezcümle bir légion'nun kuvvetinin umum légion'lar kuvvetinin rubunu tecavüz etmiyeceği hakkındaki hükümden istihraç olunabilir. Bu suretle İngiltere, Fransa ve İtalya zabitanının bulunacağı birer mıntaka olacağı gibi ihtimal Yunanistan ve belki de Ermenistana birer mıntaka verilmesi düşünülmüştür.

Kıtaatı mahsusa efradile jandarmalar hep ücretli olup bunlar lâakal on iki sene hizmet edecek ve hizmeti mecburei askeriye kalkacaktır.

Her mıntakadaki légion'a alınacak efrat ve zabitan o mıntaka ahalisinden olacak ve muhtelif anasırın légion'da temsil edilmesine imkân dairesinde itina olunacaktır.

Kuvai bahriyemiz yedi sloop ve altı torpidoyu tecavüz etmiyecek ve hiçbir tayyare ve kabili sevk balonumuz olmayacaktır.

Düveli itilâfiyeye mensup askerî, bahrî ve havaî kontrol komisyonlarının memleketimiz dahilinde her türlü murakabede bulunmağa hakları vardır. Bilhassa askerî komisyon :

Türkiyenin istihdam edebileceği, polis, gümrükçü, orman muhafızı ve saire gibi memurinin miktarını tayine.

Fazla kalacak esliha ve cephanemizi tesellüme.

Memleketimizin manatıka taksimine ve her mıntakada bulunacak jandarma ve kıtaatı mahsusa miktarının tayinine, bunların tarzı istihdam ve istimalini murakabeye, ecnebi zabitanının miktar ve nisbetini tayine ve hükûmetle müştereken yeni kuvai müsellehamızın tazimine ve saireye memurdur.

Mart 1921 teklifinde :

Jandarma miktarı	45,000
Kıtaatı mahsusa	30,000 e iblâğ olunmuştur.

Jandarmanın tarzı tevzii Düveli itilâfiyeye mensup salifüzzikir kontrol komisyonu ile hükûmet arasında anlaşılarak vaki olacaktır.

Jandarmada zabitan ve küçük zabitan nisbeti tezyit edilecektir. Ec-

nebi zabitan miktarı azaltılacak ve bunların kıtaata tevzii, kontrol komisyonu ve hükûmet arasında bilitilâf kararlaştırılacaktır (bundan ihtimal her mıntakada ayni millete mensup ecnebi zabitan bulunmıyacağı kasdedilmiştir).

Mart 1921 teklifinde :

Ücretle müstahdem asker usulünün ipkası

Jandarmanın	45,000
Kıtaatı mahsusanın	40,000 e iblâğı.

Jandarmada ecnebi zabitanının istihdamı Türkiyeye tavsiye edilmekle beraber bu cihet şart olarak dermeyan edilmemektedir.

Lozanda : Trakyada ve Boğazlarda gayri askerî hale ifrağ olunan manatıka ait tahdidattan maada hiçbir kayıt yoktur. Hattâ Boğaziçinin iki tarafındaki gayri askerî mıntakada on iki bin asker bulundurabilmek hakkını muhafaza etmişizdir.

Bu manatık için bile hiç bir kontrol kabul edilmemiştir.

9) CEZA

Sevr projesinde : Türkiye, harp esnasında kavaidi harbiyeye muhalif surette hareket etmiş veya Türkiye dahilinde mezalim icra eylemiş ve techir ve saire gibi hususata karışmış olan eşhası talepleri üzerine Düveli müttefikaya (Yunanistan dahil) ve Türkiyeden arazi almış olan devletlere (Ermenistan ve saire) teslim edecektir. Eşhası mezkûre kendilerini talep eden devletin divanı harbi tarafından muhakeme ve tecziye edileceklerdir.

Mart 1921 teklifinde : Düveli itilâfiye teklifatında bundan bahis yoktur.

Ancak Bekir Sami Beyin İngilizlerle imza etmiş olduğu bir kısım Türkleri mücrim addile İngilizler elinde bırakmaya muvafakat etmiş olması Sevr projesinde mevcut olan ahkâmın daha muhaffef bir şeklinden başka bir şey değildir.

Mart 1922 de : Bu meseleden bahis yoktur.

10) AHKÂMI MALİYE

Sevrde : Düveli itilâfiye Türkiyeye muavenet zımnında İngiliz;

Fransız ve İtalyan murahhaslarından mürekkep bir maliye komisyonu teşkil edecekler ve bu komisyonda istişarî mahiyette bir Türk komiseri bulunacaktır.

İşbu komisyonun vazife ve salâhiyeti şunlar olacaktır :

A) Türkiyenin varidatını idame ve tezyit için her türlü tedabir ittihaz edilecektir.

B) Türk meclisi mebusanına takdim edilecek olan bütçe evvelâ Maliye komisyonuna arz ve onun kabul ettiği şekilde meclise sevkolunacaktır. Meclisin yapacağı tadilât ancak komisyonca tasvip edilirse kabili icradır.

D) Düyunu umumiye ve Osmanlı Bankasile anlaşarak Türkiyenin usulü meskûkâtını tanzim ve ıslah edecektir.

E) Düyunu umumiyeye tahsis olunan varidat müstesna olmak üzere Türkiyenin bilcümle varidatı işbu maliye komisyonunun emrine verilecektir. Komisyon bunlarla ;

Evvelâ :

Kendisine ve Türkiyede kalacak olan Düveli itilâfiye işgal kuvvetlerine ait masarifi tediye ettikten sonra 30 teşrinievvel 1918 tarihindenberi Düveli itilâfiye ordularının gerek bugünkü Türkiyede gerek Osmanlı İmparatorluğunun muhtelif aksamındaki masarifini tediye eyliyecektir.

Saniyen : Türkiye dolayısile zarardide olan bilcümle Düveli müttefika tebaasının zarar ve ziyanını tazmin edecektir.

Türkiyenin ihtiyacatı bundan sonra derpiş edilecektir.

F) Hükûmetçe verilecek her bir imtiyaz için maliye komisyonunun muvafakati şarttır.

G) Komisyonun tasvibile, elyevm cari olan düyunu umumiye tarafından bazı varidatın doğrudan doğruya cibayeti usulü, mümkün olduğu kadar geniş bir surette tevsi edilecek ve bütün Türkiyeye teşmil olunacaktır.

Gümrükler, maliye komisyonu tarafından azîl ve nasbolunan ve kendisine karşı mes-ul bulunacak olan bir müdiri umuminin idaresinde bulunacaktır. v. s.

Mart 1921 teklifinde : Salifüzzikir maliye komisyonu Türk Maliye Nazırının riyaseti fahriyesi altında bulunacaktır. Komisyonda bir Türk murahhas bulunacak ve bunun Türk maliyesine ait mesailde reyi olacaktır. Müttefiklerin menafii maliyesine müteallik mesailde ise Türk murahhasının salâhiyeti ancak istişarî mahiyette olacaktır.

Türk parlâmentosu Türk Maliye Nazırile Maliye Komisyonu tarafından müştereken izhar edilecek olan bütçede tadilât yapmak salâhiyetini haiz bulunacaktır. Fakat bu tadilât bütçenin tevazününü bozacak şekilde ise bütçe berayi tasdik tekrar maliye komisyonuna gönderilecektir.

Türk hükûmeti imtiyazat vermek hakkını tekrar ihraz edecektir. Ancak, Türk Maliye Nazırı bu baptaki kontratların Türk hazinesi menfaatına muvafık olup olmadığını maliye komisyonu ile birlikte tetkik edecek ve bu bapta müştereken bir karar ittihaz edecektir.

Mart 1922 teklifinde : Maliye komisyonu teşkilinden sarfınazar edilmektedir. Fakat düveli müttefikaya olan harpten evvelki düyunun ve makul bir tazminat tediyesi zımnında lâzım olan kontrolün Türk hâkimiyeti prensibile telifine çalışılacaktır.

Harpten evvelki düyunu umumiye komisyonu ipka olunacak ve balâda mezkûr iş için Düveli itilâfiyece bir tasfiye komisyonu tesis olunacaktır.

Lozanda : Bu gibi kuyudatın kâffesi bertaraf edilmiştir.

11) AHKÂMI İKTİSADİYE

Sevrde : Kapitülâsyonlardan istifade hakkı harpten evvel bunlardan istifade eden Düveli müttefika tebaasına iade edilecek ve bunlardan evvelce istifade etmiyen Düveli müttefika (Yunanistan - Ermenistan vesaire) tebaasına da yeniden verilecektir.

(Bu hukuk meyanında bir çok vergiden muafiyetin bulunduğu ve tabiiyet bahsında görüldüğü veçhile her Türk tebaasının Düveli müttefikadan birinin tabiyetine girmesine mümanaat etmek hakkının bizden nezedildiği nazarı dikkate alınırsa bu hükmün ağırlığı daha ziyade tezahür eder.)

Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (yüzde 8) iadeten tesis edilmektedir.

Türkiye Düveli müttefikaya mensup sefaine lâakal Türk sefainine verdiği hukuku tanıyacaktır.

Ecnebi postaları iadeten tesis olunacaktır.

Mart 1921 teklifinde : Yalnız ecnebi postalarının bazı şerait tahtında ilgasının derpiş edileceği söylenilmekte, binaenaleyh ahkâmı saire ipka edilmektedir.

Mart 1922 teklifinde : İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiyenin murahhaslarından ve kapitülâsyonlardan istifade eden diğer devletlerin mütehassıslarından mürekkep bir komisyon sulhün meriyete duhulünü müteakip geçecek üç ay zarfında İstanbulda içtima edip kapitüler usulünün tadili zımnında teklifat hazırlıyacaktır. Malî hususatta bu teklifat tebaai ecnebiyenin Türklerle müsavi vergi vermesini temin edecektir. Keza bu teklifat gümrük resminde lüzum görülecek tadilâtı icraya matuf olacaktır.

Lozanda : Kapitülâsyonların her nevi, tamamile ve ebediyen lâğvolunmuştur.

12) BOĞAZLAR KOMİSYONU

Sevrde : Kendine mahsus bayrağı, bütçesi ve zabıtası bulunacak olan işbu komisyon, gemilerin Boğazlardan mürurü, Fenerler, kılavuzluk ve saire ile iştigal edecek ve evvelce meclisi âlii sıhhinin ifa eylediği vezaif ile tahlisiye hidematı, badema komisyonun nezareti altında ve onun talimatı dahilinde ifa kılınacak ve komisyon, Boğazların serbestisini tehlikede addedince Düveli itilâfiyeye müracaat edebilecektir.

Komisyonda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusyanın murahhasları iki reye malik bulunacaklardır.

Amerika arzu eylediği anda ve Rusya Cemiyeti Akvama dahil olduğu takdirde ve o andan itibaren komisyona iştirâk edebileceklerdir.

Komisyon âzaları muafiyeti diplomatikiyeden istifade edeceklerdir. Komisyona münavebe ile ve ikişer sene müddetle iki reye malik devletlerin murahhasları riyaset edecektir.

Mart 1921 teklifinde : Türk murahhası dahi iki reye malik olacak ve Boğazlar komisyonuna riyaset edecektir.

Mart 1922 teklifinde : Keza Türk murahhası komisyona riyaset edecektir. Boğazlarla alâkadar bilcümle devletler komisyonda temsil edileceklerdir.

Lozanda : Komisyonun riyaseti bize verilmiştir.

Komisyonun vazifesi, sefainin Boğazlardan müruru keyfiyetinin Boğazlar mukavelesi ahkâmına muvafık olmasına itinadan ibarettir. Komisyon her sene Cemiyeti Akvama rapor verecektir.

Keza mezkûr muahede ile İstanbuldaki beynelmilel sıhhiye meclisi lâğvolunarak sıhhiye umuru Türkiye hükûmetine terkedilmiştir.

* * *

Bu muahede, esasları Mustafa Kemal tarafından daha 1919 da tespit edilen ve 1920 başlarında Mebusan Meclisince kabul olunan misakı milliyi tahakkuk ettirmiş ve bütün cihana tanıttırmıştır. Ayni zamanda bu muahede ve onunla neticelenen vakayi zinciri bir çok ders ve ibretleri ihtiva eder :

Birincisi Türkün nasıl sert bir çelikten yapılmış ruh ve azme sahip olduğunu bir kere daha bizzat Türklüğe ve bütün âleme öğretmiştir. Türkün büyük harpteki bütün müttefikleri felâket karşısında boyun eğmişlerdir; galiplerinin en ağır ve ezici şartlarını mütevekkilâne kabulden başka çare bulamamışlardı. Yalnız Türk milleti başını eğmemiş, içlerinde dünyanın en cengâver ve en büyük fatihleri olarak tanınmış milletlerinden bazıları da bulunan cihan harbi galiplerile tek başına ve silâhlarının çoğundan tecrit edilmiş olarak boy ölçmeyi kabul etmiştir. Bu mücadelede zamanın icabatına nazaran kendisinin tabiî reisleri olması lâzımgelen padişahı, halifesi ve onun hükûmeti de düşmanlarile birleşmişti. Nutkun sonunda Büyük Gazinin gençliğe hitabından bütün hususiyetlerile tasvir ve hülâsa edilmiş olan böyle bir vaziyette Türk milleti düşmanlarının bir kısmını yenmiş, bir kısmını usandırmış ve yıpratmış, bir kısmına sulhü aramaktan başka çare bırakmamış ve neticede misakı millisini dört senelik bir mücadeleden sonra onların hepsine kabul ettirmiştir.

Bu hâdiselerden çıkan ikinci netice bunların büyük bir başbuğun tezahürüne meydan vermiş olmalarıdır. O başbuğ bu sayede kazandığı nüfuzla Türk milletini içtimaî, siyasî ve bütün sahalarda, mucizevî hamlelerle birkaç senede, orta kurundan 20 inci asra naklederken istiklâl mücadelesi esnasında millete telkin etmiş olduğu itimattan istifade etmiş ve bu yolda vakit kaybetmiyerek çok çabuk yürüyebilmiştir.

Üçüncü ders, millî gayelerinin tahakkukunu kendi gayretinden ziyade başkalarının yardımından bekliyen ve bahusus bu bapta hülyalara kapılarak başkaları uğrunda kendini ateşe atan milletlerin bu tarzı harekette felâketten başka bir şey elde edemiyeceklerinin tezahürü olmuştur. Yunan Ermeni ve Asurî milletlerinin hali gibi.

* * *

Lozanda Amerika Birleşik Cümhuriyeti ve Lehistanla da birer muahede imza edilmiştir. Asıl Lozan muahedesile ayni ruhtadırlar.

ÜÇÜNCÜ KISIM

LOZANDAN SONRA

Sulhun başka vasıtalarla devam eden bir harp olduğu hakkındaki iddia doğru ise bu tarif Lozan sulhunun akabinde bize karşı takip edilen siyasette oldukça geniş bir tatbikat sahası bulmuştur.

Türk dehası ve Türk azmi bütün düşmanlarını birer suretle yenmişti; hattâ Ankarada M. Franklen Buyon ile aktedilen itilâf ve Lozan sulhü ile Mısakı Millîsini evvelâ Fransa ve sonra bütün dünyaya kabul ettirmişti. Artık Türklerle muamelede eski zihniyet ve âdetlerden tamamile tecerrüt edilmesi, asırlardanberi onlara karşı kullanılan istismar usullerinden vazgeçilmesi lâzım ve makuldü. Fakat garp büyük devletlerinde çocukluklarındanberi Türklük hakkında eski düşünceler içinde büyümüş ve yetişmiş bir çok rical vardı ki fikirlerini bir türlü değiştiremiyorlardı. Diğer taraftan Türkiyenin gayri meşru surette istismarı ile geçinmiye alışmış müessese ve şahsiyetler de bu kazançlarından vazgeçmek istemiyorlardı.

Bundan maada Türkler harpte kahraman fakat sulhte müsamahakâr addolunurlardı ve Osmanlı İmparatorluğunun sulh zamanında kâh tatlılık kâh bazı cür'etkârane emrivakilerle harpler neticesinde muhafaza ettiği bir çok hakları feda ve kaybetmiş olduğu nadir değildi. (Meselâ Rumelii şarkînin Bulgaristanla birleşmesi ve yahut Berlin muahedesinin Osmanlı devletine verdiği Bulgaristan dahilindeki Balkan geçitlerini askerî işgal altında tutmak hakkından istifade edilmemesi ve saire gibi).

M. Franklen Buyon gibi birçok garplı rical bugünkü Türklerin Osmanlı ricalile kıyası doğru olmadığını takdir ediyorlardı. Fakat mes'ul devlet dairelerinden sökülüp atılmıyan eski zihniyet daha bir-

çok zamanlar garp devletlerinin Türkiyeye karşı siyasetlerini eski sakin yollar üzerinden yürütecek ve hakikî vaziyetin lâyıkile takdiri için beş on sene beklemek icap edecektir.

Ondan evvel ve bilhassa sulhün ilk senelerinde Avrupa devletlerinin Lozanda kazandıklarımızın bazılarını geri almak için musırrane teşebbüslerine şahit olacağız. Gerçi başlangıçta bunlar hafif ve ehemmiyetsiz görülebilirlerdi; fakat Türk hükûmeti bunlara müsamaha etseydi mütemadiyen yeni yeni hâdiselerle Lozan muahedesinin yıprattırılmasına doğru gidilecekti. Dolayısile biz gene bir yerde onları durdurmak için metanet ve şiddet göstermeye mecbur olacaktık.

Bu metanet ve şiddeti ta ilk başta göstermiş olmamız; karşımızdakilere ta bidayetten Türkiyede sahiden bir değişiklik olduğunu anlatmış ve binaenaleyh ancak mütekabil emniyet ve hukuka riayet esası üzerinde kurulabilecek olan hakikî dostluk kapılarını açık tutmuştur. Bütün garp devletleri birer birer, anlayışları derecesine göre daha çabuk veya daha geç bu kapılardan geçip bizimle dostluk yolunu tutacaklardır.

* * *

Lozan muahedesi diğer devletlerin tasdik muamelesini beklemek mecburiyetine binaen 6 ağustos 1924 te mer'iyete girmiştir.

Bundan evvel ve sonra yukarda zikrettiğimiz mahiyette müteaddit hâdiseler olmuştur. Bir kaç mühimminin zikrile iktifa edeceğiz.

Bu hâdiseler arasında dahilî işlerimize karışmak an'anesini ihyaya matuf olanları vardır :

a) Ecnebi sefaretlerinin yeri meselesi.

b) İki Hintlinin Başvekil İsmet Paşaya yazdıkları mektup gibi.

Bu hâdiseler arasında Lozan muahedesi hükümlerinden kurtulmak ve hattâ Sevr muahedesi hükümlerine rücu etmek teşebbüsleri de vardır.

c) Ecnebi mektepleri meselesi.

d) İstanbul Başpapazlığına (Patrik) bir mübadilin intihabı.

e) Boğazlar komisyonunun kendisine ayrıca bir bayrak intihap etmeye kalkışması gibi.

Bunlardan maada Musul ve Osmanlı borçları meseleleri gibi he-

nüz halledilmemiş ve pek çok tehlikeleri mündemiç veya çok karışık meselelerden de bahsedeceğiz ve bu faslı İtalyaya atfedilen bazı ihtirasların tedkikile bitireceğiz.

a) Ecnebi sefaretlerinin yeri meselesi.

Türk hükûmet merkezinin İstanbul veya Ankarada bulunmasına garp büyük devletleri daima çok ehemmiyet vermişlerdir.

Ezcümle 1918 deki Mondros mütarekesinden sonra bir çok taraftan Türklerin İstanbuldan çıkarılması istenildiği vakitlerde müteaddit İngiliz ricali, bunun doğru olmıyacağını, zira Anadolu yaylâsında meselâ Konyada bulunacak olan bir Türk hükûmeti üzerine donanmalar vasıtasile bir tazyik icrasının imkânsız olacağını ve bu itibarla İstanbulu Türklere bırakmanın daha iyi olduğunu gerek Meclisi Mebusan kürsüsünde, gerek sair yerlerde müteaddit defa söylemişlerdir.

Muzafferiyetimizden sonra maziden kalma birçok enkazla beraber saltanat ve hilâfet te süprülünce İstanbul şehrinin artık hükûmet merkezi kalması ihtimali pek azalmıştı. Mamafih ne kadar hafifte olsa bu bapta mevcut zayıf ümitleri takviye ve memlekette Ankaranın daimî merkez olacağı hakkında şüphe ve tereddütleri idame için iki yol üzerinde çalışılmış ve bu işe Ankaranın Devlet Merkezi olacağına dair kanun çıkdıktan sonra dahi bir müddet daha devam edilmiştir.

Evvelâ gururumuzu okşayarak hükûmet merkezinin İstanbulda kalması temin edilmek istenilmiş ve öyle olduğu takdirde, İngiltere, Fransa ve İtalyanın bize büyük elçi, aksi takdirde yani Hükûmet Merkezi Ankara olursa orta elçi gönderecekleri ilân ve hattâ kânunusani 1924 te Röyter ajansile bu yolda bir de tebliğ neşredilmiştir.

Maksat sarih idi. Yeni Türk hükûmetinin beynelmilel bir sahada, sakıt Osmanlı hükûmetinden daha az şerefli bir muamele görmemek endişesile hükûmet merkezinin ecnebi zırhlı toplarının menzili dahilinde bulundurmaya razı olacağı ümit edilmiştir. Bu tarzda manevî bir tazyikle en mühim bir dahilî meselenin halli üzerinde müessir olmak kaygusu, belki zevahire bakan bir padişah nezdinde muvaffak olabilirdi. Fakat bütün kuvvetini halk kütlelerinden ve milletin kuvvetinden alan millî hükûmet buna aldırış bile etmedi. Ankarayı hükûmet merkezi yapmak kararında sebat etti ve kendi nezdine bü-

yük elçi gönderen hükûmetler nezdine o da büyük elçi, orta gönderenler nezdine o da orta elçi göndermeye karar verdi.

Bu karar karşısında yukarda ismi geçen üç devlet bir müddet şaşaladılar. Şimdi onlar garip bir vaziyete düşmüşlerdi. Zira Röyter tebliği veçhile hareket ettikleri takdirde Türkiyedeki mümessilleri kendi şereflerile mütenasip olmıyan bir mevkie düşeceklerdi. Filhakika onlar haricinde bir kaç devletin Türkiyede büyük elçileri vardı. Bu büyük elçiler daima işbu üç devletin gönderecekleri orta elçilere müteveffik vaziyette olacaklardı. Böyle bir hale razı olmadıkları için bu devletler Ankaranın hükûmet merkezi kalmasına rağmen Türkiyeye büyük elçi gönderdiler.

Fakat yine maksatlarından vazgeçmiş değillerdi. Türkiyeye gelen büyük elçileri; İstanbulu kendilerine esaslı makam ittihaza Ankarada kendilerini temsil için maiyetlerinden birini bulundurmaya kalkışmış ve bir temas noktası temini zımnında işgal zamanında millî hükûmetin İstanbulda bulundurmakta olduğu mümessilini orada ipkasını istemişlerdir. Bu hususdaki muhabereler pek uzun sürmüş ve nihayet bu kabil gayretlerle Türk hükûmetini deniz kenarına yerleşmeye ikna edemiyeceklerini ve bu yoldaki mesailerinin suitesir taptığını anlıyarak bu işlerken vazgeçmişler ve yavaş yavaş bu günkü tabiî vaziyet hasıl olmuştur.

b) İki Hintlinin İsmet Paşaya yazmış oldukları mektup.

Cumhuriyetin ilânı (29 teşrinievvel 1923) ile hilâfetin ilgası (3 mart 1924) arasında geçen devir bütün irtica kuvvetlerinin ve Türkiyenin asrileşmek sayesinde kuvvetleşmesinden endişe eden bir takım haricî kuvvetlerin elele vererek yeni rejime karşı amansız bir mücadele açtıkları devirdir. Nutukta (Sahife 495 - 515) bu çalışmalardan bahsedilmektedir. Biz burada bir misal zikredeceğiz.

5 Kânunuevvel 1923 tarihli Tanin ve Tasviri Efkâr gazetelerinde ve ertesi gün hemen bütün diğer İstanbul gazetelerinde iki Hintlinin müşterek imzalı bir mektubu çıktı. Mektup Başvekil İsmet Paşaya hitaben yazılmşı ise de, muhatabının eline varmadan İstanbul gazetelerine ulaşması ve onlarda çıkması tezvir maksadile tertip edildiğini

göstermekte idi. Mektubun başlıca kısımları aşağıdadır. Altı çizilmiş kısımlar bizim tarafımızdan çizilmiştir.

« 1. — Cihanın hür milletleri cemiyetinin müstakil bir azası olan Türkiyenin daima dostları ve amalinin hakikî taraftarları sıfatile biz, Halife - İmama Hazretlerinin şimdiki müphem vaziyetinin ehli sünnetten olan halk üzerine icra ettiği pek endişebahş tesirata Büyük Millet Meclisinin, müsaadei mahsusanızla nazarı dikkatini celbetmek istiyoruz.

. . . . . .

2. — Ehli sünnet içinde riyaseti ruhaniyenin bütün müslümanları bir cemiyet şeklinde yekdiğerine bağlıyan bir rabıta halinde bulunduğunu söylemeye hacet yoktur. Hilâfet, hariç hücumlara maruz bulunduğu zaman bütün yeryüzünde bulunan müslümanl ın hissiyatı galeyana gelmiş ve Türklerin istiklâli için çalışmak, uğraşmak yani zamanla müslüman tesanüdünü temsil eden müessesatı tam ve kâmil olarak muhafaza etmek demek olduğu kanaatile Hint Müslümanları bu meyanda Türk milletine izharı muhabbet ve muavenet eylemişti. Bu tehlikeli zamanlarda biz Türkiye davası için ciddiyetle çalıştık.

. . . . . .

3. — Hürmetle talep etmek istediğimiz şey, âlemi islâmın riyaseti diniyesinin şer'i şerife göre tam ve kâmil olarak muhafazasından ibarettir.

Halifenin nüfuzunun tenkisi veya bir amili dinî gibi Türkiye teşkilâtı siyasiyesinden onun teb'îdi bizim fikrimizce islâmın dağılması, o manevî cihan kuvvetinin amelî surette ziyaı demek olacaktır.

. . . . . .

4. — Bizim fikrimizce Halife - İmam, ehli sünnetin vahdetini temsil eder.

. . . . . .

5. — . . . . . .

6. — . . . . . .

. . . . . .

7. — İşte bu ve bunlara mümasil diğer sebeplerden dolayı Türkiyenin hakiki dostları sıfatile biz, Hilâfet ve İmametin müslüman milletlerin itimat ve hürmetine lâyik olan bir mevkie vazolunmasını ve böylece Türkiyeye de kuvvet ve şeref bahşedilmesini kemali hürmetle Türkiye Büyük Millet Meclisinden ve onun basiretkâr rüesasından istirham ederiz.

Biz Paşa Hazretleri sizin muti bendeleriniziz.

Emir Ali, Ağahan

Bu mektubun ne derece büyük bir küstahlık olduğunu anlamak için evvelâ bu iki imza sahiplerinin hüviyetini bilmek lâzımdır. «Türkiyenin daimî dostları ve amalinin hakikî taraftarları» olduklarını ve «tehlikeli zamanlarda Türkiye davası için ciddiyetle çalıştıklarını» iddia eden bu iki zattan Emir Ali Hindistanda en mühim makamları işgal etmiş, 1904 de tekaüt olunca İngilterede yerleşmiş ve 1909 da tarihte

ilk Hintli olarak İngiltere Kıralının «Şûrayı hassı» [1] azalığına tayin olunmuştur. Hilâfet makamına ve Hint halkının vaziyetine sokulmamış olan son müslüman milletine karşı en amansız imha harpleri yapılırken bu zat işgal etmekte olduğu yüksek makamlardan çekilip velinimetlerine karşı vaziyet almayı aklına bile getirmemişti.

Ağahana gelince, «Ehli sünnet» ile uzaktan ve yakından en ufak bir alâkası olmıyan ve bilâkis onun en şiddetli muhacimi bulunan İsmailiye mezhebinin imamıdır; binaenaleyh mektupta sık sık ismi geçen «Halife İmamın» muarızıdır. Bu mezhebe göre dördüncü Halife Ali, «Esas» yani bütün kâinatın mücessem «Ruh» udır; bu safsatalara dayanan ve kuranı «Batınî» usulünce akıl ve hayale gelmiyecek şekilde kendi tâbirleri veçhile «tevil» edegelen Ağahan ve eslâfi tâbileri tarafından bir nevi «Mabud» addedilir. Binaenaleyh ehli sünnetin müslümanlığı ile İsmaililerin müslümanlığı arasında hiç münasebet yoktur. Ve sonuncular birinciler nazarında tâbiri mahsusile «Gulatı şia» dan olup kâfirden beterdirler.

Bunlar işin itikada ait kısımlarıdır Ağahanın islâmî hamiyeti ve Türk dostluğu cihetlerini araştırırsak şunları görürüz :

Bu zatın büyük babası İrandan, mağlûbiyetile neticelenen bir isyandan sonra kaçmış ve çokcana Şiî ve İsmailî bulunan Hindistanın Sint eyaletine yerleşmiştir. İngilizler 19 uncu asrın ortalarında yarı müstakil bir halde bulunan Sinti fethetmeye teşebbüs ettikleri vakit mezkûr zat orada haiz olduğu manevî nüfuzu kâmilen İngilizler lehine kullanarak işbu feth keyfiyetini kolaylaştırmış ve İngilizler de ona mükâfat olarak bir çok para ile beraber evlâtlarına intikal etmek üzere «His Hinghnes» [2] unvanını vermişlerdir. Kendi dindaş ve mezheptaşlarına, istiklâllerini kaybettirmek mukabilinde büyük babası tarafından mükâfaten kazanılmış olan bu unvanı şimdiki Ağahanın taşımakta devam etmesi, dinî ve mezhebî hamiyetinin derecesini gösterir [3].

---

[1] Privy Council.

[2] Hint hükümdarlarının ve Avrupa hükümdar ailelerine mensup prenslerin taşıdıkları unvandır. Osmanlı hanedanı kendi şehzadeleri için bu unvana muadil olarak «Devletlü, Necabetlû» tâbirini kabul etmiştir.

[3] Bu bapta Madrasta «Natessan ve şerikleri» tarafından neşredilmiş olan « Eininent Musalmans » yani «İleri gelen müslümanlar» adlı eserde tafsilât vardır (S. 179).

Bu zatın şahsen gördüğü işleri ve iddia ettiği Türk dostluğunu ve hamiyetini tenvir için şunu da zikretmek kâfidir. Hint salnamesinin [1] 996 ıncı sayıfasında onun hakkında malûmat verildikten sonra aynen şöyle bir fıkra vardır :

«İsmaili müslümanların reisi, Avrupa harbi [2] esnasındaki sadıka hizmetlerine mükâfaten kendisine birinci sınıf şef sıra ve hukuku ile birlikte on bir adet top endahtile selâmlanmak hakkı bahşedilmiştir.

Bu da gösteriyor ki kalbinin hilâfet ve islâm âleminin aşkile yandığını utanmadan yazan bu adam en müthiş bir harp esnasında Halifenin ve son müstakil İslâm devletinin o zamanki en kuvvetli düşmanına pek büyük yardımlarda bulunmuş olan bir adamdır.

Halifenin Türk hükümdarı olması dolayısile İslâm âleminin Türklüğe teveccüh ve yardım ettiği iddiasına en müskin cevap Hindistan hükûmetinin resmî neşriyatından olan «İndia's Contribution To the Great War» [3] adlı eserdeki rakamlardır. Filhakika orada görülüyor ki, (S. 96 - 97) büyük harp esnasında Hindistandan sırf Hintli zabiti, küçük zabit ve asker olarak müttefik cephelere küsurlar terkedilse :

552,000 Muharip
391,000 Gayri muharip

Ceman yekûn 943,000 kişi sevkedilmiştir. Bunların % 80 inden fazlası yani :

428,000 Muharip
328,000 Gayri muharip

Ceman 756,000 ni,

Irak, Basra körfezinin muhtelif kısımları, Mısır, Çanakkale, Aden (Yemen) gibi yerlere yani Türk cephelerine göndermişlerdir.

Ayni eserin 176 ıncı sayıfasındaki cetvelden anlaşıldığı veçhile Türk cephelerindeki Hint zayiatı 85,000 kadar olup bu 121,000 e baliğ olan umum Hint zayiatının yüzde yetmişinden fazlasını teşkil eder. Hint askerlerinin çoğu da müslümandır.

Bu mektupta her şeyin, yazan ve yazılanların, sahte olduğu bu

[1] The Indlan Var Book And Who's who - 1933 - Bombay».
[2] Hindistanda umumî harbe Avrupa harbi denir.
[3] Büyük harbe Hindistanın iştiraki.

suretle meydana çıktıktan sonra bunun niçin yazıldığı suali hatıra gelir. Bunun cevabını doğrudan doğruya mektup verir. Oradaki şu cümleler :

«Hürmetle talep ettiğimiz şey âlemi islâmın riyaseti diniyesinin şer'i şerife göre tam ve kâmil olarak muhafazasıdır. Halifenin nüfuzunun tenkisi veya bir âmili din gibi Türkiye teşkilâtı siyasiyesinden onun teb'idi bizim fikrimizce islâmın dağılması... demek olacaktır.»

Asıl maksadın ne olduğunu gösterir. Bundan anlaşıldığına göre istenilen şey şudur. Türkiyede halife şer'i şerifin kendisine bahşettiği bütün haklara malik olsun. Yani Türkiye yirminci asırda Orta kurunluk bir müstebit tarafından idare edilecek ve bu olunca tabiîdir ki bütün kanunlar şer'i şerife uygun olacaktır. Bunun murakipleri de ancak şer'i şerif mütehassısı softalar olabilirler; binaenaleyh bunu kabul edecek olan bir Türkiyede, Cumhuriyetin ilânına kadar olduğu gibi ve belki de bir asır önceki, tanzimattan evelki derece ve nisbette her kanun ve her nizamın şeriata uygun olup olmadığını anlamak için, şeriattan başka bir şey bilmiyen ve bilmesi imkânı olmıyan softaların reyini almak lâzımgelecektir. Hülâsatan, mahiyetleri izah edilmiş olan bu iki Hintlinin aklına uyulsaydı Türkiye asrîleşeceğine geriye hiç olmazsa meşrutiyetten evvelki Abdülhamit devrine rücu etmiş bulunacaktı. Bu ise kuvvetleşmemizi istemiyen devletler için en büyük bir nimetti. Fakat Türk milletini bu kadar gafil zannetmek en hafif tâbirle idraksizlikti, bahusus ki bu işte vasıta olarak kullanılanların hüviyeti malûmdu. Ve hattâ birisi Ağahan üç sene evvel mahut casus Mustafa Sağiri kurtarmağa teşebbüs dahi etmiştir.

c) Ecnebi mektepleri meselesi.

Bu mekteplere yeni vaziyeti kabul ettirmek için 1925 - 1926 senelerine kadar uğraşmak lâzımgelmişti.

Bunlar hakkındaki senedi Düveli Lozanda Türk Başmurahhası tarafından itilâf devletleri murahhaslarına yazılan mektuplardır. Bunlar da ; Ecnebi müessesatı tedrisiye, diniye ve sairesinin Türk kanunlarına ve mümasil Türk müessesatının tâbi oldukları bilcümle kanun ve nizamlara tâbi olacakları ve mektepler hakkında, Türk hükûmetinin, bunların tedrisatının amelî cihetten tanzimi keyfiyetini nazarı

itibara alacağı» mezkûrdur. 1921 de Ankarada Fransızlarla aktedilmiş olan itilâf dahi böyle bir hükmü muhtevidir.

Bu hususta tatbik edilmekte olan hususî mektepler talimatnamesinin muaddel 6 ıncı maddesinde ise şu fıkra vardır :

«Türkçenin gayri lisanla tedrisatta bulunan mekâtibi hususiyede tarih ve coğrafya dersleri Türk muallimleri tarafından türkçe olarak tedris edilecek ve türkçe lisanının yine Türk muallimleri tarafından tedrisi mecburî olmakla beraber bu derse tahsis olunan saatler türkçenin talimini temin edecek miktarda olacaktır.»

Bu hükümlerin hikmetini anlamak çok kolaydır : Ecnebi mekteplerine Türk çocukları dahi gider. Bunların Türk, lisan, tarih ve coğrafyasını ciddî surette öğrenmeleri lüzumunu izaha hacet yoktur. Meselâ Türk tarihini ve hattâ umumî tarihi düşman bir müverrihin aleyhimizde iftiralarla dolu kitabından öğrenmelerine veyahut coğrafya kitaplarında Şark vilâyetlerimizin Ermenistanın bir cüzü olduğunu görmelerine veyahut bu dersleri böyle bir zihniyetle meşbu bir ecnebi muallimden öğrenmelerine tabiî tahammül edemeyiz; halbuki eskiden ecnebi mekteplerinde bu dersler hemen daima böyle bir zihniyetle okutulurdu. Keza bu çocuklarımızın Türk dilini kâfi derecede öğrenmeden mektep bitirmeleri caiz değildi.

Ecnebi mektepleri ise başlangıçta yeni vaziyeti ve yukardaki mülâhazaların doğruluğunu bir türlü kabul etmek istememişlerdir. Lozan mektubunun «Türk hükûmetinin, bunların (yani ecnebi mekteplerinin) tedrisatının amelî cihetten tanzimi keyfiyetini nazarı itibara alacaktır» fıkrasını Türk hükûmeti mektepler işine ciddî bir surette hiç karışmıyacaktır şeklinde tefsire kalkışmışlar ve pek garip iddialarda bulunmuşlardır. Meselâ :

Papas mekteplerinde tarih ve coğrafyayı bir müslümana okutturmak bu mekteplerin ruhanî sıfatlarile kabili telif değilmiş ve Lozan mektubunun mezkûr fıkrasına mugayirmiş.

Keza ecnebi mekteplerinin teftişi, ve orada okutulan ecnebi memleketlerde basılmış kitaplardan Türklük hakkında hakareti muhtevi olanlarının men'i yine bu fıkraya muhalifmiş ve saire.

Bu yoldaki inatları yüzünden bazı ecnebi mektepleri kapatıldıktan

veya kapattırıldıktan sonra bu meselelerde malûm olan muarızlarımız esasın münakaşasını bırakıp teferrüata girişmişler. Türkçe, tarih ve coğrafya için ayrılan saatların veya bunları okutan muallimlere verilen maaşların fazlalığını ileri sürmüşlerdir.

Makul olmıyan bu iddiaları da kabul edilemeyince nihayet hükûmetin arzusunu yerine getirmiye mecbur kalmışlardır.

Daha sonra dinî propağanda meselesi ortaya çıkmşıtır; bir takım mekteplerde dinî âyine tedrisattan fazla zaman tahsis edildiği ve bunların talebeyi kendi dinlerinden gayri bir dinde icra edilen âyinlere iştirâk ettirdikleri görülünce, dinî âyinlerin yalnız bu işe tahsis edilmiş yerlerde icrası ve dinî resim ve alâmetlerin yalnız orada bulundurulması ve mektep müessislerinin dininden olmıyan çocukların dinî âyinlere iştirâk ettirilmemesi hükûmetçe istenilmiştir.

Bu mesele de bir çok münakaşadan ve bazı mekteplerin kapanmasından sonra hükûmetin arzusu veçhile hallolunmuştur.

Bütün bu meseleler esnasında gerek ecnebi sefaretleri gerek Papanın İstanbulda bulunduğu memur daima öne atılıp bizimle müzakereye girişmek ve ecnebi mekteplerinin doğrudan doğruya muhatabımız olmasına mani olmak istemişlerdi. Hükûmet ise daima bu mektepleri muhatap addetmiş ve neticede emirlerini onlara icra ettirmiştir.

Öyle anlar olmuştur ki, bazı ecnebi devletleri bu maarif siyasetimizden dolayı henüz tasdik edilmemiş olan Lozan muahedesinin tasdik edilmemesi tehdidini ileri sürmeye kadar gitmişler. Fakat tabiî o yolda filiyata geçmemişlerdir.

d) İstanbul Başpapaslığına (Patrik) bir mübadilin intihabı meselesi.

İstanbul müstesna, Türkiyedeki Rusların ve garbî Trakya müstesna, Yunanistandaki Türklerin mübadele edilmeleri Lozan muahedesi iktizasındandı. Bu işle iştigal etmek ve bu hususlarda son merci olmak üzere Türk, Yunanlı ve bitaraf azalardan mürekkep bir mübadele komisyonu teşekkül etmişti.

İşbu komisyonun 6 ıncı tâli komisyonunda 16 kânunuevvel 1924 tarihli celsede müteaddit kimseler meyanında Terkos metropolidi Arap oğlu Konstantin Efendinin mahallî velâdet ve İstanbula tarihi vürudu itibarile mübadiller meyanında bulunduğu mevzuu bahsedilmiş

ve Yunan murahhaslarının talebi üzerine meselenin âli komisyonda tezekkürüne tarafımızdan muvafakat olunmuş idi.

«Sen Sinot» yani başpapas intihap eden metrepolitler meclisi ise Arap oğlu Konstantin Efendinin bu vaziyetini bildiği ve kendisine de ayrıca ihbarı keyfiyet edilmiş olduğu halde kasten mumaileyhi başpapaslığa intihap etmiştir.

Mezkûr meclisin bu hareketile mübadele mukavelesinde bir gedik açmak istediği görünmekte idi. Arap oğlu Konstantinin mübadelesi üzerine Yunan hükûmetinin almış olduğu tavır ve umuru dahiliyemize mübadele için yapmış olduğu teşebbüsat meseleye bir kat daha ehemmiyet vermiştir .

Mübadele komisyonu ise Yunan murahhaslarının da iştirakile 28 kânunusani 1925 tarihli celsesinde mumaileyhin mahalli velâdet ve İstanbula tarihi vürudu noktai nazarından bir fert olmak itibarile mübadil olmak için lâzım gelen evsafı haiz bulunduğuna ve metrepolitliği noktai nazarından hakkında karar ittihazı komisyonun salâhiyeti haricinde olduğuna ittifakı ara ile karar vermişti. Mübadele mukavelenamesinde bir ferdin işgal eylediği makam dolayısile mecburî mübadeleden istisna edileceğine dair bir kayıt olmadığından ve mübadele komisyonunun mübadiller hakkında ancak fert itibarile karar vermeye salâhiyeti olduğundan komisyonun Arap oğlu Konstantin Efendinin fert itibarile mübadil olduğu hakkında vermiş olduğu karar infaz edilmiş ve mumaileyh 30 kânunusanide mübadele edilmiştir.

Bu muamelede yolsuz ve ahte mugayir bir cihet bulunsaydı evelemirde azaları meyanında bitaraf ve Yunan murahhasları bulunan mübadele komisyonunun, vazifesi itibarile, şikâyet etmesi icap ederdi. Halbuki komisyon bu bapta ne o sırada ne de bilâhare hiç bir şey söylememiştir.

Pek tabiî addolunması lâzım gelen ve muahede ahkâmına tamamile uygun olan bu muamele Yunanistanda büyük bir galeyan husule getirmiştir.

Yunan hükûmeti harp tehlikesi zuhur ettiği iddiasile Cemiyeti Akvama müracaat etmiş ve her tarafa protestolar yağdırmış. Lâhey divanı adaletine gitmek istemiş, memleketi dahilinde aleyhimize birçok

nümayişler tertip etmiş, hattâ terhis müddetleri gelmiş olan 1923 efradını silâh altında tutmuş ve saire.

Türk hükûmeti ise şu noktalarda ısrar etmiştir. Başpapaslık (Patriklik) meselesi Türkiyenin sırf dahilî bir meselesidir. Ve bu bapta hiçbir muahede veya senedi düvelide bir kayıt ve kimseye karşı bir taahhüt yoktur; binaenaleyh bu bapta kimse ile resmen münakaşa kabul edemeyiz. Arap oğlu Konstantin Efendiye gelince, onu, bir mübadil olduğuna dair mübadele komisyonu karar verdiğinden dolayı mübadele ettik ve mübadele mukavelesi mucibince bir mübadilin makamı dolayısiyle mübadeleden istisnası için bir kayıt yoktur; bu hususta son merci işbu komisyon olduğundan onun kararı üzerine yapılmış bir işten dolayı ne Cemiyeti Akvama ne de Lâhey divanına gidemeyiz.

Türk hükûmeti bu noktai nazarda sonuna kadar ısrar ettiği ve az sonra Şark Vilâyetlerimizde Şeyh Sait isyanı diye meşhur büyük isyan hareketi vukua geldiği halde Yunanlıların harbetmemeleri daha başlangıçta böyle bir niyetleri olmadığını ve sırf mübadele mukavelesinde istikbalde genişletilebilecek bir gedik açmak istediklerini ve Türk hükûmetinin metaneti karşısında buna muvaffak olmadan meseleyi kapatmıya mecbur olduklarını göstermiştir.

e) Boğazlar komisyonunun bayrağı meselesi.

Boğazlar komisyonu beynelmilel Tuna komisyonunda olduğu gibi kendisine mahsus olmak ve komisyona mensup müessesat ve sefaine alâmeti farika olarak keşide olunmak üzere bir bayrak ihdas eylemeyi düşünmüş ve bunun Cemiyeti Akvam bayrağına mümkün mertebe müşabih olması için Cemiyeti Akvama müracaat etmişse de Cemiyeti Akvam cevabında kendisinin bayrağı olmadığını bildirmiş ve Boğazlar komisyonunca kabul edilecek bayraktan kendisinin de haberdar edilmesini talep etmiştir. (1925 ilkbaharı).

Bu vakayie muttali olunca Hariciye Vekâleti Boğazlar Komisyonu riyasetine gönderdiği bir tahriratta komisyonun vazife ve salâhiyetinin Boğazlar mukavelesile tesbit ve muahedede derpiş olunmıyan hususat hakkında Türkiye kavanininin tamamii tatbiki tabiî bulunmuş olduğundan komisyonun hukuk ve salâhiyetine dair muahedede mevcut

ahkâmın tamamii tatbiki tabiî olduğu gibi bunun haricinde ahkâmı cedide ittihazı imkânsız olduğundan komisyona mahsus bir bayrak kabulüne muvafakat edemiyeceğimizin komisyon azalarına tebliğini rica etmiştir.

Esasen Sevr projesinde Boğazlar komisyonunun kendine mahsus bayrağı olacağı musarrah iken Lozan muahedesinde bu bapta hiçbir fıkra bulunmaması komisyonun teşebbüsünü Lozan muahedesinden Sevr projesine bir rücu gibi telâkki ve bunu menetmek te zarurî idi.

Komisyon ise bayrak meselesini umuru dahiliyesinden addederek ekseriyet kararı mucibince keşidesinde musır bulunmuş ve tarafımızdan da muahedede derpiş edilmemiş olan hususatta ahkâmı cedide ittihaz olunamıyacağı hasebile kabul edilmek istenilen bayrağın Türkiyede çekilmesi tahtı imkânda olmadığı ve keşidesinin menedileceği komisyona bildirilmiş ve ayni zamanda tebligatımıza muhalif harekette bulunduğu takdirde filen men'i zımnında tedabir alınmıştı.

20 mayısta ise bu vaziyete muttali olan komisyon azaları reis Vasıf Paşanın muhalefeti karşısında kararlarını sonuna kadar tatbik için ileri gitmemişler, hazırlanmış olan bayrak keşide edilmemiş ve mesele bu suretle kapanmıştır.

Bu mesele haddi zatında pek ehemmiyetli görülmiyebilir idise de buna müsaade etmek Boğazlar komisyonunun gitgide daha büyük ve bizim için belki tehlikeli salâhiyetler iddia ve münasip zamanlarda yapılacak emrivakilerle onları elde etmeye teşvik olurdu. Hükûmetin metin tavrı ise komisyonu esas vazifesi haricine çıkmamaya icbar etmiş ve bu gibi tehlikelerin önünü almıştır.

F. — MUSUL MESELESİ

Malûm şekilde Musul meselesi 1918 mütarekesinden biraz evvel başlar. Millî mücadele esnasında birinci ordu erkânıharbiye reisliği etmiş olan Kaymakam Halit Beyin bir raporunda izah edilmekte olduğu veçhile [1] büyük harbin sonlarında İrak cephesini tutan altıncı ordu [2] kumandanlığının hal ve vaziyete muvafık olmıyarak verdiği emir

[1] N. - S. 410.
[2] Halit Bey o anda işbu 6 ıncı kolordu erkânıharbiye reisi idi.

neticesinde mütarekeden bir gün evvel 13,000 esir verilmiş ve elli top kaybedilmişti.

Mütareke olur olmaz, iki ordu arasında; bu zayiatımız dolayısile hasıl olmuş olan pek büyük kuvvet farkını İngilizler derhal azamî surette istismara koyuldular ve kendilerine «emniyetlerini tehdit eden bir vaziyet hususlünde herhangi bir sevkulceyşî noktayı işgal etmek» hakkını veren mahut 7 inci maddeyi bahane ederek mütarekenin ikinci günü sanki emniyetlerini tehdit eden bir vaziyet hasıl olmuşmuş gibi Musulun işgalini istediler ve bir sürü münakaşa ve tehditten sonra 15 teşrinisanide bunda muvaffak oldular.

Ondan sonra uzaklık, vasıtasızlık, yolsuzluk, memleketin diğer bütün kısımlarında dahilî ve haricî müt'amadi muharebeler olması, Musula ulaştıran demiryol mıntakasında Fransızlarla harbedilmesi, İngilizlerin ise millî hükûmet teşekkül ettikten sonra Ermeni, Fransız ve Yunanlılar misillû bize karşı o havalide fazla tecavüzde bulunmamaları gibi sebepler yüzünden millî hükûmet için Musul ile ciddî surette meşgul olmak imkânı hasıl olamamıştır.

Binaenaleyh Lozana gittiğimiz vakit o havalideki Türk ileri karakolları aşağı yukarı şimdiki hudut boyunda bulunuyorlardı ve büyük zaferle sulhün imzası arasında geçen müddet zarfında, hiçbir vakit askerî ve siyasî vaziyet, büyük kıtalarımızı vasıtai nakliyeden son derece mahrum olan o havaliye sevketmemize müsait olmamıştı.

Lozan konferansı esnasında ise Fransanın başlıca düşünceleri Almanya tarafında olduğu ve şark meselelerinde sadece bir İngiliz müzahiri tavrı aldığı için İngilizleri alâkadar eden işlerde derhal karşımızda sıkı ve müttehit bir müttefikler cephesi hâsıl oluyordu. Daha ziyade Fransayı alâkadar eden işlerde ise ayni hal bu derece bariz surette tezahür etmiyordu. Binaenaleyh bütün müttefikler bize karşı müttehit bir vaziyette olarak sulhü akim bırakmamak için Musul meselesinin hallini sonraya terke mecbur olduk, bunu yapmayıp sulhü imza etmeseydik harbe yeniden başlamak tehlikesi vardı. Binaenaleyh yapılan şey yapılması lâzım gelen yegâne şeydi.

Muahededen ihraç edilen, İngiltereye ait Musul meselesi ile, bilhassa Fransayı alâkadar eden Osmanlı borçları meselesi arasındaki

büyük fark gözden kaçırılmamalıdır. Musul İngilizlerin elinde idi ve onu geri almak için nakliye vasıtalarından mahrum bir mıntakada tecavüzî harp lâzımdı; binaenaleyh umumî surette vaziyet İngiltere lehinde idi. Borçlar işinde ise bizi tahammülümüzün fevkinde tediyata mecbur etmek için bize karşı tecavüzî harp açmak veya ona yakın vasıtalar kullanmak lâzımdı. Binaenaleyh bu hususta umumî surette vaziyet bizim lehimizde idi. Zira teacvüzî bir harbe girişmek için dünyanın maddî ve manevî vaziyeti son derece gayri müsaitti. Bu hal işbu iki meselenin hallinde alınan zıt neticeleri izah eder.

Musul meselesinin hallindeki hakikî âmiller yukarda anlaşılmış-keyfiyeti bu meselenin son safhasına kadar müessir olmuş ve bugünkü hudut aşağı yukarı 1918 mütarekesinden sonra İngiliz işgallerile husule gelen vaziyetin ahten tespitinden ibaret olmuştur.

Musulun ancak tecavüzî bir harp neticesinde geri alınabilmesi keyfiyeti bu meselenin son safhasına kadar müessir olmuş ve bugünkü hudut aşağı yukarı 1918 mütarekesinden sonra İngiliz işgallerile husule gelen vaziyetin ahten tespitinden ibaret olmuştur.

Musul meselesinin hallindeki hakikî âmiller yukarda anlnaşılmıştır : Bunun bir miktar tafsili kuvvetin ve beynelmilel siyasî nüfuzun istimal ve istismar tarzı hakkında toplu ve faydalı bir fikir vereceği için aşağıda buna girişilmiştir.

Musul şehir ve vilâyetinin ne tarzda işgal edildiği söylenilmişti. 1920 senesinde Irakta büyük bir isyan çıkmış ve 100,000 kişilik bir İngiliz ordusu tarafından güçlükle bastırılabilmişti : Süleymaniye şehir ve sancağı ise Lozan konferansı başlarken Şeyh Mahmut adlı bir mahallî reisin idaresinde müstakil kalmış ve oradan çıkarılmış olan İngilizler henüz oralarını yeniden ele geçirememişlerdi. Lozanda Musula ait Türk - İngiliz münakaşaları esnasında ise Türk murahhasları vilâyetin mukadderatını tayin için halkın reyine müracaat edilmesini istemişler ve tabiî İngiliz murahhasları bu cihete hiç yanaşmamışlardı.

Lozan muahedesinin Türk - Irak hududuna ait olan 3 üncü maddesinin 2 inci fıkrası aşağıdadır.

«Türkiye ile Irak arasındaki hudut 9 ay zarfında Türkiye ve büyük Britanya arasında bilitilâf tayin edilecektir.

Bu müddet zarfında iki hükûmet arasında bir anlaşma olmadığı takdirde itilâf Cemiyeti Akvam meclisine arzolunacaktır.

Hudut hakkında alınacak karara intizaren kat'î mukadderatı işbu karara tâbi olacak olan arazinin hali hazırdaki vaziyetinde herhangi bir tebeddülü husule getirecek mahiyette askerî veya sair hiçbir harekette bulunulmamasına Türk ve Britanya hükûmetleri birbirine karşı taahhüt ederler».

Son fıkradaki sarahate rağmen İngilizler aradan bir ay bile geçmeden Süleymaniyeyi tayyarelerile bombardıman ve bir sene sonra da orayı hava ve kara kuvvetlerinin müşterek bir hareketile işgal etmişlerdir. Malûm vaziyet dolayısile protestolarımız neticesiz kalmıştır

Yukarıdaki maddenni birinci fıkrasını tatbik zımnında İstanbulda Türk ve İngiliz murahhaslarından mürekkep bir konferans aktedilmiştir. (19 mayıs - 5 haziran 1924).

Lozan konferansı esnasında İngiliz muhafazakâr fırkasını, yanî müstemlekeci ve fütuhatçı unsurları muhtevi siyasî teşekkülü temsil eden Lort Kürzon yalnız Musul vilâyetini istemiş iken İstanbul konferansından amele fırkasını yani fütuhat aleyhindeki unsurları temsil eden İngiliz murahhası Sör Persi Kaks, Musuldan maada Hakkâri vilâyetimizin de yarısını istemiş ve bu yüzden konferans hiçbir netice vermeden dağılmıştır.

Bu vesile ile İrakın şimal ve garp hududu hakkında İngiliz iddialarının nasıl mütemadiyen büyüdüğünü zikretmek isteriz [1].

İngiliz ansiklopedisi (1910 - 11 tabı) Irakın şimal hududunu Bağdadın 60 - 70 kilometre şimalinden geçirirken İngilizler 1918 mütarekesinin akabinde bunu 300 kilometre yukarı çıkarmışlar, Lozanda 1922 - 23 te Lort Kürzon bunu 400 kilometre kadar Bağdadın şimaline çıkarmış ve İstanbulda 1925 te Sör Persi Koksun talepleri şöyle böyle 500 üncü kilometreyi bulmuştur.

İstanbul konferansı dağıldıktan 5 - 6 ay sonra İngilizler Hakkâri vilâyetine havadan tecavüze başlamışlar ve bazı yerlerdeki kıtalarımızın Irak dahilinde bulunduğunu iddia ile üzerlerine ateş açmışlardır. En gergin vaziyet 11 teşrinievelde husule gelmiştir. İngilizler verdikleri ültimatomda kıtaatımızın İngiliz mıntakasına geçtiğini iddia ederek oralardan 11 teşrinievel öğleye kadar çekilmedikleri takdirde Iraktaki İngiliz kumandanının vaziyeti iade zımnında askerî tedbir ittihazında serbest bırakılacağını bildirmişlerdi. Verdiğimiz cevapta İngiliz iddia-

[1] Bu seyri tam surette görmek için 1925 tarihli Türk Kırmızı kitabının haritasına bakmalıdır.

sını cerh ettikten sonra bir tecavüz halinde Cumhuriyet Hükûmetinin vatanı müdafaa edeceği söylenmişti. Bu metin sözler karşısında Irak-taki İngiliz kumandanı hiçbir harekette bulunamamıştır. Nihayet bu itilâf ta Cemiyeti Akvama havale edilmiştir.

İstanbul konferansı neticesiz dağıldıktan sonra hudut meselesi için Cemiyeti Akvama gitmek icap ediyordu.

Cemiyetin meclisi işi tetkik etmek üzere üç zatı memur etti. Bunlardan biri Macar yani büyük harpte Türk müttefiki, diğeri Belçikalı yani harpte İngiliz müttefiki ve üçüncüsü de İsveçli yani bitaraf idi.

Bunlar uzun uzadıya İngiltere, Türkiye, Irak ve Musulda dolaştıktan sonra bir rapor verdiler. Onda bitaraf ve muhik görünmek maksadile bir çok cümleler koyduktan sonra halkın reyini toplamanın yani plebisit yapmanın imkânsız olduğunu ileri sürdüler ve Musul vilâyetinin toptan Iraka raptını, Irak üzerindeki İngiliz mandası müddetinin 25 seneye çıkarılması şartile tavsiye ettiler.

Komisyonun doğrudan doğruya İngiliz aleti olduğu bu suretle tebarüz etmişti.

Cemiyeti Akvam meclisi İngilterenin arzusu ve komisyonun tavsiyesi dairesinde bir karar ittihaz etmek ve bunu bize kabul ettirmek için oldukça müşkül bir vaziyette idi. Zira elinde istinat edebileceği iki cins vesika vardı :

Bunların birincisi Lozan muahedesile Cemiyeti Akvam misakı.

İkincisi : Lort Kürzonun Lozan konferansındaki ifadatı idi.

Mezkûr vesikaya istinaden ise Türkiyenin muvafakati olmadan bütün Musul vilâyetini Iraka raptetmek ve Irak üzerindeki İngiliz mandasını 23 seneye iblâğ eylemek mümkün değildi. Zira :

a) Lozan muahedesi :

Lozan konferansı esnasında İngiltere Türkiye - İrak hududu hakkında teklif ettiği maddeye : «Hududun Cemiyeti Akvam meclisinin vereceği karara tevfikan çizileceği» fıkrasını koymuş ve bu fıkra talebimiz üzerine : Hududun 9 ay zarfında Türkiye ve İngiltere arasında bilitilâf tayini ve anlaşılınamadığı takdirde itilâfın Cemiyeti Akvam meclisine arzı şeklinde tadil edilmiştir. Yani İngiliz teklifinde hududun Cemiyeti Akvam Meclisine çizilmesi ve talebimiz üzerine kabul edilen şekilde itilâfın Cemiyeti Akvam meclisine arzı mevzuu bahisti.

Binaenaleyh metni muahedeye göre mezkûr meclisin hududu bir hakem gibi çizeceğini iddia etmek ancak ilk İngiliz teklifine göre doğru olabilir. Fakat kabul edilen son şekle göre yanlış olurdu.

b) Cemiyeti Akvam misakı.

Misakın bu meseleye tatbik edilecek iki maddesi vardı. Bunlar da 5 inci ve 15 inci maddelerdi.

5 inci maddeye göre meclisin kararlarının içtimada hazır bulunan azaların ittifakı ârası ile alınması lâzımdı. Bir devlet Cemiyeti Akvama dahil olsun olmasın Cemiyeti Akvam meclisinde kendisini alâkadar eden bir meselenin müzakeresinde murahhası meclisin sair âzası gibi ve ayni hukuka malik olarak müzakerat ve mukarrerata iştirak eylediğinden, bu madde mucibince Türk murahhasının tasvibine iktiran etmiyen bir teklifin meclisin kararı mahiyetini iktisap etmesi imkânı yoktu. 15 inci madde ise tavsiye mahiyetindeki hususata ait olup bunun için alâkadar devletler murahhasları müstesna, ittifak ve yahut ekseriyeti âra kâfidi.

Görüldüğü veçhile misakın 15 inci maddesi tatbik edilse Türk murahhasının muvafakati olmasa bile mesele intaç edilebilecek, fakat bu takdirde meclisçe çizilecek hudut bir tavsiye mahiyetinde olacaktı. 5 inci madde tatbik edilecek olsa çizilecek hattın meclisin bir kararı addolunabilmesi için Türk murahhasının reyinin inzimamı lâzımdı.

Binaenaleyh Cemiyeti Akvam misakı dahi Lozan muahedesi gibi hattı hududun bizim iştirakimiz olmadan çizilip bir karar şeklinde bize kabul ettirilmesine müsait değildi.

c) Lort Kürzon Lozan konferansının 23 kânunusani 1923 tarihli celsesinde Cemiyeti Akvam meclisi kararının Türk hükûmetinin temsil edileceği mecliste ittifakı âra ile alınacağını ve bu suretle Türkiyenin muvafakatine iştirak etmiyen hiçbir kararın alınamıyacağını salifüzzikir 5 inci maddeye istinaden söylemiş idi.

Cemiyeti Akvam meclisi bütün bu imkânsızlıklar karşısında ve bunları pek kuvvetli surette tebarüz ettiren Türk Heyetinin müdafaat ve münakaşatı yüzünden ancak bir çare bulabilmiştir, o da şudur :

Cemiyeti Akvam misakını, Lort Kürzonun beyanatını ve Lozan muahedesinde Türkiye - Irak hududuna ait maddeyi bir tarafa bırakarak mezkûr maddenin kendisine bahşettiği salâhiyetler ve bu bapta

ittihazı lâzım gelen tarzı hareket hakkında Lâhey Divanı âdaletinin mütaleasını istemeye karar vermişti. Lâheyden sorulan sualler şunlardır:

1) Lozan muahedesinin 3 üncü maddesinin 2 inci fıkrası mucibince Cemiyeti Akvam meclisinin alacağı kararın mahiyeti nedir. (Hakem kararı mıdır, tavsiye midir ve yahut alelâde tavassut mudur) ?

2) Karar ittifakı âra ile mi alınmalıdır. Yoksa ekseriyetle alınması mümkün müdür? Alâkadar tarafların murahhasları reye iştirak edebilirler mi ?

Lozan sulhünü imza ederken mevcut olan vaziyet ve şekil değiştirmeye matuf olan böyle bir müracaatın yapılmasına ve bu suallerin sorulmasına her ne kadar muhalefet etmiş isek de meclis bizim reyimiz hilâfına olarak işbu suallerin Lâheyden sorulmasına karar vermiştir. (Eylûl 1925).

Bu suretle meselenin intacı meclisin kânunuevvel 1925 içtimaına talik edilmiş bulunmuştur.

Bu vakayiin cereyan ettikleri anda yani eylûl 1925 de vaziyeti umumiye berveçhiati idi. Takriben 10 aydır İngilterede muhafazakâr bir hükûmet amele hükûmetinin yerine geçmiş idi. Yeni hükûmet sabık hükûmetin iştirakile Cemiyeti Akvama dahil olan devletler arasında aktedilen ve Cenev protokolu namını taşıyan senedi düveliyi tasdik etmekten istinkâf eylemiş idi; işbu protokol sulhun vikayesi zımnında Cemiyeti Akvama pek büyük salâhiyetler vermekte idi ve bazı maddelerinin tefsirinden işbu senedi imza eden devletlerin kuvayi umumiyesinin temini sulh uğrunda Cemiyeti Akvamca istihdam edilebileceği manasını çıkarmak mümkün olabiliyordu ve İngiliz muhafazakâr fırkası İngiliz filosunun Cemiyeti Akvam emrinde kullanılabilmesi imkânını kabul edemiyeceğini daima söyleyegelmiş idi.

Yeni İngiliz hükûmetinin Cenev protokolunu tasdikten imtina etmesi üzerine devletler arasında tekrar müzakerat başlamıştı. Cemiyeti Akvam meclisi eylûl 1925 de Musul meselesile iştigal ederken işbu müzakerat henüz intaç edilmemişti ve müzakerat esnasında Fransa ve İtalyanın menfaatı İngilterenin Musul gailesinden kurtulmaması merkezinde olduğundan işbu iki devlet bizi el altından gayet azimkâr olmıya sevketmekte idiler ve ağlebi ihtimal meselenin gelecek içtimaa

tehirine saik olan amillerden biri de bu iki devletin bu baptaki arzuları olmuştur.

Kânunuevvel 1925 içtimaında ise salifüzzikir müzakerat Lokarno misakı namını taşıyan vesikanın bir müddet evvel imzasile neticelenmiş olduğundan bu sefer bütün devletler daha mütesanit bir surette hareket etmişlerdir.

Cemiyeti Akvam meclisinin Kânunuevvel 1925 içtimaından evvel Lâhey Divanı âdaletince verilmiş olan cevap şu merkezde idi.

1) Lozan muahedesinin 3 üncü maddesinin ikinci fıkrası mucibince Cemiyeti Akvam meclisi tarafından «ittihaz olunacak kadar» tarafeyn için vacibülittiba olacak ve Türkiye - Irak hududunu kat'î surette tayin edecektir.

2) «İttihaz olunacak kadar» ittifakı âra ile alınacak, alâkadar taraflar mümessilleri reye iştirak edecekler, fakat bunların reyleri ittifak hesabına dahil olmıyacaktır.

Cemiyeti Akvam Meclisi Lâhey divanında işbu cevabı (ki istişarî rey makamındadır) aldıktan sonra bunu kendine maledip bununla âmil olması lâzım idi. Bunun için de Cemiyeti Akvam meclisince bir karar ittihaz etmek zarureti vardı ve misakın 5 inci maddesi mucibince bu kararın alâkadarların reyi dahil olarak ittifakı âra ile alınması icap etmekte idi. Halbuki bu meselede mazbata muharrirliği vazifesini gören İsveç Hariciye Nazırı M. Unden kararın alâkadarların reyi hariç olarak alınmasını iltizam etti. Bu teklifi, misakın hangi maddesine istinaden yaptığını kendisine soran Türk murahhasına mumaileyh bunun da asıl mesele gibi halledilmesi lâzım geldiğini söyledi ve meclis, Lâhey divanının mütaleasını kendi kararı haline vazedebilmek için yine Lâhey divanının mütaleasına istinat etmek gibi bir garibe gösterdi.

Cemiyeti Akvam misakının ne 5 inci, ne de 15 inci maddesine tevafuk eden ve misakın sırf Musul meselesi için tadili mahiyetinde olan böyle bir hareket karşısında heyeti murahhasamız salâhiyeti temsiliyesinin hitam bulduğunu söyleyerek çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.

Meclis ise malûm olan kararı vermiş yani o sırada Türk ve İngiliz işgali askerileri altında bulunan manatıkı ayıran hattı fasılı Türkiye - Irak hududu olarak tespit etmiş ve iki tarafa iktisadî ve sair hususat

için anlaşmasını tavsiye etmiştir, tabiî bu karar gıyabımızda verilmiş ve heyeti murahhasamızca kabul edilmemiştir.

Bu müzakere ve münakaşalar esnasında da mazide olduğu gibi yine hıristiyanlara karşı mezalim yaptığımız efsaneleri ortaya atılmıştır.

Musul meselesinin işbu karar anına kadar olan muhtelif safahatı tetkik edilecek olursa görülür ki :

1) Vilâyetin kısmı âzamı Mondros mütarekesinden sonra ve mütareke ahkâmına mugayir olarak ve diğer bir kısmı da Lozan muahedesinden sonra ve onun ahkâmına mugayir olarak İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

2) İngiltere hükûmeti 1920 senesinde takriben 100 bin kişilik bir kuvvet istimalile uzun ve kanlı muharebat ve şedit havaî bombardımanları neticesinde Irakın istiklâl mücadelesini yenmeye muvaffak olduktan sonra resikâra getirmiş olduğu Kıral Faysal hükûmetine bin müşkülâtla mandanın icra tarzını tayin eden ve ittifak muahedesi namını taşıyan bir muahedeyi 5 sene müddetle muteber olarak imza ettirebilmiş ve muahedeyi Irak meclisinden azim müşkülât ile geçirebilmiş.

1925 senesinde ise azası meyanında müteaddit sosyalist yani Loit Corç, Klemanso ve Milranın eserinin ve aktettikleri muahedatın emperyalistlikle şaibedar olduğunu ve binaenaleyh baki kalamayacağını şiddetle iddia edip onların siyasetine her hususta muhalefet etmeyi kendisine vazife bilen ve her vakit milletlerin istiklâli için mücadele lüzumunu ileri süren fırkalara mensup zevatın bulunduğu Cemiyeti Akvam meclisi bütün Musul vilâyetini Iraka rapt ve İngiliz mandasına vazetmiş ve işbu mandanın müddetini 5 seneden 25 seneye çıkarmıştır.

Bu hal beynelmilel adalete güvenmek safdilliğinde bulunanların daima hatırında kalmalıdır ve beynelmilel münasebatta menfaatla kuvvetten başka hiçbir şeyin hâkim olmadığı biran unutulmamalıdır. Cemiyeti Akvam komisyonu ve sonra meclisinin İngilizlerin son taleplerini yani Hakkâri vilâyetinin yarısını Iraka raptetmelerinin yegâne sebebi 11 teşrinievelde biten İngiliz ultimatomuna vermiş olduğumuz cevapta yeniden yer işgaline silâhla mukabele edeceğimizi anlatmış olmamızdır.

Cemiyeti Akvam misakı mucibince karar mahiyetinde olmamakla

beraber Cemiyeti Akvam meclisince bu suretle tesmiye olunan neticeye varıldıktan sonra heyeti murahhasamız Cenevden ayrılmıştı.

İşbu neticeyi tanımak ve kabul etmek için Hükûmetimizin ne ahti, ne de hiçbir suretle diğer bir mecburiyeti yoktu. Nitekim bu tanınmamıştır.

Bunca seneler harp içinde geçtikten sonra Musul için yeniden bir harbe girişmek doğru olmayacağından bu sureti hal bertaraf edildikten sonra hükûmetimiz için zirdeki iki tarikten birini ihtiyar etmek zarureti kalmıştı.

Birincisi meseleyi olduğu gibi bırakıp Musul vilâyeti üzerindeki hukuku hükümranimizin baki kalacağını ilân ve iddia eylemek.

İkincisi arazide 1918 denberi mevcut olan emri vakii esas ittihaz ederek İngiltere hükûmetile müzakerata girişip bir neticeye varmak.

Birinci tarikin mahzurları şunlar idi :

a) Haddi fâsılın iki tarafında müstekar bir sulh tesis etmek ve imar mesaisine rahat bir suretle başlamak imkânı münselip olacaktı.

b) Şarkta ve Balkanlarda mevcut olan kuvvet müvazenesi nazarı itibara alınırsa umumî siyasî vaziyetin mütemadiyen lehimize inkişaf etmesi iktiza etmekte idi. Halbuki İngiltere gibi dünyanın en kuvvetli devletile aramızda daima hali harbi intaç edebilecek muallâk bir mesele bulundukça Balkan ve Şark politikasının tabiî seyrini takip etmesi imkânı kalamazdı; her devlet Türk - İngiliz ihtilâfının sureti hallini bekliyen bir intizar vaziyeti almıştı. Bu vaziyetin temadisi ise İngiltere için sıkıntılı olduğu kadar bizi de daima herkese karşı müteyakkız bulunmaya mecbur ve inkişafı iktisadimizi tehir edecek mahiyette idi. Bütün bunlara binaen meselenin bir an evvel İngiltere ile aramızda halli tercih edilerek bu bapta İngiltere hükûmetinin teklifi üzerine Ankaradaki İngiliz sefiri ile müzakerata girişilmiş ve 5 haziran 1926 da bir muahede imza edilmiştir.

Hudut aşağı yukarı filen mevcut olan huduttur.

İşbu muahedenin asıl vasfı mümeyyizi hududun her iki tarafında emniyet ve sükunu temin için ihtiva eylediği maddelerdir, iki taraf müçtemi veya münferit bir surette müsellehan hududu, yağma, şekavet veya sair maksatlarla tecavüz edecek olan kimseleri bu gibi hare-

ketlerinden men için her türlü tedbir almayı, bu kabil istihzarattan haberdar olunca derhal yekdiğerine ihbarı keyfiyet etmeyi ve vaki olan tecavüzat erbabını tevkif edilir edilmez mensup oldukları devlete teslim etmeyi ve saireyi taahhüt etmişlerdir.

Bu tedbirler hududun her iki tarafında 75 kilometre derinliğinde bir mıntakaya teşmil edilmiş ve bu baptaki tedbirleri tatbika memur makamat ve memurin muahedede tespit edilmiş ve bunlardan maada bir de daimî hudutlar komisyonu teşkil edilmiştir.

Irak Hükûmeti petrol üzerine mevzu vergi hasılatından kendisine isabet edecek olan hissenin % 10 unu Türkiyeye vermeyi taahhüt etmiştir.

Esasen İngiltere harp tehlikesini husule getirecek derecede şiddetlenen, bütün bu münakaşalarla takip ettiği gayeleri az sonra hâdisatın ilcasile büyük mikyasta elden kaçırmıştır. Zira, Avrupa. Hindistan ve daha sair yerlerdeki gaileler, Irakta gittikçe kuvvet kesbeden tehditkâr mahiyet alan istiklâl temayülleri ve birçok İngiliz rical ve gazetelerinin denizden 2.000 kilometre kadar uzakta Türkiye gibi büyük bir askerî devletle hemhudut olmanın bazı mühim anlarda istilzam edebileceği fedakârlıkları daima ileri sürmeleri [1] yüzünden İngilizler Iraktaki işgal kuvvetlerini sırf tayyarelere inhisar ettirmeye ve dolayısile oradaki hâkimiyetini son derece azaltmaya mecbur olmuşlardır (1932). Bu meselenin müstakbel inkişafları merakla takibe değer. Her halde şimdilik İngilterenin Iraktan temin ettiği başlıca menfaat Musul petrolunda hissesi olan şirketin kârlarından ibarettir. Ve bu kâr müstakil Iranda çalışan İngiliz şirketininkinden her halde fazla değildir.

h — Akdenizde İtalyanın vaziyeti.

Lozan muahedesinin garp memleketlerinde hazım ve ruhan kabulü için geçmesi lâzım gelen müddete ait olmak üzere ortaya çıkarılmış bir İtalyan meselesi vardır. Bu bapta ileri sürülen iddialar malûmdur; İtalyanın nüfusu çoktur ve arazisi bu nüfusu gittikçe besliyemiyecek

[1] Böyle bir vaziyet İngiltere için dünyanın başka taraflarında yoktur. Hint hududu üzerinde hiç bir kuvvetli ve askerî devlet bulunmuyor ve Kanada ise yalnız İngiliz kıralının şahsına merbut müstakil bir devlet mahiyetini almıştır ve komşusu Amerika Birleşik Cumhuriyetlerile münasebetlerini bizzat kendisi idare etmektedir.

hale gelmektedir; memlekette sanayi iptidaî maddeleri (kömür, demir, pamuk, v.s.) yok veya yok gibidirler; halbuki Türkiyenin arazisi geniş ve nüfusu azdır ve iptidaî maddeleri vardır; binaenaleyh İtalya için Türkiyeyi bir nevi müstemleke [1] haline koymaya çalışmak veya taşan nüfusuna Türk topraklarında iskân mıntakaları ayırmak zarurîdir ve hattâ bir haktır.

Aşağıdaki fıkralar dedikodu kabilinden olarak etrafa yayılmış olan bu safsatalara cevap vermiş olmak için yazılmıştır.

Evvelâ : Bir memleketin ecnebiler tarafından işgali, müstemlike yapılması veya himaye, manda v.s.; altına konulması keyfiyetile o memleketin nüfus kesafetinin azlığı veya iptidaî maddelere malikiyeti arasında münasebet yoktur. Bu hususta yegâne müessir âmil o memleket ahalisinin kendini müdafaa kabiliyetidir. Meselâ Türkiye bugünkü nüfusunun 3 ilâ 4, Kanada 8 ilâ 10, Avusturalya 20 ilâ 30 mislini besliyebilir. Bunlardaki henüz işletilmiyen veya kâmilen kullanılmıyan iptidaî maddeler bir çok devletin sanayiini tatmin edebilir, halbuki bu memleketlere hariçten tasallut eden yoktur. Buna mukabil Afrika ve Asyada Büyük Okyanustan Atlas Okyanusuna kadar uzanan bir sürü memlekette gayet kesif nüfus ve nisbeten az iptidaî maddeler bulunduğu halde bu memleketler hep ecnebilerin eline düşmüştür. 50 - 60 bin kişilik bir ordu ile fethi kabil olan memleketlere herkes koşar ve onları kapışır, bir ilâ iki milyon asker gönderilse bile alınacak netice meşkûk olan memleketler ahalisi ile herkes dost geçinir. Binaenaleyh Türkiye için kendi kendini dahilî nifak ve harplerle yıpratmadığı ve orta kurundaki bir idare ile milletin kabiliyetini körletmediği müddetçe böyle bir mesele yoktur.

Saniyen, dışarıya nüfus çıkarmak iki türlü olur, birincisi «Kolon» yani müstesmir şeklinde insan çıkarmak; bu şekilde dışarı çıkanlar kendi memleketlerinden daha az mamur yerlere giderler ve arazi işleyebilecek veya ticarî, sınaî v.s. bir iş tutabilecek bir sermayeyi beraber götürürler, bunu ancak sermayesi nüfusuna göre çok olan memleketler yapabilir. Fransa, İngiltere ve birtakım şimalî Avrupa memleketle-

[1] Müstemleke tabirini umumî mahiyette kullanıyoruz. Bu kelime ve mefhum aleyhine çok propaganda yapılmış olduğu için onun yerine himaye, manda ve hattâ bazan da ittifak kelimesi ikame edilmiş ise de esas ve ruhu pek az değiştirilmiştir.

rinden bu tarzda muhacir çıkar. İkincisi rençper şeklinde insan çıkarmaktır ki, bu bilâkis nüfusu sermayesine göre çok olan memleketlere mahsustur. Muhacirler köy veya şehir amelesi gibi hemen hiç parasız dışarı giderler ve kendi memleketlerinden daha zengin ve hiç olmazsa geçim noktai nazarından daha müsait memleketler ararlar, İtalya hep bu şekilde muhacir çıkardığı için bunlar kurulmuş büyük çiftlik ve büyük fabrika bulunan veya iskân için beyaz muhacir arayan ve bu bapta mahallî hükûmetçe kolaylık gösterilen yerlere (Tunus, Cezayir, Fransa, Amerika gibi) giderler, Trablusgarp gibi her şeyin büyük servetler sarfile yeniden kurulması lâzım gelen yerlere gitmezler.

Salisen : İptidaî madde tedariki için müstemlekeye veya onları yetiştiren memleketlere hâkim olmak zarureti yoktur. Bunun en büyük misalleri Almanya ve bizzat İtalyadır. Harp halinde iptidaî maddelerden istifade keyfiyeti ise evelbeevel denize hakimiyetle kaimdir.

Müstemlekelerin en büyük faydası sınaî mahsuller için pazar teşkil etmesindedir. Bu ise Türkiyede aranılmaz.

Gördüğümüz veçhile her hangi cihetten tetkik edilirse edilsin memleketimizde İtalya hakkında yapılmış olan propaganda müttehit ve müterakki bir Türkiye için varidi hatır olamaz.

IV. — Yeni devir

Yeni devirden maksat ecnebi devletlerin bizim Avrupa devletlerile ayni ayarda tutulmak ve ayni tarzda muamele görmek hakkımızı anlamıya ve kabul etmeye başladıkları veya mecbur oldukları zamandan itibaren başlayan devirdir. Bu devir bazı devletler meselâ Sovyet Rusya için daha 1920 de diğer bir çoğu için Lozan sulhünden ancak 5 - 9 sene sonra başlamıştır. Fakat umumî surette denebilir ki bizimle münasebatı bu derece getirilmemiş devlet artık kalmamıştır.

Bu kanaat ve vaziyet hâsıl olduktan sonra Türkiyeye artık müstemleke haline konacak, istismar edilecek, vücudundan parçalar koparılacak bir memleket nazarile bakılmayıp umumî müvazenede mühim ve kuvvetli bir unsur nazarile bakılmıştır. Mezkûr devir, içinde yaşadığımız devirdir. İnkişaf ve seyir halindedir. Dolayısile bir tarih kitabına ancak şema halinde girebilir.

Büyük harpten sonra Avrupa ve yakın şarkın vaziyeti tetkik edilirse şunlar görülür :

Avrupada dört büyük zümre vardır.

1 — Büsbütün başka ve kendi başına bir âlem teşkil eden Sovyetler İttihadı.

2 — Galipler ve nisbeten yeni vaziyetten memnun olanlar zümresi yani : İngiltere, Fransa ve onun etrafında toplanan Belçika, Lehistan, Çekoşlovakya, Romanya ve Yugoslavya.

3 — Mağlûplar ve gayri memnunlar, yani Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ve galip olmasına rağmen harpten sonraki zaif ve karışık vaziyeti dolayısile zaferden istediği derecede istifade edemiyen İtalya.

4 — Bitaraflarla paylarından memnun veya ona razı olanlar, yani büyük harp bitaraflarile Türkiye ve Yunanistan.

Birinci zümrede bulunan Sovyetlerin, kendilerine hâs olan birçok hususiyetler dolayısile diğer zümrelerle münasebetleri daima en hafif tabiri ile şüphe ve tereddütlü olmuştur. Türk hükûmetinin en büyük mahareti onlarla tam ve samimane bir dostluğu idame etmekle beraber diğer hiçbir zümre ile bozuşmaması ve zamanla hepsinin emniyetini kazanmasıdır. Bu siyasetin kâğıt üzerinde ifadesi Pariste Türkiye ile Rusya arasında aktolunan 17-12-1925 tarihli Türk - Rus muahedesidir.

Türkiyenin ikinci zümreye mensup olan İngiltere ve Fransa ile münasebetinin yeni devreye girdiğini ifade eden muahedeler şunlardır :

İngiltere ile 5 haziran 1926 tarihli Musul ve Fransa ile 3 Şubat 1930 tarihli bitaraflık, uzlaşma ve hakem muahedesidir.

Üçüncü zümreye mensup İtalya ile münasebatımızın yeni devreye girdiğini ifade eden muahede 30 mayıs 1928 de aktolunmuştur.

Bu devreye ve ilerlemiş olduğumuzun umumî faidesi 18 - 7 - 1933 tarihinde Cemiyeti Akvama girişimizdir.

Bu meyanda Türkiyenin Balkanlarda ve şarktaki hususî vaziyeti zikredilmelidir.

Balkanların vaziyeti hülâsaten şudur :

Orada gayri memnun bir devlet vardır. Bulgaristan. Bu devlet Yugoslavya, Romanya ve Yunanistana terketmeğe mecbur olduğu yerleri

aşağı yukarı resmen geri ister ve bu bapta birçok hususî teşekküller faaliyet sarfederler. Hükûmet bir şey söylememekle beraber bazı hususî teşekküller Türkiye Trakyasına dahi göz dikerler. Bunun karşısında ilk alâkadar üç devletten iki sonuncusu tedafüî intizar vaziyetindedir. Birincisinde ise ayni ırktan olmak iddiasile Bulgaristanı Yugoslav (cenubî İslâv manasınadır) camiası içine almayı ve hattâ onu bel'etmeyi düşünen hizipler az değildir. Hiç Bulgar bulunmıyan Türk Trakyası hakkında bazı hususî teşekküllerin temayülleri ehemmiyeti haiz addolunmıyabilir.

Balkanlardaki galip iki devletten Romanya, Balkan yarımadası meselelerini Rus (Besarabya ihtilâfı dolayısile) ve Macar tehditleri altında tetkike mecburdur. Yugoslavya ise ayni meseleleri hem müstemleke mahiyetine sokulmak istenilen Arnavutluktan, hem de garptan gelen İtalyan ve şimalden gelen Macar tehditleri altında tetkik eder.

Yunanistan Ege denizine yollarını kestiği şimaldeki iki İslâv devletine karşı şüphe beslemek mecburiyetindedir. Dolayısile Balkanlarda emel gaile ve korkusu olmıyan yegâne devletin yani Türkiyenin dostluğunu araması tabiîdir. Ve bu hal muhtelif nisbette diğer bütün Balkan devletleri için de böyledir. Balkan anlaşma temayülleri, bu yolda zuhur eden güçlükler ve Türkiyenin bu işlerde oynadığı hususî rol bu izahattan anlaşılır. 9 şubat 1934 tarihinde aktolunan Balkan misakı bu vaziyetin mahsulüdür.

Şarkta Türkiye ile alâkadar iki zümre vardır. Birincisini İran ve Afgan devletleri teşkil eder. Onlar için Türkiye, terakki yolunda bir nümunedir ve kuvveti dolayısile muhtemel bir mesnettir. Onlarla olan münasebatımızın ifadesi 5 teşrinisani 1932 Ankarada aktolunan Türkiye - İran ve 17 kanunusani 1929 da gene Ankarada aktolunan Türkiye - Afganistan dostluk muahedeleridir.

Diğer şark memleketlerinde ise samimî yalnız düşünenler arasında Türk milleti her hususta gıpta edilecek ve taklide çalışılacak büyük bir varlık addolunur.

* * *

Cümhuriyet Hükûmetinin bir muvaffakiyeti Bulgaristan müstesna bütün komşularile hudut tesbiti meselesini ikmal etmiş olmasıdır. Osmanlı Hükûmeti 600 senede İran hududunu tesbit edememiş idi.

MONTRÖ'DE 20 TEMMUZ 1936 DA İMZALANAN BOĞAZLAR REJİMİNE AİT MUKAVELE

Boğazlar için 1923 de Lozan'da tespit edilmiş olan rejimde bazı tehlikeler mündemiç bulunuyordu. Bu vaziyet o zamanın zaruretleri dolayısiyle kabul edilmiş ve bunları önlemek için de tabiî bazı tedbirler alınmıştı.

Bu tehlikeler şunlardı :

1 — Boğazlar ve etraflarında muayyen bir mıntıka gayrı askerî bir hale konulmuştu. Bu sayede her ne kadar gayri askerî mıntıkaların sınırları yakınında ağır top veya deniz torpili hazır bulunduruluyordıysa da henüz harp ilân etmemiş bir devletin donanmasını baskın tarzında oradan geçirmesi ihtimali tamamiyle önlenmiş addedilemezdi. Bu donanma bir kere Marmaraya geçtikten sonra bir taraftan İstanbul'da ve Marınara limanlarında bir çok tahribat yapabileceği gibi öbür taraftan Anadolu ile Trakya arasında münakalâtı muvakkaten ve kısmen olsa da durdurur ve güçleştirebilirdi. Bu yüzden Trakyanın düşman tarafından istilâ tehlikesi artmış olurdu.

2 — Bir yabancı devlet daha harbe başlamadan gayri askerî hale konmuş mıntakalara baskın halinde asker çıkararak o havaliyi nisbeten kolayca elde edip Türk kuvvetleri yetişinciye kadar orada mevkiini tahkim edebilir ve bu suretle harbin daha başlangıcında Boğazlar mıntakasının bir kısmına olsun hâkim bulunabilirdi.

3 — Türkiyenin girmediği bir harpte, muharipler donanmalarını Boğazlardan geçirebilecekleri için Türkiye istemese dahi Boğazlar mıntakası dışardan olsun bir harp ve tehlike havası içinde bulunabilirdi.

Gerçi Lozan'da imzalanan mukavelenin 18 inci maddesi Boğazların gayri askerî vaziyeti veya oradan geçme serbestliği yüzünden Türkiyenin maruz kalabileceği tehlikeleri kısmen önlemek için bir taarruz veya

taarruz tehlikesi vukuunda mukaveleyi imzalayan devletlerin ve her halde cemiyeti Akvamın tespit edeceği şekilde Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonyanın buna mâni olacaklarını tasrih etmişti.

Ancak Lozan muahedesi imzalandığı sırada dünya, silâhlanmanın azaltılması ve harp tehlikelerinin arsı ulusal mürakabe ve müdahelelerle önlenmesi yoluna gidiyor gibi görünüyordu. Türk hükûmeti ve belki de hiç bir hükûmet buna içinden pek inanmıyordıysa da bu gibi yüksek ümitlerin boşluğunu ilân etmeyi doğru ve insanî bulmuyordu.

Halbuki zamanla bir çok vak'alar Cemiyeti Akvamın manevî kuvvetine güvenmenin doğru olmadığını pek açık olarak göstermişti. Japonyanın Cemiyeti Akvamdan çıkmış ve İtalyanın Habeşistan harbine dalmış olması da Lozan mukavelesinin işbu 18 inci maddesinin tatbik edilemiyecek hale geldiğini aşikâr kılmıştı.

Bundan başka dünyada silâhlanmanın durdurulması veya azaitılması için toplanan her konferans ciddî bir netice elde etmeden dağılmış, son senelerde bütün devletler yeniden silâhlanma yolunu tutmuş ve bir türlü tahakkuk ettirilmemiş olan silâhlanmayı azaltma ümitlerinin artık birer serap addedilmesi lâzım geleceği anlaşılmıştı.

Bu hâdiseler ve onların doğurdukları düşünceler Türkiyenin Boğazlar rejimini değiştirmek ve onu zamana daha uygun bir hale getirmek için ileri süreceği dilekleri makul gösterecek sebeplerdi; fakat bir şeyin makul olması onun istihsal edilebilmesi için kâfi bir sebep değildir. Bahusus ki dünyada zayıfların kuvvetliler tarafından yutulması keyfiyeti yeniden bir kaide halini almaya yüz tutmuştu. Binaenaleyh eğer Türkiye bu makul dileklerini kabul ettirebilmiş ve bütün büyük devletleri son derece alâkadar eden arsı ulusal bir mukaveleyi kendi lehine esasından değiştirebilmişse bunu ancak kuvvetler muvazenesinin onun lehinde değişmiş olması ve bu değişiklikten maharetle istifadeyi bilmiş olması sayesinde yapmıştır. Yani Türkiye yalnız mutlak surette değil dünyaya nispeten dahi Lozandanberi çok kuvvetleşmiş bulunuyordu ve bu kuvvetinden tam surette istifadeyi bilmiştir.

Bu kitabın üçüncü kısmının başında son devirlerde Osmanlı imparatorluğunun nasıl daima bir harp neticesinde muhafaza etmeye muvaffak olduğu hakları zamanla sulhda kaybettiğini yani sulh esnasında da

muahedelerin filen onun aleyhinde değiştirildiğini söylemiştik. Montrö mukavelesi bunun tamamiyle aksine bir hâdise olup artık içinde bulunduğumuz cumhuriyet devrinde sulh zamanında mukavelelerin Türkiye lehine değiştirilmeye başlandığının bir örneğidir.

Türkiye Montröde elde ettiği bütün menfaatleri sadece Lozan mukavelesini feshettiğini ilânla temin edecek kuvvette olduğu ve kimse buna mani olacak vaziyette bulunmadığı bir sırada bu yolu tutmayıp işi anlaşarak ve gönül rızası alarak yapmayı tercih etmiş ve yüzden bütün sulh ve barış severlerin takdir ve minnetini kazanmıştır. Ayni zamanda her ne kadar doğurduğu ümitleri tutmamışsa da beşeriyet için bir ülkü olması faydalı olan Cemiyeti Akvama bir darbe vuracağı yerde onun o sırada manevî mevkiini kuvvetlendirmiştir. Şunu da istidraten söylemelidir ki bu cemiyetin bu gibi iyi muameleleri takdir etmesi ve siyasasını ona göre yürütmesi ona kurtuluş yolunu açabileceği gibi aksi tarzda hareketleri ve bazı büyük devletlerin aleti kalması onu, düşmüş bulunduğu fena vaziyete daha ziyade saplayacaktır.

Lozanda 1923 de imzalanan mukavele ile Montrö'de 1936 da imzalanan mukavelenin başlıca noktalarının karşılaştırılması 13 yıl içinde Türkiye tarafından katedilmiş olan mesafeyi gösterir.

Lozan mukavelesinin başlangıcında Ak ve Karadeniz arasında gelip geçiş serbestliği esas amaç olarak gösterilmişken Montrö mukavelesinde esas amaç Türkiyenin ve Karadenizde, o denizde kıyısı olan devletlerin emniyeti gösterilmiştir. Bu suretle daha başdan iki mukavelenin tanzimindeki esas düşüncelerin değiştiği belli olmaktadır.

Bu emniyet esasının en mühim tatbik sahaları şunlar olmuştur:

A — Boğazlarda ve onun iki tarafındaki gayri askerî mıntıkalar kaldırılmış Türkiye oraları istediği gibi tahkim etmekte ve oralarda asker bulundurmakta serbest kalmıştır. Bu suretle Türkiye, kendisi için bir iç deniz olan Marmarada ve İstanbulda ve Anadolu ile Trakya arasındaki muvasele hususunda emniyetini dilediği gibi kurmak hakkını tanıtmış, Karadeniz kıyılarının da Akdenizden gelecek donanmalar tarafından tehdidini imkânsız kılmıştır. (Protokol 1.).

B — Boğazlardan gelip geçiş serbestisini yalnız ticaret gemilerine

inhisar ettirilip havadan geçişler tamamile Türk athdidatına tâbi kılınmıştır. (M. 1 ve 23).

C — Boğazlar komisyonu kaldırılıp vazifeleri kâmilen Türk hükûmetine devredilmiştir. (M. 24).

D — Boğazlardan geçecek harp gemilerinin tâbi oldukları tahdidat yukardaki emniyet prensibini temin edecek surette esasından değiştirilmiştir. Bu değişikliklerin başlıcaları şunlardır :

1 — Sulh zamanında küçük harp gemileri (yani hacmı 10,000 tondan ve topları 203 mm. den ufak olan gemiler) ve muavin gemiler gündüz Boğazlara girmek şartıyla geçebilirler. Bunlar tayyare veya herhangi bir hava sefinesi taşıyorlarsa geçiş esnasında onu uçuramazlar. Deniz altı gemileri geçemez. (M. 15).

2 — Bu suretle ve bu şartları haiz olarak Boğazlardan geçebilecek olan harp gemilerinin herhangi bir anda Boğazlarda) yani iki Boğazla Marmarada) bulunabilecek olanlarının miktarı 9 u ve mecmu hacımları da 15,000 tonu geçemez. (M. 14).

3 — Türkiye hükûmeti tarafından Türk limanlarını ziyaret için davet edilmiş donanmalar bu gibi kayıtlara tâbi değildir. (M. 17).

4 — Karadenizde kıyısı olan devletler için bazı istisnalar kabul edilmiştir; şöyle ki bunlar 15,000 tondan dahi fazla olsa, saffı harp gemilerini birer ve yanlarında azâmî iki torpido bulundurmak şartıyla Boğazlardan geçebilirler. Keza Karadenizde kıyısı olan devletler bu denizin dışında yapılmış veya satın alınmış veya dış denizlere tamire gönderilen ve tamirden gelen deniz altı gemilerini geçirebilirler. (M. 11 ve 12).

5 — Herhangi bir anda Karadenizde mevcut olabilecek olan yabancı donanmaların mecmu hacımları 30,000 tonu geçemez. Ve tek bir yabancı devlet donanmasının mecmu hacmı bunun 2-3 ünü yani 20,000 tonu geçemez. Şayet Karadenizde kıyısı olan devletler arasında en kuvvetli donanmaya malik olanının, mukavelenin imzası tarihinde mevcut olan deniz kuvveti 10,000 ton artarsa, yukardaki 30,000 ve 20,000 rakamları 40,000 ve 30,000 e iblâğ olunur. (M. 18).

Boğazlardan geçecek harp gemileri için Türk hükûmetine muayyen bir müddet evvel haber verme mecburiyeti olduğu gibi bu donanmaların Karadenizde kalma müddetleri de tahdit edilmiştir. (M. 13 ve 18 - 2).

Karadenizde kıyısı olmayan devletler insanî maksatlarla işbu tahdidat haricinde dahi mecmu hacmın 8000 tonu geçmemek üzere Karadenize harp gemisi gönderebilirler. (M. 18).

6 — Harp halinde Türkiye filen muharip değilse muharip devletlerin harp gemileri Boğazlardan geçemez; ancak cemiyeti akvam misakı mucibince yapılacak hareketler, veya bu misakın 18 inci maddesi mucibince tescil ve neşredilen ve Türkiyeyi bağlayan bir mütekabil müzaharet muahedesi varsa onun mucibince tecavüze uğrayan bir devlete edilecek yardım hareketleri, bundan müstesnadır. (M. 19).

Bu hüküm arsıulusal meselelerde Türk dostluğuna ayrıca bir kıymet verilmesini icabettiren bir hükümdür.

Keza harp başladığı sıralarda Boğazların herhangi bir cihetinde bulunan muhariplerden birinin harp gemileri üslerine dönebilirler.

7 — Türkiye muharipse bilumum harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi Türkiyenin takdirine bağlıdır. (M. 20).

8 — Ticaret gemilerinin geçişi daima serbest olup ancak Türkiye harpte ise harbe dahil olmayan devletlere mensup ticaret gemileri düşmana hiç bir surette yardımda bulunmamak, Boğazlara gündüz girmek ve Türk makamlarının gösterecekleri yollardan gitmek şartıyla Boğazlardan geçebilirler.

9 — Mukavelenin 21 inci maddesi Türkiyeye kendini pek yakın bir harp tehdidine mâruz görürse yukarda geçen 20 inci maddedeki hükümleri tatbik salâhiyetini vermektedir. Keza bu takdirde ticaret gemilerinin geçişi için de demin söylediğimiz kayıtları koyabilir. Ancak Türkiye bu madde ve hükümleri tatbikle beraber işi Cemiyeti Akvama ve akit devletlere bildirecektir. Eğer Cemiyeti Akvam konseyi 2/3 ekseriyetle bu tedbirlerin lüzumsuzluğuna kani olduğunu bildirir ve âkit devletler de ekseriyetle bu fikirde olurlarsa Türkiye bu tedbirleri kaldıracaktır.

Görüldüğü veçhile bu son hüküm mezkûr tahdide rağmen âni tehlikeler için Türkiyeye kendini koruma hususunda kâfi salâhiyet vermektedir. Zira o istediği gibi munzam müdafaa tedbirleri alabilmektedir. Cemiyeti Akvam ve âkit devletlerin kararları bu tedbirler aleyhinde dahi olsa tehlikeli acil an atlatılmış olur.